

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЯШУК Андрій Володимирович

УДК 340.113

**ДИСЕРТАЦІЯ
МОВА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ПРАВА**

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових
учень
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. В. Ляшук**

Науковий керівник **Андрусів Людмила Михайлівна**
доктор юридичних наук

АНОТАЦІЯ

Ляшук Андрій Володимирович. Мова як засіб вираження права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень (081 – Право). – Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2021.

У дисертації здійснено комплексне дослідження мови права як помежового явища юридичної науки на трьох рівнях: комунікативному, знаково-символічному та концептуальному – з огляду на особливості її функціонування в сучасному суспільстві.

Проаналізовано низку наукових думок авторів стосовно досліджуваного питання та запропоновано власне визначення мови права, яку розуміємо як правове та лінгвістичне явище, що розвивається під впливом соціокультурних процесів, служить засобом соціального контролю та функціонує для задоволення потреб юридичного дискурсу. Акцентовано на тому, що мову права варто досліджувати як підтип природної мови, оскільки вона є не тільки інструментом фіксації правових норм, але й онтологічним виміром їхнього існування.

Вивчивши закордонний та вітчизняний підхід до опрацювання проблематики мови права, запропоновано власну міждисциплінарну методологію дослідження. Основними обрано соціокультурний підхід і такі методи: історико-правовий, формально-логічний, системний, метод синергетики, нормативно-правовий та метод прагматичного аналізу. Історичний аспект сприяє вивченню становлення і розвитку мови права як підсистеми природної мови, а правовий – її застосування в нормах права. Формально-логічний метод застосовано для аргументації теоретичних позицій та доведення наукових положень. На основі системного методу створено систему наукових знань про мову права та її структурні елементи. Метод

синергетики дає змогу розглядати мову права як самоорганізовану систему, початком якої вважаємо хаотичні тенденції у вираженні права через символи в період первіснообщинного ладу. Нормативно-правовий аналіз дав змогу усвідомити зміст правових норм. Прагматичний метод дослідження застосовано у світлі комунікативної функції мови права для того, щоб вивчити мову права як інструмент дії в правовій реальності. Завдяки цій плюралістичній парадигмі дослідження вичерпно обґрунтовано мову як засіб вираження права. Плюралізм методів дає змогу провести різноаспектне дослідження мови права, беручи до уваги її становлення, розвиток та зумовленість соціокультурними процесами.

Доведено, що мова права – специфічне явище, яке завдяки своїй динамічності відображає зміни у правосвідомості громадянина, що постійно перебуває у соціальній взаємодії. Унаслідок цього виникають соціокультурні процеси, які обумовлюють функціонування мови в суспільстві, зокрема використання її як засобу вираження права. До основних соціокультурних процесів зараховуємо: соціальну стратифікацію, стандартизацію, колонізацію, глобалізацію, індустріалізацію та урбанізацію, демократизацію. Перераховані соціокультурні процеси функціонують у нерозривному взаємозв'язку та залежать від рівня розвитку окремо взятого суспільства. Наприклад, соціальна стандартизація якнайкраще відбиває демографічні зміни і спричиняє переважання усної, писемної чи електронної форми мови права. Постійне функціонування мови права в соціумі є базою основного її виміру – комунікації.

Констатовано, що комунікативний аспект мови права є очевидним в актах комунікації між законодавцями та виконавцями законів, а також між виконавцями законів і громадянами. Зміст правової норми, викладений в текстах нормативно-правових актів, можна привести в дію тільки через мову, оскільки вона матеріалізує суспільні правові взаємовідносини. Окрім того, розглянуто мову права як метакомунікацію, що зазвичай інформує про спосіб викладення інформації у тексті та є ключем до його декодування або особистим

коментарем автора до власного тексту. Правовий текст описано як основну мовну форму та елемент системи правових комунікацій. Констатовано, що поза комунікацією право є неможливим, оскільки воно не має матеріального вираження. Відтак доведено, що юридичні норми можуть бути закріплені тільки в певних мовних формах, обов'язковою частиною яких є правові символи, що отримали нормативно-правове закріплення.

Проаналізовано вербальний та невербальний аспекти мови права як знаково-символічної системи. У символічній формі створюються та існують ідеальні об'єкти, які формують світ права. Виокремлено словесні (слова, тексти) та невербальні символи, якими користуються і сьогодні, наприклад, гербом, прапором і гімном як символами держави. Символіка, володіючи матеріальним наповненням, є своєрідним засобом формалізації абстрактного правового змісту. Правові символи розглянуто крізь призму функцій, які вони виконують у суспільстві: регулятивну, правовстановлювальну, інформаційну, ідентифікаційну, функцію соціальної і політико-правової орієнтації, функцію економії мовних та юридичних засобів. Простежено поступовий перехід від символічної форми вираження права у стародавніх країнах до словесної, але без повного відкидання первинного базису.

Оскільки основними характеристиками мови права є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації, то розмежовано терміни «юридичне поняття», «юридичний термін» і «юридичний концепт». Юридичні поняття у найзагальнішому розумінні визначаємо такими, якими оперує юридична наука, законодавство та правозастосовна практика, а у вузькому сенсі ним називаємо правову категорію, яка узагальнено характеризує найбільш істотні ознаки певного явища та визначає межі правового впливу на соціальне життя (наприклад, юридична відповідальність). Завдяки юридичним поняттям досягається чіткість і лаконічність мови права. Відповідно до сфери діяльності та значимості, виокремлюємо такі види юридичних понять: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. Встановлено, що юридичні поняття, регулюючи суспільні відносини, виконують гносеологічну, методологічну та

формалізаційну функції. Вважаємо, що «юридичний термін» є опорним компонентом у процесі пізнання правових явищ, а також агентом регулятивної функції права. В юридичній термінології виділено загальноживані терміни (вони роблять мову права доступною та зрозумілою для пересічного громадянина), спеціальні юридичні терміни (виникають під час здійснення юрисдикційної діяльності та є значущими для її учасників), спеціальні неюридичні терміни (походять з інших галузей, але широко застосовуються в юриспруденції). Юридичний концепт визначаємо як видозмінений концепт культури, який набув статусу категорій і принципів права саме в результаті довготривалого функціонування у сфері реальних правових відносин. Обґрунтовано, що концепт є фундаментальною і вихідною формою людського мислення, яка має в своїй основі як когнітивний, так і перцептивний досвід.

Описано основні сфери використання мови права – правову практику та правову доктрину з їхніми підсферами. У межах мови правової доктрини виділено мову правової науки та мову правової освіти, а мову правової практики класифіковано на мову правотворчості, в яку входить мова законотворчості, мову правозастосування, мову правореалізації, мову правотлумачення, мову правозахисної сфери, мову правоохоронної сфери та мову правової пропаганди (профілактики). Окремо виділено розмовну мову права, яка використовується у сфері професійного спілкування юристів та на побутовому рівні всіх членів суспільства. Розмовна мова права є поєднанням правового і буденного, доктринального та нормативного, сумішшю виразів різних шкіл і течій, що є основою для нескінченної кількості різнопланових термінологічних кліше, обмежених тільки загальноприйнятими мовними нормами. Професійне спілкування у сфері юридичної діяльності є різноплановим, оскільки спеціаліст-правник комунікує з представниками різних соціальних страт, а також з особами, чий психічний стан є непередбачуваним.

Відповідно до сфери та суб'єкта використання, розглянуто такі стилі мови права: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, стиль електронного діловодства, розмовний, епістолярний. Офіційно-діловий стиль «обслуговує»

мову законів та інших юридичних документів. Його основними характеристиками названо точність, стислість, зрозумілість, правильність, наявність штампів і кліше. Науковий стиль, характерний для мови правової доктрини, функціонує в тексті законів, професійній мові юриста, юридичній освіті. Публіцистичний стиль активно застосовується в громадсько-політичній, суспільно-культурній, юридично-освітній діяльності. Найпоширенішими формами реалізації публіцистичного стилю мови права визначено промову в залі судових засідань та доповіді студентів-правознавців на заняттях, круглих столах і конференціях. Стиль електронного діловодства є «наймолодшим» і характерним для електронного документообігу, опублікування нормативно-правових актів. Описано два головні середовища існування розмовного стилю мови права – професійно-юридичне та непрофесійно-юридичне. Епістолярний стиль мови права використовується для офіційного листування в юридичній сфері.

Розмежовано поняття «юридичне письмо» і «мова права». Досліджено термін «юридичне письмо» та констатовано, що це матеріальне втілення мови, яке використовують адвокати, судді, законодавці й інші для вираження юридичного аналізу, законних прав та обов'язків. Аргументовано, що юридичний текст є засобом вираження юридичного письма. Кожний юридичний текст має певну мету, виражає намір (інтенцію) автора – переконати, видати наказ, спонукати до певних дій, повідомити інформацію тощо. Юридичні тексти залежно від сфери їх застосування поділяємо на такі види: тексти законотворчої діяльності (текст нормативно-правового акта); тексти правозастосувальної діяльності; тексти юридичної науки; тексти правової публіцистики. Основним елементом будь-якого юридичного тексту є речення, для якого характерні стислість, внутрішня логіка, юридичні штампи, дієслівні форми іменників і прикметників, розділові знаки, позитивний виклад матеріалу.

Ключові слова: мова права, соціокультурний процес, правовий символ, юридичний термін, юридичне поняття, юридичний концепт, правова наука, правова доктрина, стиль мови права.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію результатів дисертації**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ляшук А. В. Графічні особливості юридичного письма. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск.1. Т. 4. С. 318-321.
2. Ляшук А. В. Обумовленість мови права соціокультурними процесами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019 № 54. С. 227-231.
3. Ляшук А. В. Мова права як комунікація. *Право і суспільство*. № 1. частина 2 / 2019. С. 18-23.
4. Ляшук А. В. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Випуск №2. С. 275-278. URL : http://www.pap.in.ua/2_2019/75.pdf.
5. Ляшук А. В. Мова як засіб вираження права: теоретичні засади. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. №. 10 (22). С. 62-70.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

6. Liashuk A. Symbols as non-verbal means of the law language. *Leges vivata*. 2019. № 10/2 (334). С. 86-89.
7. Ляшук А. В. Сфери використання мови права. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. С. 93-97.

Друковані тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій:

8. Ляшук А. В. Мова права: філософсько-правові засади. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр.

наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. Ч. 1. С. 78-81.

9. Ляшук А. В. Мова права: філософсько-правова характеристика. *Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки* : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (Івано-Франківськ, січень 2017 р.). Івано-Франківськ: ГО «Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки», 2017. С. 31-32.

10. Ляшук А. В. Мова права: невербальний аспект. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 156-158.

11. Ляшук А. В. Символізм мови права. *Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки* : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (Івано-Франківськ, лютий 2018 р.). Івано-Франківськ: ГО «Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки», 2018. С. 40-42.

12. Ляшук А. В. Вплив соціокультурних процесів на розвиток мови права. *Eurasian scientific congress : Abstracts of the 5th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 762-769. URL: <http://sciconf.com.ua>.

SUMMARY

Liashuk Andriy Volodymyrovych. Language as a Means of Law Expression. – The qualifying scientific work by rights of the manuscript.

The thesis for obtaining a scholarly degree of Candidate of Juridical Sciences in specialty 12.00.01 «Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies» (081 – Law). – Private Higher Educational Establishment Korol Danylo University, Ivano-Frankivsk, 2021.

The dissertation carried out a complex research of the language of the law as a boundary phenomenon of the legal science on three levels: communicative, iconic-symbolic, and conceptual ones, taking into account the peculiarities of its functioning in the modern society.

The number of scientific opinions of authors on the studied question has been analyzed and the own definition of the language of the law has been given. We understand it as the legal and linguistic phenomenon developing under the influence of the social and cultural processes, serving as a means of social control and functioning to meet the needs of the legal discourse. It is emphasized that the language of law should be researched as a subtype of the natural language, as it's not only a tool for fixing legal norms but also an ontological dimension of their existence.

Having studied the foreign and domestic approach to dealing with the problems of the language of law we suggest our interdisciplinary research methodology. The main are socio-cultural approach and the following methods: historical-legal, formal-logical, systemic, method of synergetics, normative-legal and method of pragmatic analysis. The historical aspect contributes to the study of the formation and development of the language of law as a subsystem of natural language, and the legal assists to study its application in law. The formal and logical method is used to argue theoretical positions and prove scientific propositions. The system of scientific knowledge about the language of law and its structural elements has been created based on the system method. The synergetic method makes it possible to consider the language of law as a self-organized system, the beginning of which we consider chaotic tendencies in the expression of law

through symbols in the period of primitive communal system. The normative and legal analysis made it possible to understand the content of legal norms. The pragmatic method of research is applied in the light of the communicative function of the language of law in order to study the language of law as a tool of action in the legal reality. Thanks to this pluralistic paradigm of research, a language as a means of expressing law is exhaustively substantiated. The pluralism of methods allows conducting a diverse study of the language of law, taking into account its formation, development, and conditionality by the social and cultural processes.

It has been proved that the language of law is a specific phenomenon, which due to its dynamism reflects changes in the legal consciousness of a citizen who is constantly in social interaction. As a result, there are social and cultural processes that determine the functioning of language in society, in particular its use as a means of expression of law. The main socio-cultural processes include: social stratification, standardization, colonization, globalization, industrialization and urbanization, democratization. These social and cultural processes function in an inseparable relationship and depend on the level of the development of a particular society. For example, social standardization best reflects demographic changes and causes the prevalent of the oral, written, or electronic forms of the language of the law. The constant functioning of the language of law in society is the key to its main dimension – communication.

It is stated that the communicative aspect of the language of the law is evident in the acts of communication between lawmakers and executors of laws, as well as between the executors of laws and citizens. The content of the legal norm, outlined in the texts of regulations, can be put into effect only through the language, as it materializes public legal relations. Also, the language of the law has been analyzed as a metacommunication, which usually informs about the way information is presented in the text and is the key to its decoding or is the author's comment to their text. The legal text is described as the main language form and element of the system of legal communications. It is stated that the right is impossible outside communication because it has no material expression. Thus, it has been proved that legal norms can be enshrined

only in certain language forms, an integral part of which are legal symbols that have received regulatory fixation.

Verbal and nonverbal aspects of the language of law as a sign-symbolic system have been analyzed. Ideal objects are created and exist in a symbolic form creating the world of law. Verbal (words, texts) and non-verbal symbols have been singled out. They are still used today, for example, the coat of arms, the flag and the anthem as symbols of the state. Symbolism, having a material content, is a kind of means of formalizing the abstract legal content. Legal symbols have been considered through the prism of the functions they perform in society: regulatory, law-making, informational, identification function, social and political and legal orientation function, the function of saving linguistic and legal means. There is a gradual transition from the symbolic form of the expression of law in ancient countries to the verbal, but without a complete rejection of the original basis.

Since the main characteristics of the language of law are accuracy, formality, logical sequence, a high level of standardization, the terms “legal notion”, “legal term” and “legal concept” have been distinguished. Legal notions in the most general sense have been defined as those operated by legal science, legislation and law enforcement practice, and in a narrower sense we call it to be the legal category, which generally characterizes the most significant signs of a particular phenomenon and determines the limits of the legal influence on the social life (e.g. legal liability). Due to legal notions, the clarity and conciseness of the language of law are achieved. According to the field of activity and significance, we distinguish the following types of legal notions: common law, intersectoral, sectoral. It is established that legal notions, regulating social relations, perform epistemological, methodological and formalization functions. We believe that the “legal term” is a support ingredient in the process of the cognition of legal phenomena, as well as an agent of the regulatory function of law. General terms (they make the language of law available and understandable for the average citizen), special legal terms (arise during the implementation of jurisdictional activities and are meaningful for its participants), special non-legal terms (connected with the other industries, but are widely used in jurisprudence) are singled out in the legal terminology.

The legal concept is defined as a revised concept of the culture, which has acquired the status of categories and principles of law precisely as a result of long-term functioning in the field of real legal relations. It is justified that the concept is a fundamental and original form of human thinking, which has both cognitive and perceptive experience. The legal concept is defined as a revised concept of culture, which has acquired the status of categories and principles of law precisely as a result of long-term functioning in the field of real legal relations. It is justified that the concept is a fundamental and original form of human thinking, which embraces cognitive and perceptive experience.

The main areas of the use of the language of law have been described: the legal practice and legal doctrine, which in turn consist of sub spheres. Within the legal doctrine language, we allocate the language of the legal science and the language of the legal education, and the language of the legal practice is classified into the language of lawmaking, which includes the language of law-enforcement, the language of enforcement, the language of legal realization, the language of the law understanding, the language of the law enforcement sphere and the language of legal propaganda (prevention). The spoken language of the law, which is used both in the field of the professional communication of lawyers and at the domestic level of all members of society, has been singled out. The spoken language of the law is a combination of legal and routine, doctrinal and regulatory, a mixture of expressions of different schools and currents, which is the basis for an infinite number of diverse terminological clichés, limited only by generally accepted language norms. The professional communication in the field of the legal activity is diverse, as a specialist lawyer communicates with representatives of various social layers, as well as with persons whose mental state is unpredictable.

According to the sphere and subject of use, the following styles of the language of law are analyzed: official; scientific; journalistic; the style of the electronic records management; conversational; epistolary. The official style “serves” for the language of laws and other legal documents. Its main characteristics are accuracy, brevity, clarity, correctness, the presence of stamps, and clichés. The scientific style is typical for the

language of the legal doctrine, functions in the text of laws, the professional language of a lawyer, legal education.

The journalistic style is actively exploited in socio-political, socio-cultural, legal, and educational activities. The speech in the courtroom and reports of law students at classes, round tables, and conferences have been defined as the most common forms of the implementation of the journalistic style of the language of the law. The style of electronic records management is “the youngest” and characteristic of the electronic document circulation, the publication of normative and legal acts. Two main spheres – professional legal and non-professional legal – of the spoken style of the language of law have been described. The epistolary style of the language of the law is used for the official correspondence in the legal sphere.

The notions of “the legal writing” and “the language of the law” have been distinguished. The term “legal writing” has been investigated and stated that it is a material embodiment of the language used by lawyers, judges, legislators, and others to express legal analysis, legal rights, and responsibilities. It has been proved that a legal text is a means of expressing legal writing. Each legal text has a specific purpose, expresses the intention (intention) of the author i.e. to persuade, to issue an order, to encourage certain actions, to exchange information and more. Legal texts, depending on the scope of their application are divided into the following types: texts of legislative activity (the text of the legal act); texts of law enforcement activity; texts of legal science; texts of legal journalism. The main element of any legal text is a sentence, which is characterized by brevity, internal logic, legal stamps, verb forms of nouns and adjectives, punctuation, positive presentation of the material.

Keywords: language of law, social and cultural process, legal symbol, a legal term, legal notion, legal concept, legal science, legal doctrine, style of the language of the law.

PUBLISHER'S PUBLICATION LIST

Articles in scientific professional editions of Ukraine:

1. Liashuk A. V. Hrafichni osoblyvosti yurydychnoho pysma. *Prykarpatskyy yurydychnyi visnyk*. 2017. Vypusk. 1. T. 4. S. 318-321.
2. Liashuk A. V. Obumovlenist movy prava sotsiokulturnymy protsesamy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. 2019 № 54. S. 227-231.
3. Liashuk A. V. Mova prava yak komunikatsiia. *Pravo i suspilstvo*. № 1. chastyna 2 / 2019. S. 18-23.
4. Liashuk A. V. Ponyattia, termin i kontsept u suchasniy movi prava. *Porivnyalno-analitychne pravo – elektronne naukove fakhove vydannia yurydychnoho fakultetu DVNZ «Uzhhorodskyyi natsionalnyy universytet»*. Vypusk № 2. S. 275-278. URL : http://www.pap.in.ua/2_2019/75.pdf.
5. Liashuk A. V. Mova yak zasib vyrazhennia prava: teoretychni zasady. *Naukovo-informatsiynyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriiia Pravo*. Ivano-Frankivsk : Redaktsiyno-vydavnychyi viddil Universytetu Korolia Danyla, 2020. №. 10 (22). S. 62-70.

Articles in scientific professional editions of the foreign countries:

6. Liashuk A. Symvoly yak neverbalnyi zasib movy prava. *Leges si viata*. 2019. № 10/2 (334). S. 86-89.
7. Liashuk A. V. Sfery vykorystannia movy prava. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. S. 93-97.

Scientific abstracts, reports and other materials of international and scientificpractical conferences:

8. Liashuk A. V. «Mova prava: filosofsko-pravovi zasady» / Ukrayinska mova v yurysprudentsiyi: stan, problemy, perspektyvy: materialy XII Vseukr. nauk.-

prakt. konf. (Kyiv, 30 lystop. 2016 r.) / [redkol.: V. V. Chernyei, S. D. Husaryev, S. S. Chernyavskiy ta in.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. Ch. 1. S. 78-81.

9. Liashuk A. V. Mova prava: filosofsko-pravova kharakterystyka / Pravove rehuliuвання suspilstva ta problem yudychnoi tekhniky: materialy naukovo-praktychnoi internet-konferentsiyi (Ivano-Frankivsk, sichen 2017 r.). Ivano-Frankivsk: HO«Laboratoriia akademichnykh doslidzhen pravovoho rehuliuвання ta yurydychnoi tekhniky», 2017. S. 31-32.

10. Liashuk A. V. «Mova prava: neverbalnyi aspekt» Ukrayinska mova v yurysprudentsiyi: stan, problemy, perspektyvy: materialy XIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 lystop. 2017 r.) : u 2 ch. / [redkol.: V. V. Chernyei, S. D. Husaryev, S. S. Chernyavskiy ta in.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2017. Ch. 1. C. 156-158.

11. Liashuk A. V. Symvolizm movy prava / Pravove rehuliuвання suspilstva ta problem yudychnoi tekhniky: materialy naukovo-praktychnoi internet-konferentsiyi (Ivano-Frankivsk, liutyi 2018 r.). Ivano-Frankivsk: HO«Laboratoriia akademichnykh doslidzhen pravovoho rehuliuвання ta yurydychnoi tekhniky», 2018. S. 40-42.

12. Liashuk A. V. Vplyv sotsiokulturnykh protsesiv na rozvytok movy prava // Eurasian scientific congress. Abstracts of the 5th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 762-769. URL: <http://sciconf.com.ua>.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ПРАВА В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ	27
1.1. Стан дослідження мови права.....	27
1.2. Методологічна база дослідження мови права.....	44
1.3. Зумовленість мови права соціокультурними процесами.....	56
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ОНТОЛОГІЧНІ ФОРМИ МОВИ ПРАВА	73
2.1. Мова права як комунікація.....	73
2.2. Мова права як знаково-символічна система: вербальний і невербальний аспекти.....	87
2.3. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права.....	102
РОЗДІЛ 3. СИНХРОНІЯ ТА ДІАХРОНІЯ МОВИ ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	120
3.1 Сфери використання мови права.....	120
3.2. Стилiстичні різновиди мови права.....	136
3.3 Юридичне письмо як графічна форма мови права.....	147
ВИСНОВКИ	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	170
ДОДАТКИ	185

ВСТУП

Актуальність теми. У процесі утвердження правової держави та функціонування принципу верховенства права виникає безліч проблем, які потребують дослідження на дисертаційному рівні, розв'язання яких буде позитивно сприяти інтеграції до європейського правового простору. Активний розвиток і поява нових суспільних відносин призводить до швидкої правотворчої діяльності, що не завжди позначається на її якості. Звичайно, важливою є система законодавства, яка б відповідала вимогам оновлюваного суспільства і держави. Однак така система відображає лише одну із форм права, а тому необхідно утверджувати усвідомлення того, що право – це не тільки писаний закон чи нормативно-правовий акт. Мова використовується для вираження загальнообов'язкового правила поведінки в усіх формах права, незалежно від того, чи це правовий звичай, нормативно-правовий акт, договір. Окрім того, мова права тісно пов'язана із соціокультурним простором. Для реалізації цього завдання необхідне дослідження мови права у соціокультурному просторі.

Сутнісні риси мови права визначені особливостями його форм, які виражаються через систему об'єктів, процесів, властивостей та відносин, що відображені в мові права та одночасно є моделлю фрагмента об'єктивної реальності, яка репрезентує право. Буття самого права, існування та дія припускають необхідність зв'язку між правовою сутністю та феноменом, а їхня взаємопов'язана єдність становить право як особливу форму регулятора суспільних відносин. Отож буття права може охоплювати сукупність усіх внутрішніх пов'язаних між собою можливих властивостей, правових характеристик як необхідної єдності правової сутності та права як необхідної обов'язкової форми рівності, свободи, справедливості, суспільного людського життя.

Мова стає засобом вираження права, його втіленням у життя кожної особи, адже в мові право знаходить свою предметну сутність. До таких

формальних репрезентантів можна зарахувати суб'єкта права, норму права, правовідносини та інші відносини, які юридично абстрагуються залежно від фактичних відносин, що є опосередкованими у відповідних формах права.

Тому об'єктивна реальність існування права є справжньою річчю та дією форми права: вона є формально-правовою, змістовою реальністю, проте не емпіричною, фактично – змістовою.

Мова є людинотворчим явищем, яке використовує право. Право як спосіб освоєння дійсності характеризує процес індивідуального входження в дійсність і поєднується із соціальним досвідом. Фіксація соціального досвіду зробила можливим збільшення його інформаційного обсягу, появу абстрактного матеріалу, який характеризується наявністю ідей, що не потребують чуттєво-наглядних образних корелятивів. Набуваючи мовного оформлення, досвід позбавляється авторства, суб'єктивності; самотність досвіду трансформується в уявлення, які можуть бути передані мовними засобами. Зміст досвіду відкладається в мові у вигляді понятійно-термінологічних утворень, отримуючи своє найменування. Мова за необхідності створює «канву» внутрішнього світу людини й одночасно є основою зовнішньої ідентифікації, тобто спілкування. Як інтерсуб'єктивне утворення, мова наділена рисою надсуб'єктивності, яка виражена в тому, що мова зосереджує в собі досвід цілої культури, її нормативні еталони. Зважаючи на це, можна стверджувати, що мова постає і як понадчасовий феномен.

Мова, у її вербальному варіанті, виражає минуле в теперішньому, вона означає відтворення сучасних почуттів, які асоціюються з минулими реаліями. Завдяки мові фрагментарний досвід минулого, який зберігається у словах, може бути втілений у новий досвід, який сприймається зараз. Мова права – одна із професійних мов, яка охоплює низку відносно самостійних видів: мову законодавства, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки та освіти тощо. Цілком очевидно, що права без мови немає і бути не може, оскільки правило поведінки стає відомим суб'єкту саме через мову.

Дослідження взаємодії мови та права здійснювалося головним чином у зв'язку з розробками техніки та методики формування й тлумачення правових текстів.

Базу для дослідження мови права заклав британський теоретик Х. Харт. Переважно лінгвістично-філологічний підхід до мови права актуалізований у роботах юристів-теоретиків С. Алексєєва, Л. Анрусів, Д. Гаврилова, І. Грязіна, Ю. Оборотова, І. Онищука, О. Петришина, О. Піголкіна, П. Рабіновича, В. Сирих, Ю. Тодики, В. Ткаченка, М. Цвіка, А. Черданцева, І. Шутака. Лінгвістичні засади мови права з-поміж вітчизняних науковців досліджували Н. Артикуца, С. Кравченко, Ю. Прадід, В. Радецька, Б. Стецюк, З. Тростюк та інші. Актуальними проблемами юридичного мовлення займалися закордонні дослідники Д. Беляєв, Н. Голєв, Т. Губаєв, С. Дороніна, О. Сковородніков, С. Хижняк.

Важливе теоретичне джерело дисертації, крім уже згаданих попередників у розробці цієї проблематики, становлять роботи О. Балинської, В. фон Гумбольдта, Р. Ієрінга, С. Зархіної, Д. Керімова, С. Лезова, А. Малька, Н. Матузова, Т. Подорожної, Г. Почепцова, П. Рікера, П. Сандріні, В. Тураніна, Х.Л.А. Харта, Ю. Хабермаса та ін. Окремо варто наголосити на теоретичних напрацюваннях Гейдельберзької групи, котру очолював Ф. Фогель, які є ключовими для встановлення взаємозв'язків мови і права.

Однак феномен мови права є набагато складнішим явищем, і його доцільно досліджувати в теоретико-правовому полі крізь лінгвістичний зріз, що дасть змогу комплексно розкрити мову як засіб вираження права. Це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження. Тому новизна та специфіка об'єкта й предмета дослідження, недостатність теоретико-правового осмислення мови права у правовій науці визначили необхідність розробки цієї теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертацію виконано згідно з Переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук

України на 2016–2020 роки, що затверджена на загальних зборах Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, тематикою науково-дослідної роботи кафедри права Приватного вищого навчального закладу Університет Короля Данила за напрямом «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер 0116U002342).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає в обґрунтуванні мови як засобу вираження права, розкритті комунікативної функції мови права та її вербального й невербального вираження.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких *задач*:

- узагальнити стан дослідження мови права;
- сформуванати методологічну базу дослідження мови права;
- розкрити механізм впливу соціокультурних процесів на формування мови права;
- схарактеризувати комунікативний аспект функціонування мови права;
- розкрити мову права як знаково-символічну систему та її вербальний і невербальний аспекти;
- обґрунтувати взаємозв’язок і взаємозалежність між поняттям, терміном і концептом у мові права;
- окреслити використання мови права у сферах людської діяльності;
- виокремити стилістичні різновиди мови права;
- встановити співвідношення між юридичним письмом і мовою права як абстрактним матеріалом для його втілення.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі формування права та його вираження засобами мови.

Предмет дослідження – мова як засіб вираження права.

Методи дослідження. Складність і багатоплановість обраної теми зумовили комплексний підхід у дослідженні окресленого кола проблем. Засадничими методологічними підходами дослідження є: *логічний*, використання якого дало змогу послідовно аргументувати теоретичні позиції і

доводити наукові положення (підрозділ 1.1); *нормативно-правовий аналіз* – для усвідомлення змісту правових норм, якими автор оперує під час проведення дослідження (підрозділ 1.3); *формально-логічний* – актуальний для опрацювання вихідних положень дисертації про мову та мову права, правову комунікацію, знаково-символічну систему, юридичний термін, юридичне поняття, юридичний концепт, стилістичні різновиди мови права (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2); *історико-правовий* – сприяв урахуванню досягнень як безпосередньо теорії права, так і культурології, соціології, антропології, лінгвістики, а тому став підґрунтям для ретроспективного аналізу історії дослідження мови права (підрозділ 1.1); *системний метод* дав змогу дослідити мову права як систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів (підрозділи 2.1, 2.2, 3.3). Дослідження здійснено в ричищі *діалектики* загального й особливого, що екстраполюється на сфери застосування мови права в умовах сучасних соціокультурних процесів (підрозділи 1.3, 3.1). Відповідно до означених наукових задач, також використано комплекс методів наукового пізнання, застосування яких підтверджує міждисциплінарний і поліаспектний характер теми дослідження, зокрема: *прагматичний метод* уможливив вивчення мови права як інструменту дії в правовій реальності (підрозділи 2.1, 3.1); *семіотичний метод* застосовано для аналізу вербального та невербального аспектів мови права (підрозділ 2.2); *герменевтичний метод* використано під час аналізу публікацій, у яких відображено проблемне поле дослідження (підрозділ 1.1); за допомогою *феноменологічного методу* досліджено мову права як соціокультурний феномен (підрозділ 1.3). У всіх розділах дисертації використано загальнонаукові методи, а саме: *аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, аналогії, моделювання, індукції, дедукції* тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є комплексним науковим дослідження мови права. Мову права розглянуто як об'єкт наукового зацікавлення теорії права і держави, визначено зумовленість мови права соціокультурними процесами. Проаналізовано мову права як комунікацію та

знаково-символічну систему у вербальному і невербальному аспектах, також розмежовано поняття, термін і концепт у сучасній мові права, запропоновано авторське визначення категорії «концепт», визначено місце мови права серед стилів природної мови, досліджено сфери використання мови права, підстилі мови права та юридичне письмо як графічну форму мови права.

уперше:

- сформульовано дефініції понять дослідження: «юридичний концепт» – це видозмінений концепт культури, який набув статусу категорій і принципів права в результаті довготривалого функціонування у сфері реальних правових відносин; «соціокультурний процес» – соціальна трансформація, що відбувається під час взаємодії суспільства і культури й відбивається в когнітивній, політичній, правовій, моральній та інших сферах життєдіяльності індивідів через продукування нових ціннісних феноменів;

- описано фактори, які впливають на становлення та розвиток мови права, а саме: історичні особливості державотворення; структура та стан правової системи суспільства; специфіка законотворчої діяльності; національна мова та культурні традиції; особливості світосприйняття; рівень правосвідомості суспільства, в якому вона функціонує;

- визначено комунікативну цінність мови права в процесі інтеракції між правотворцями та їхніми виконавцями, яка полягає в тому, що зміст правової норми, викладений в текстах нормативно-правових актів, може бути застосований в дії тільки через мову;

- у мові права виокремлено стиль електронного діловодства, який автор трактує як систему певних мовних кліше, що застосовуються для електронного документообігу, оприлюднення нормативно-правових актів;

удосконалено:

- систему наукових знань про сфери застосування мови права, зокрема систематизовано класифікацію мови права відповідно до сфер її функціонування, що полягає у поділі мови права на дві групи: правової практики та правової доктрини, які своєю чергою складаються з низки сфер.

Мову правової доктрини поділено на мову правової науки та мову правової освіти, а мову правової практики – на мову правотворчості, в яку входить мова законотворчості, мову правозастосування, мову правореалізації, мову правотлумачення, мову правозахисної сфери, мову правоохоронної сфери та мову правової пропаганди (профілактики);

- кореляцію категорій «поняття», «термін» і «концепт» у системі мови права. Поняття віддзеркалює правову дійсність у лаконічному образі. Термін – це стартова точка процесу пізнання, а концепт – головна одиниця інформації та спосіб відтворення дійсності, зумовлений рівнем правосвідомості суспільства;

дістало подальший розвиток:

- розуміння мови права як правового та лінгвістичного явища, що розвивається під впливом соціокультурних процесів, служить засобом соціального контролю та функціонує для задоволення потреб юридичного дискурсу;

- ретроспективне дослідження формування мови права як знаково-символічної системи від символічного способу її використання у давніх цивілізаціях до сучасних електронних форм її експлікації. Визначено, що тривала історія людської цивілізації повністю не відкинула використання символів у мові права: вони залишаються актуальними сьогодні (судді продовжують носити мантиї, правоохоронці форму з конкретним маркуванням);

- тлумачення мови права не як виключно знакової системи, яка має словесний вияв в усній та письмовій формах за допомогою вербальних знаків і перебуває в нерозривному зв'язку з невербальним, зокрема символічним, відображенням, що охоплює дії, будь-які значущі об'єкти, жести, поведінкові знаки, символічні артефакти, графічні символи;

- вчення про юридичне письмо як графічну форму відображення мови права. Для юридичного письма характерний набір конкретних мовних засобів, які залежать від комунікативної інтенції законодавця чи будь-якого адресанта та експлікується через текст юридичного документа, що зазвичай

передбачає користування ним не тільки професійними правниками, але й усіма зацікавленими особами. З'ясовано, що під час складання юридичного документа слід дотримуватися принципів точності, чіткості, логічності й ефективності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані у дисертації результати дослідження є вагомим внеском у теорію держави і права, а також правотворчу та правозастосовну діяльність органів державної влади. Обґрунтовані наукові висновки, положення та рекомендації сприятимуть розумінню мови права та можуть бути використані у:

– *правотворчій діяльності* – під час укладання текстів і підготовки проектів нормативно-правових актів, формування правничої термінології;

– *правозастосовній сфері* – для вдосконалення реалізації та застосування норм права, а також тлумачення текстів нормативно-правових актів, правових знаків і символів (акт Південно-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Івано-Франківськ) від 21 вересня 2020 року);

– *навчальному процесі та науково-дослідній діяльності* – для підготовки посібників, навчальних програм, методичних рекомендацій, лекцій, тестових завдань та практичних кейсів з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Юридична техніка»; у написанні наукових доповідей, статей та монографій (акт Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила від 15 вересня 2020 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри права Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також були оприлюднені на: XII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, листопад 2016 року); Науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільства та проблеми юридичної техніки» (Івано-Франківськ, січень 2017 року); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 30 листопад

2017 року); Науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільства та проблеми юридичної техніки» (Івано-Франківськ, лютий 2018 року); V Міжнародній науково-практичній конференції «Eurasian Scientific Congress» (Барселона, 17-19 травня 2020 року).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації висвітлено у 12 наукових працях, з яких: 7 наукових статей (5 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 2 – у наукових виданнях іноземних держав, одна з яких країна ЄС) та 5 тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (188 найменувань на 15 сторінках) та двох додатків на 7 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 191 сторінку, із них основний текст дисертації – 169 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ПРАВА В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

1.1 Стан дослідження мови права

У сучасній науковій парадигмі мова права неодноразово була об'єктом вивчення. Аналіз джерельної бази дає змогу пересвідчитися, що це, очевидно, зумовлено тим, що зацікавленість мовою права зросла у зв'язку з розробленням Німецького цивільного кодексу наприкінці XIX століття, як засвідчує у своїх працях Р. фон Ієрінг. Однак до 1970-х років в Європі й США інтерес до мови права проявлявся тільки вибірково або крізь призму іншої науки, переважно в контексті законодавчої техніки та теорії тлумачення. З кінця 70-х років XX століття цій проблематиці регулярно присвячені спеціальні випуски авторитетних національних і міжнародних семіотичних журналів [185; 169; 156]; за останні десятиліття мова права була об'єктом дослідження у низці монографій і статей юридичної та лінгвістичної періодики [149; 171; 172; 177].

Зумовлено це, вважаємо, розширенням традиційної проблематики (семантика, прагматика, когнітологія, стилістика правового тексту) шляхом вибору сферою наукового осмислення структури й динаміки мови права в контексті соціально-історичної і соціально-політичної діахронії. Актуальність наявних досліджень зростає у зв'язку з тим, що мова права є динамічною системою, яка розвивається та відображає більшість змін, котрі відбуваються не тільки в юридичній, а й інших сферах. Феномен мови права є об'єктом вивчення низки наук: юридичних (загальна теорія держави і права, філософія права, історія держави і права, логіка права, юридична герменевтика, юридична техніка), філологічних (теорія мовної комунікації, стилістика, термінознавство, лексикографія, семасіологія, історія мови, прикладна лінгвістика, культура мови, судова риторика), а також формальної логіки, інформатики, філософії, соціології, історії, дипломатики, текстології та ін. Кожна з цих наукових

галузей досліджує мову права поліаспектно, розглядаючи феномен вербального втілення ідей, поглядів та конструкцій для правового регулювання суспільних відносин, за допомогою властивих кожній науковій галузі наукових підходів і методів. Тому потребує детального окреслення специфіка стану досліджень мови права та наявні підходи, погляди, концепції щодо її природи й застосування.

Окрім юридичних досліджень, також спостерігаємо активізацію лінгвістико-семіотичних і стилістичних підходів до наукових пошуків у мові права. Наприкінці минулого століття виникла нова самостійна наукова галузь, яка втілює міждисциплінарний підхід до вивчення складного феномена мови права, розробляє власний науково-теоретичний і методичний апарат, спрямований на фундаментальне системне дослідження мовних явищ і процесів у юридичній сфері, засоби й інструменти ефективною правовою комунікації, – правнича лінгвістика. Поняття «правнича лінгвістика» з'явилося в німецьких правознавчих дослідженнях. Цей термін увів у 1976 році німецький правознавець А. Подлех, видавши працю з однойменною назвою «Правнича лінгвістика». Він визначає цей термін як «сукупність усіх методів і результатів досліджень, що стосуються питань зв'язку мови та норм права і відповідають вимогам сучасної лінгвістики» [176, с. 31-52]. Н. Голєв зазначає, що «правнича лінгвістика при розгляді мовно-правових феноменів за точку відліку бере право, сукупність юридичних законів і традицій, що вже склалися, юридичну мову як систему певною мірою умовну щодо мови природної, яка прагне до все більшої автономності від неї. Основна мета правничої лінгвістики в цьому сенсі полягає в розгляді мови, соціальної взаємодії людей на мовній основі крізь призму закону, відштовхуючись від законів і сформованої правової практики, від усіх юридичних проявів в житті суспільства, а мета правничої лінгвістики – розгляд тих заломлень природної мови (її норм і закономірностей), які виникають при її наближенні до юридичного життя, і тих її перетворень, що виникають при його «проходженні через юридичну призму» [37].

Можемо визначити такі теоретико-прикладні завдання правничої лінгвістики:

1. дослідження стилістичних ресурсів правничого мовлення всіх мовних рівнів: лексики, фразеології, семантики, морфології, синтаксису;
2. розкриття специфіки відбору й використання лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших засобів у кожному функціональному різновиді правничої мови; визначення законів і особливостей кожного жанру;
3. розроблення певних рекомендацій щодо використання мовних одиниць залежно від мети і змісту висловлення.

Фактично правнича лінгвістика акцентує на автентичності пропонованих термінів, стилістиці, лексикографії, мові судової, криміналістичної та інших експертиз, які стосуються саме правничої лінгвістики і навіть юридичної філології. Безперечно, як лінгвістика, так і філологія права є абсолютно необхідними в практичному і в теоретичному аспектах вивчення мови права.

Можна констатувати, що на сьогодні ґрунтовні дослідження мови права проведено в англійських, французьких та німецьких науковців. Послідовне вивчення англійської мови права та юридичного дискурсу ведеться з 1980-х років. Британські (Дж. Котерил, Х. Хеффер) й американські (Е. Амстердам, Дж. Конлі, Л. Солан, П. Тірсма, Д. Хірш) вчені активно досліджують питання, що пов'язані з практичним використанням мови в процесі правозастосування, насамперед у судовому дискурсі, а також і під час здійснення цивільних чи кримінальних проваджень [148; 155; 163; 164; 182; 183; 184].

Окрім того, значна увага зосереджена на проблемах правотворчості, юридичної техніки й адекватного функціонування термінологічних одиниць у нормативно-правових актах [165; 186; 187]. Новими в дослідженнях є питання маніпуляцій в юридичному дискурсі [154; 147]. Серед німецьких дослідників варто відзначити Б. Екардта й Г. Льофлера [158; 170], які займаються вивченням термінологічних систем окремих сфер німецького права й аналізом мови права з позиції соціолінгвістики.

У дослідженнях мови права не відстають українські науковці, зокрема необхідно відзначити роботи вітчизняних учених Н. Артикуци, С. Кравченка, Ю. Прадіда, В. Радецької, Б. Стецюк, З. Тростюк та інших авторів. Актуальними проблемами юридичного мовлення займаються російські дослідники Д. Беляєв, Н. Голєв, Т. Губаєв, С. Дороніна, О. Сковородніков, С. Хижняк, Б. Шаріфуллінін.

Незважаючи на велику кількість авторитетних праць про мову права, вважаємо, що дослідження можуть й повинні мати більш широкий теоретико-правовий характер, що зумовить розуміння сутності права, адже правнича (юридична) лінгвістика не здатна у повному обсязі дати відповіді на виклики юридичної науки та практики.

Як зазначено в аналітичному огляді західної літератури, що стосується аналізу теми «Право і мова», дослідження мови права неминуче пов'язане з питанням про сутність права. Тому щоразу, коли вчені торкаються проблеми мови, дослідження не може обмежуватися тільки семантикою або стилістикою, а входить у галузь загальної теорії та філософії права [66, с. 7].

Про зв'язок мови і права вдало зауважує А. Ушаков: «Мова в праві виступає як конструктивний інституційний початок самого права. Право живе не тільки в діях людей, а й у мові: право є мовним явищем. Мова в праві використовується не тільки для його позначення: з мови будується саме право, його структура. Мова – це плоть і кров права. У цьому весь сенс і вся філософія питання про роль мови в праві. Мова – першоелемент і єдиний будівельний матеріал у праві» [126, с. 289].

Уперше аналіз мови в річищі філософії права виявляємо у спадщині Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. У ранній (Ієнський) період формування своєї системи Гегель робив спроби включити рефлексію над мовою в контекст філософсько-правової теорії. Зокрема у праці «Про наукові способи дослідження природного права, його місця в практичній філософії і його стосунку до науки про позитивне право» (1802) він писав: «У мові наявні

вказівки ..., що в самій природі абсолютної моральності закладено її якість бути загальною нормою» [30, с. 185-251].

У праці Гегеля «Феноменологія духу» простежуємо аналітичну лінію, спрямовану на певний політико-правовий інститут державної влади. «Мова є дух, який в самій структурі державної влади рефлектує в себе абстрактну владу, самосвідомість завдяки цьому достовірно знає себе як влада» [31].

Кульмінацією феноменології мови є набуття тотожності мови та духу. Мова трактується як наявне буття духу, суще для інших самосвідомостей, як дух, який повернувся в себе, правдиво знає себе і у своїй самості – свою істину. У цьому поверненні духу до самого себе появляється і морально-правовий бік: «Мова морального духу є закон, і просте веління, і скарга, яка більшою мірою є сльозою, пролитою з приводу необхідності» [31, с. 350]. Гегель цілком виразно вказує на мову не тільки як на знаряддя комунікації або квазілогічний «середній термін», а й як на субстрат закону, інструмент панування і влади, тобто всього того, що є суттєво необхідним для політико-правового дискурсу.

У наступних працях Гегель всебічно розвиває та поглиблює спекулятивний аналіз мови. Основний акцент робиться на загальності вираженого мовою змісту [26, с. 114], на тому, що мова є «тіло мислення» [26, с. 320], що вона «є та повітряна стихія, те чуттєво-нечуттєве, через знання якої розширюється все, все більше підноситься над чуттєвим, одиничним, піднімаючись до загального, до мислення» [27, с. 87]. Квінтесенція гегелівської філософії мови виражена в такому висловлюванні з «Науки логіки»: «Форми думки виявляються і відкладаються насамперед у мові» [26, с. 82]. У цій самій праці знаходимо важливе методологічне положення про взаємозв'язок мови філософії та повсякденної мови, яке за аналогією можемо поширити і на сферу мови права: «Філософія має право вибирати з мови повсякденного життя, створеної для світу уявлень, такі вирази, які, здається, наближаються до визначення поняття» [27, с. 156]. Це положення принципово важливе для розуміння позиції Гегеля щодо власне філософсько-правових аспектів мовної діяльності.

Саме в німецькій класичній філософії питання мови вперше в історії думки пов'язується з рішенням масштабних теоретичних і політико-правових завдань. У Шеллінга і Гегеля феномен мови зв'язується зі становленням нації та національної самосвідомості. Мова поряд з культурою і релігією є найважливішою передумовою абсолютної моральності як підстави природного права, духовною субстанцією та інструментом здійснення державної влади і засобів вираження правового закону й теоретичної правової культури, діалектики приватного, публічного інтересу в конституційно-правовому інституті свободи слова. Окрім того, Гегель наблизився до ідеї, яка тільки в кінці XX століття була систематично розвинена Н. Луманом, П. Рикером і Ю. Хабермасом: політико-правова мова із засобу вираження думки і комунікації перетворюється в інструмент конструювання політико-правової реальності.

Аналізом мови права займалися представники історичної школи, зокрема Гуго фон Густав. Він вважав, що питання про походження права не може бути правильно вирішене без урахування історичної послідовності виникнення тих чи інших слів. «Можна сказати, що юридичне право – це право у власному розумінні [слова] частково тому, що це значення слова є більш раннім, принаймні з'явилося раніше, про що свідчать інші похідні від цього слова ... Цілком очевидно, що слово «право» [Recht] в таких словах і поєднаннях, як «правові норми» або «правовідносини», набагато ширше за своїм значенням, ніж слово «юридичний» (das Juristische)» [40, с. 273].

Гуго фон Густав стверджує, що велика частина правових норм, які є дієвими для конкретного народу, виникли стихійно, подібно до того, як виникли мова і звичаї цього народу [40, с. 274]. Саме мовленнєві факти вказують на ті випадковості й обставини історичних подій, які визначали в різні епохи зміни, що самі члени певної спільноти звикли вважати справедливими, правомірними, а також те, що вважали справедливим представники влади або ті, кому люди довіряли, хто був для них авторитетом, «хто справді може бути представником народу, подібно до того, як у сфері мови – освічені і письменні»

[40, с. 274]. Таке походження мають римські *res judicatae* (рішення суду, яке набрало чинності), *praejudicia* (судове рішення) в Німеччині, *arrets* (рішення, вироки) у Франції, *reports* (судові звіти) в Англії. Те, що колись в німецькому судочинстві не шанобливо називали «рутина», вже за часів Гуго стали називати «практика», «судове застосування», «думки авторитетних правознавців» і т. д. Гуго фон Густав бачить симптом глибокого занепаду римської освіченості в тому, що джерела, які містили теорії римських юристів, за велінням влади були зібрані, скорочені, а іноді зовсім заново написані.

В історичній школі права проблематика мови досліджується у зв'язку з важливими завданнями теоретичного правознавства. Питання про мову права актуальне для фундаментальної ідеї національної правосвідомості, рівню розвитку якої і повинна відповідати ця мова. Історико-лінгвістичні факти допомагають зрозуміти походження та розвиток юридичних понять, тому питання про походження права не може бути правильно вирішене без урахування історичної послідовності виникнення тих чи інших слів.

Критик історичної школи права Рудольф фон Ієрінг вважав, що право є чинним правопорядком, яке визначається зіткненнями соціальних цілей, інтересів і боротьби за їх реалізацію, а не відірваною від повсякденного життя системою правових норм і понять. «Метою права є мир, а засобом досягнення цієї мети – боротьба. До тих пір, поки право тримається проти зазіхань з боку беззаконня (а це буде тривати, доки стоїть світ), воно не може обійтися без боротьби. Життя права є боротьбою, боротьбою народів, державної влади, станів, індивідів» [49, с. 442].

Таке «дарвіністське» розуміння життя права дає змогу, на думку Ієрінга, усунути основний недолік не тільки філософії права, а й теорії позитивного права, яка більше орієнтується на ваги, ніж на меч правосуддя. Як вважає дослідник, право утворюється так само непомітно, як і мова. Для формування права нібито не потрібно боротьби: «нова правова норма настільки ж легко вступає в життя, як будь-яке граматичне правило» [49, с. 443-444]. Ієрінг зазначає, що і сам доволі тривалий час дотримувався цього погляду, згідно з

яким у сфері права, як і в мові, основну роль відіграє невимушене і несвідоме, а розвиток права відбувається органічно і наче «зсередини» його самого. Однак історія права засвідчує, що право розвивається в безперервній і важкій боротьбі. Тому аналогії з мовою чи мистецтвом не є доречними. «Людському розуму, який несвідомо працює над утворенням мови, не доводиться при цьому долати будь-яких ворожих протидій ... Немає сумніву, що і розвиток права так само відрізняється закономірністю, єдністю, як і розвиток мистецтва, мови; проте воно дуже відрізняється від останніх за способом і формою свого прояву, отже, в цьому сенсі ми повинні рішуче відкинути висловлену Савініні думку про паралель між правом, з одного боку, мовою і мистецтвом – з іншого» [49, с. 443-444].

Здійснюючи аналіз концептуальних підходів до розуміння сутності мови права, не можна залишити поза увагою ідеї Дж. Бентама, який розробив радикально-емпіричну теорію сенсу слова. Дослідник хотів відмовитися від того, що вважав безглуздою міфологією природних прав і обов'язків, тобто тих моральних прав і обов'язків, які індивіди мають незалежно від того, чи готовий хто-небудь з них їх дотримуватися. Він шукав «розумні» явища, за допомогою яких можна пояснити природу закону. Лінгвістичні акти вразили його як респектабельні емпіричні явища, і він зробив їх важливим елементом своєї теорії права, заснувавши свій «правовий позитивізм» про сенс і використання слів.

Учений заперечував погляди теоретиків природного права, які не приділяли особливої уваги мові, оскільки пояснювали закон як певну причину. З цього погляду філософія мови не має важливого значення у поясненні природи права. Філософія мови не може пояснити природу причин; вона має допоміжну роль у поясненні можливості повідомляти причини та можливості створення причин за допомогою мови. На відміну від інших науковців, Дж. Бентам намагався використати «розумне» явище сприйнятливого, зрозумілого мовного вчинку з метою висвітлення природи закону за допомогою емпіричних явищ. Він пропонував розглядати сенс слова крізь призму

причинно-наслідкових зв'язків, тобто здатності впливати на предмет, активізувавши образ чуттєвих речовин або емоцій, для яких слово було ім'ям [151].

У правовій теорії такий погляд на мову став підґрунтям інноваційного закону як вираження волі суверена в політичній спільноті. Дж. Бентам заявив про це так: «Закон може бути визначений як сукупність знаків, що декларують волю, задуману або прийняту сувереном у державі, щодо поведінки, яку слід дотримуватися у певній справі визначеною особою чи класом осіб, що в цій справі є або повинні бути підпорядковані його владі ... » [152]. Філософ продовжував пояснювати, що значущість волі такою низкою ознак повинна бути підкріплена «мотивами» болю або насолоди, запропонованого сувереном.

Філософію права з філософією мови пов'язують дві особливості цієї теорії: методологічна та предметна. По-перше, Дж. Бентам пропонує свою теорію як визначення поняття закону. По-друге, він визначає закон як особливий вид складання знаків. На думку дослідника, закон є збіркою ознак, юридична філософія – формою філософії мови, а юридичний теоретик має лінгвістичне завдання визначати терміни (особливо закону) юридичного дискурсу. Такий погляд на мову став апогеєм використання філософії мови у філософії права. Бентам був попереду свого часу. Його теорія сенсу та використання слів визначала різні тенденції філософії мови ХХ століття (зокрема контекстний принцип Фреге та Вітгенштейна, деякі погляди логічних позитивістів і розвиток теорії мовленнєвого акту).

Представник юридичного позитивізму, британський теоретик Хьюберт Л. Х. Харт, особливу увагу приділяв вивченню мови права. Саме на прикладі правової концепції Харта експліковано чотири основні напрями застосування аналітичної методології до вивчення мови права:

- концептуальний аналіз змісту права;
- конструювання концептуальних схем із відповідною термінологією;
- раціональне обґрунтування наявних та ймовірних правових установок;

- телеологічна імплікація.

Ключовою теоретико-методологічною установкою мови права Х. Харта є те, що правові поняття мають щонайменше дві особливості, а саме: невизначеність (*vagueness*) і вразливість (*defeasibility*). Безперечно, ці якості можна виявити і в неправових поняттях, проте для вченого вони є обов'язковими істотними елементами саме юридичних понять. На його думку, правові поняття набувають цих рис в результаті своєї реалізації (конкретної юридичної процедури), які стають імпліцитними характеристиками, і дають змогу відрізнити правові поняття від неправових.

Х. Харт стверджує, що правові поняття не тільки наділені певною невизначеністю значень, а в деяких випадках їх використання неможливо навіть встановити їхнє значення. Правовим поняттям притаманне «ядро» (*core*) і «півтінь» (*penumbra*), тобто є набір як очевидних, центральних, так і нечітких, помежових, маргінальних випадків їх вживання. Х. Харт відзначає, що всі правила передбачають розпізнавання або класифікацію окремих випадків у ролі проявів загальних понять, і в ситуації з усім, що ми готові назвати правилом, можна розрізнити чіткі випадки, коли воно явно прийнятне, й інші, коли є основи для ствердження і заперечення його прийнятності. Тому ніщо не може подолати цей дуалізм «ядра визначеності» і «півтіні сумнівів», коли ми абстрагуємо окремі випадки під загальні правила. Ця якість надає усім правилам помежової зони незрозумілості або «відкритої структури». Так, відповідно до цієї логіки, «вбивство – це невизначене поняття, «ядром» значення якого є «умисне позбавлення життя іншої людини», а «півтіню» – «вчинення смерті через необережність». Іншими словами, є дії, які підпадають під це поняття, але водночас є дії, які не можуть бути кваліфікованими як вбивство.

Це припущення дає підстави Х. Харту для висновку, що «відкрита структура» становить невід'ємну спільну рису людської мови (природних мов у цілому і юридичної мови зокрема), отже, правові поняття однаково чиним невизначені і для професійного юриста, і для особи, котра не володіє

юридичними знаннями. Так відбувається тому, що людина не розуміє правил, які детермінують використання юридичної мови; і саме це припущення є підставою для перевірки вживання на коректність. Як у ситуації з грою в шахи: ми бачимо, що дві людини грають, здогадуємося, що їх дії підкоряються певним правилам, за якими гравці йдуть і які визначають те, чим вони займаються під час гри, але ми не можемо визначити, що це – гра в шахи. Ми не можемо цього зробити, оскільки не володіємо, за словами Харта, «внутрішньою точкою зору» щодо правил цієї мови, а лише «зовнішньою точкою зору», що дає змогу описати поведінку соціальної групи, але не оцінити ефективність прийнятих правил.

Поділяючи методологічну тезу аналітичного підходу до мови права про те, що для розуміння мовних виразів необхідно вивчати контекст їх вживання і правила «мовної гри», в якій ці вирази використовуються, Х. Харт першим спробував втілити ці ідеї для побудови своєї теорії [95]. Він пише, що «лінгвістична філософія, задумана як прояснення безлічі форм і розрізнених функцій мови, не знала меж свого предмета: її цілі і завдання могли застосовуватися не тільки для тлумачення дискурсу в повсякденному житті, але й і в будь-якій дисципліні, де були підстави вважати, що невміння відокремлювати деякі форми дискурсу, різниця між якими часто прихована за одним і тим самим граматичним вираженням, приводить до ускладнень і плутанини» [161, с. 3]. Х. Харт, перебуваючи під впливом цих ідей, спробував показати важливість такої лінгвістичної форми для права та юриспруденції, оскільки вважав, що увага до складних і різноманітних способів зв'язку слів та правових правил сприяла б зрозумілості. Можливо, саме це твердження Л. Вітгенштейна має на увазі Х. Харт: «Свої пізнання про вживання мови ми прагнемо довести до ладу. З цією метою ми знову і знову наголошуємо на відмінностях, які не беруться до уваги в наших звичайних мовних формах ... Плутанина, що виникає в нас, виникає тоді, коли мова перебуває на «холостому ході», а не тоді, коли вона працює» [21, с. 131]. Тому в ролі основних проблем мови права, які експлікують його предмет, Х. Харт називає визначення права й

аналіз юридичних понять, а також питання, пов'язані з правовим мисленням [161, с. 89]. Це є підтвердженням прихильності до основних постулатів і теоретико-методологічних установок аналітичного підходу до мови та мови права зокрема. З цього приводу Х. Харт зазначає, що слова в мові права вживаються відповідно до певних правил не для того, щоб описати світ, а щоб змінити його. Це підтверджується прикладом обіцянок: пропозиція «Я обіцяю, що зустріну тебе на вокзалі» не є дескрипцією, а створює моральне зобов'язання в особи, яка її висловила. «Щоб зрозуміти все це, – пише Х. Харт, – треба визнати особливу функцію мови: існують правила або норми, згідно з якими особа, яка висловлюється, пускає в хід деякі інші правила. Цим і визначається функція або, в широкому сенсі, значення слів» [162, с. 276].

У 1961 році книга Х. Харта «Концепція права» актуалізувала питання, якими відтоді займаються теоретики права. Він запозичив метод Дж. Остіна з використанням гострого усвідомлення слів, щоб покращити наше сприйняття явищ. Зауваження Харта про використання мови в законі були елементами інноваційного підходу до пояснення нормативності права, тобто того, що закон репрезентує себе як надання права та повноважень, а також нав'язування зобов'язань. Науковець стверджував, що ми можемо зрозуміти цю особливість закону більш чітко, якщо зрозуміємо, де Дж. Бентам та його учень ХІХ століття Дж. Остін помилися у поясненні значення та використання мови права. Новий підхід Х. Харта до цієї проблеми став відправною координатою для обговорення нормативності права з 1960-х років.

Як бачимо, представлена концепція мови права ґрунтується не тільки на технічних правилах вживання відповідних слів, але й на складному переплетенні їх з нормативними соціальними правилами, що визначають те, як повинні діяти юристи (і передусім судді), те, що називається юридичною процедурою. Беручи до уваги невизначеність юридичних понять і їхній зв'язок з юридичною процедурою, ми не можемо отримати інформації про слова «неюридичного світу», тобто можна тільки показати, як слово використовується в юридичному, а не в повсякденному дискурсі. Іншими

словами, одним з результатів аналітичного підходу до права є більшою мірою демонстрація «відкритої структури» або невизначеності меж понять, що використовуються в повсякденному житті права і в інших сферах, де норми права, які містять такі поняття, не можуть визначити унікальність рішення в специфічних випадках.

Інтерес до логічного і лінгвістичного вивчення права зумовлений позитивістською теорією права (або аналітичною юриспруденцією). У зв'язку з цим предметом науки права, за словами Ф. Оппенгейма, є «логічний аналіз юридичної мови, зрозумілий як засіб вираження, а також тлумачення і вивчення норм права» [174].

Опрацювання проблематики мови права в правовому позитивізмі пов'язане з впливом на правознавство деяких ідей неопозитивізму, передусім концепції Л. Вітгенштейна, присвяченої критиці природної мови [21, с. 1–75] і теорії логічного позитивізму «Віденського гуртка». Думки Л. Вітгенштейна були використані для розробки принципу верифікації як одного з основних гносеологічних постулатів логічного позитивізму. Тим часом в позитивістській теорії права розуміння принципу верифікації було спрощено: замість встановлення істинного значення наукових суджень правознавці зайнялися пошуками референтів юридичних термінів. Саме ця дослідницька установка стала центральною в аналітичному підході до права і впродовж її розвитку не раз піддавалася переосмисленню та переформулюванню [66, с. 11].

Шведський теоретик права Карл Олівекрон, аналізуючи мову права, зазначає, що мова так чи інакше проявляється у функції засобу соціального контролю. На відміну від мов природничих наук, юридична мова не є суто описовою (дескриптивною) мовою. Це переважно директивна мова впливу й інструмент соціального контролю, причому «порожні» слова схожі до вказівників (sign-posts), з якими люди навчилися пов'язувати ідеї щодо їх власної поведінки і поведінки інших людей. Щоб служити інструментом соціального контролю, мова права повинна бути упорядкованою. «Порожні слова можуть функціонувати як показники тільки якщо вони деяким способом

авторитетно встановлені і використані відповідно до певних правил»[173, с. 253]. Звичайно, використання мови для соціального контролю не обмежене правовою сферою – воно відіграє важливу роль у суспільних відносинах.

К. Олівекрон зазначає, що, незважаючи на ефемерність, мова є сильним інструментом соціального контролю. Його ефективність була спочатку пов'язана з вірою в таємничі сили, які керувалися за допомогою ритуальних фраз, і таких вірувань дотримувалися протягом довгого часу. З появою держави використання мови права стало пов'язане з регулярним вживанням організованої влади. У ході історії магічні вірування повільно згасали і надприродні санкції були замінені чіткими й жорсткими санкціями, що накладаються органами держави. Місце магічних вірувань посіли виховання, особливості мислення і поведінки, які сприймаються кожним новим поколінням від попереднього. При цьому мова права відіграє життєво важливу роль у становленні власності, грошового обігу, обміну товарами в широкому масштабі, роботі транспорту і зв'язку, в організації управління і т. д. «Це інструмент підтримання миру, так само як інструмент відправлення чоловіків на смерть на полі битви під час війни» [173, с. 254].

Через привабливість досліджень мови права і частково в результаті впливу Х. Харта використання мови правом стало центром юридичної думки у ХХ столітті. Одним з помітних прикладів є робота Єжи Врублевського, польського теоретика, який розробив «семантичну концепцію правової норми» і запропонував теорію мови права як підтип природної мови з численними «нечіткими» характеристиками. В італійській аналітичній юриспруденції впливовий теоретик Норберто Боббіо розпочав у 50-х роках «розглядати право як мову та правничу науку як мета-мову» [175, с. 3] на службі теорії права, заснованої на некогнітивістській моральній теорії. Два наступні покоління італійських теоретиків права займаються «суперечкою на семіотичному ґрунті, а не безпосередньо аргументами загальних правових позицій» [175, с. 17].

Прагматичний аспект мови права невіддільний від соціальної цінності слова, що впроваджує сили словесної формули, які знаходяться в самій підставі

порядку і надійності, в людські відносини. Їх очевидними прикладами є шлюбні клятви, обіцянки, контракти, присяги.

Першим у світі вченим, який поставив завдання систематичного вивчення мови права, став харківський цивіліст і теоретик права В. Катков. Як послідовник О. Потебні, В. Катков наполягає на тезі про нерозривну єдність мови права і правового мислення. Юриспруденція в аспекті використання й оцінки її мови є ареною безперервної дискусії між номіналізмом і реалізмом в тлумаченні юридичних понять. У вирішенні цієї дискусії вирішальна роль має належати народній традиції використання юридичних понять і тієї словесної форми, яка закріплена за цими поняттями в народній свідомості. Водночас В. Катков спирався на вже застарілі навіть для його часу філософсько-логічні уявлення, які разом з драматичними обставинами його життя не дали змоги розповсюдитися навіть найбільш плідним і перспективним його ідеям про подолання мовного «реалізму» в теорії права, про необхідність звернення до народного «повсякденного» у мові, роль мовного контексту для пояснення смислів юридичних понять.

Питання про мову права в радянській літературі зводилося головним чином до більш вузького, хоча й принципово важливого розділу, присвяченого вивченню мови закону. При цьому в роботах юристів-теоретиків С. Алексєєва, Д. Гаврилова, І. Грязіна, Ю. Оборотова, О. Петришина, О. Піголкіна, П. Рабіновича, В. Сирих, Ю. Тодики, В. Ткаченка, М. Цвіка, А. Черданцева та інших переважає лінгвістично-філологічний підхід до пов'язаного з юридичною герменевтикою мовного питання.

Серед сучасних українських вчених, котрі у своїх дослідженнях звертаються до розуміння сутності права, необхідно виділити насамперед теоретиків права, представників юридичної лінгвістики та філософії. В останні десятиліття спостерігається інтенсивне «зустрічне» зростання кількості досліджень мови права, здійснюваних представниками мовознавства, що призвело до появи нової дисципліни на стику між мовознавством і

правознавством – «юридичної лінгвістики» (Ю. Прадід), або «юрислінгвістики» (М. Голєв).

У вже досить багатій вітчизняній літературі з тематики мови права головні акценти робляться на автентичності пропонованих термінів, стилістиці, лексикографії, мовній судово-криміналістичній експертизі та інших аспектах, що належать саме до юридичної лінгвістики і навіть до юридичної філології. Безперечно, лінгвістика і філологія права абсолютно необхідні в теоретичному й практично-прикладному аспектах. Варто особливо відзначити роботи української філологині Н. Артикуци, яка, аналізуючи мову права, визначає її як соціально та історично сформовану сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних), що становить поліфункціональну, багаторівневу, відкритую і стилістично диференційовану систему. Вона також досліджує основні функціонально-стильові різновиди мови права, розглядаючи сфери функціонування, належність до певного функціонального стилю та підстилю, жанру, специфічні стильові риси та репертуар мовних засобів.

Серед російських науковців, які працюють в окресленому напрямку, варто виокремити роботи Д. Беляєва, М. Голєва, Т. Губаєвої, С.Дороніної, О. Сковородникова, С. Хижняка, Б. Шаріфулліна та ін.

Теоретики права П. Рабінович та Т. Дудаш, аналізуючи мову права, пропонують розрізняти правничу та правову мову. Правнича мова – це мова, яку використовує правник у своїй професійній діяльності, а правова мова (якщо цю терміносполуку розглядати як синонім до терміносполук «мова права», «юридична мова») – стосується права. Різним є насамперед лексико-термінологічне наповнення цих «мов»: якщо правова мова охоплює правову термінологію, то правнича мова – інші галузеві термінології, котрі мають стосунок до діяльності правника, як-от: термінологію економічну, фінансову, медичну тощо. Як бачимо, арсенал лексичних засобів, які є первинними і зумовлюють синтаксис, морфологію та стилістику, багатший саме у правничій мові. Отож терміносполука «правнича мова» позначає поняття, ширше за

обсягом, ніж поняття «правова мова», що є спеціальним щодо першого [107, с. 20].

На підставі проаналізованих позицій дослідників мови права можемо визначити мову права як правове та лінгвістичне явище, яке розвивається під впливом соціокультурних процесів, служить засобом соціального контролю та функціонує задля задоволення потреб юридичного дискурсу.

Отже, аналізом мови права займаються перш за все теоретики права та лінгвісти. Вважаємо, що це пов'язано насамперед з тим, що теорія права та його практична імплементація тісно пов'язані між собою, і тому не варто проводити між ними чіткої розмежувальної лінії. Не випадково М. Азаркін нагадує, що такий важливий розділ загальної теорії держави і права, як історія політичних і правових навчань до 1917 року називався «історією філософії права» [2, с. 8]. За словами В. Титова, зрілий теоретик завжди орієнтується на якусь сферу суспільної свідомості і діяльності – економіку, політику, право, релігію, мистецтво, техніку і т. д., а фахівець, який працює творчо в цих галузях, обов'язково виходить на новий рівень розвитку осмислення своєї науки і практики [121, с. 151]. Цей погляд поділяють і юристи. Так, Л. Воєводін в доповіді про мову конституційного права наголосив на необхідності інтерпретації його термінів у теоретико-правовому аспекті [23, с. 118-119]. Отже, у сучасній теорії права назріла необхідність правового дослідження проблеми «мови права», зокрема аналізу її в системі сучасного соціокультурного простору, адже саме мова є засобом вираження права. Мова права не є суто дескриптивною, а переважно директивною, бо виступає інструментом суспільного контролю. Оскільки і мова, і право утворюються непомітно та змінюються під впливом суспільних процесів, то вважаємо, що мову права доцільно аналізувати як підтип природної мови. Адже вона слугує інструментом формулювання й опису загальнообов'язкових правил поведінки, що об'єктивуються у певних формах, які є виміром їхнього існування.

1.2 Методологічна база дослідження мови права

У підрозділі обґрунтовано методологічні принципи та методи дослідження мови як засобу вираження права. Методологія правового дослідження загалом розроблена вітчизняними науковцями, зокрема С. Алексєєвим, В. Бабкіним, А. Васильєвим, С. Гусарєвим, Л. Петровою, П. Рабіновичем; а також закордонними: Дж. Берманом, І. Врублевські, М. Гайдеггером, Р. Дворкіном, П. Сорокіним, Х. Кьотцом, К. Цвайгертом.

Однак насамперед деталізуємо зміст понять «методологія», «методика» і «метод» наукового дослідження.

Метод у найзагальнішому значенні – це певний спосіб дослідження визначених проблеми чи завдання, тобто метод становить систему правил, принципів і прийомів підходу до вивчення явищ, закономірностей розвитку природи, суспільства, мислення або практичної діяльності людини. Метод наукового дослідження, відповідно до визначення, яке пропонує Г. Рузавін, – це певна процедура, яка складається з послідовних дій чи операцій, результатом яких є поява чогось нового в науці [112, с. 54]. У філософському енциклопедичному словнику знаходимо найповнішу дефініцію поняття метод: «Систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв’язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі законів функціонування її об’єктів» [127, с. 373].

Методикою в науковому дослідженні називають ланцюгову процедуру здійснюваних пізнавальних і перетворювальних дій, операцій та впливів, які реалізуються у процесі вивчення його предмета і спрямовані на розв’язання завдань дослідження.

Певна система методів становить методологію, яка в найширшому розумінні означає сукупність загальних світоглядних принципів, що застосовуються для вирішення науково-практичних завдань і допомагають

визначити стратегію пізнавальної діяльності. Традиційно в науці вирізняють два види методології: загальнонаукову і конкретно-наукову, а також п'ять родів методів: загальні; загальнонаукові; частково наукові; міждисциплінарні; дисциплінарні.

У науковій літературі під методологією наукового дослідження розуміють форму організації наукового знання і наукової діяльності, яка містить принципи, систему методів й інтерпретацію результатів дослідження. Для сучасної науки характерним є методологічний плюралізм. Але незважаючи на це, при виборі методів наукового дослідження варто враховувати особливість предмета дослідження, істинність методів щодо відображення об'єктивних законів буття.

Визначаючи методологію, академік М. В. Костицький тлумачить її як «шлях дослідження, пізнання, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності, застосування принципів світогляду до процесу пізнання, до духовної творчості і практики» [62, с. 14].

Методологією також називають сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмета науки; систему певних теорій, законів, підходів, що відбивають процес пізнання. Узагальнення основних підходів до визначення методології сучасними науковцями дає змогу розглядати це поняття як складне утворення, що охоплює концептуальний виклад мети, змісту, а також цілої системи підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання й удосконалення досліджуваних явищ, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про досліджувані проблеми. [8, с. 11].

Сучасна методологічна парадигма зумовлена розвитком юриспруденції радянського періоду. Кодифікуючи юридичні знання, юридична наука того часу за основну використовувала загальну теорію держави та права. У такому контексті методологія реалізовувалася крізь призму концептуального апарату загальноправової теорії. Серед сучасних українських філософів права

застосування діалектичного методу в правознавстві дотримується Р. Шевчук у праці «Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти» [138, с. 25–31].

Сьогодні українське суспільство, перебуваючи у процесі трансформації, зазнає змін, що стосуються насамперед соціально-економічних, політичних, ідеологічних, культурно-ментальних, інформаційно-технологічних сфер його функціонування. Трансформаційні процеси не оминули і методології суспільних наук загалом і правової зокрема. Насамперед кризові явища цієї сфери знайшли свій прояв у відмові від «єдино правильного» методу пізнання. Така зміна пов'язана з втратою соціальних орієнтирів, переоцінкою цінностей і зміною ідеології. У зв'язку з цим питання методологічної визначеності є сьогодні одним з найактуальніших для юридичної науки, що підтверджено науковими публікаціями провідних учених в юридичних часописах за останні роки.

Для модерної юридичної науки характерним є філософсько-методологічний плюралізм, підґрунтям якого є позитивістське соціологічне і природно-правове праворозуміння. Так, у межах раціоналістичного методу виникло декілька принципів юридичного наукового дослідження: історизму, що уможливорює трактування розвитку юридичної дійсності як цілісного процесу в сукупності його розмаїть і конкретності; об'єктивності, який дає змогу отримати адекватне знання щодо предмета дослідження; холізму, що сприяє орієнтації дослідника на аналіз ієрархії цілісностей досліджуваної реальності. Перелічені наукові принципи вважаємо актуальними й використовуємо в нашому дослідженні, групуючи відповідно до них методи дослідження.

Д. Керімов зазначає, що методологія права є загальнонауковим феноменом, який об'єднує в собі всю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світоглядні, філософські методи пізнання і вчення про них, загально і частково наукові поняття й методи), що розроблені суспільними науками, а також комплексом юридичних наук, що застосовуються в процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [57].

Усі складові компоненти методології, взаємодіючи між собою, утворюють цілісну систему, елементами якої є методи, принципи і категорії. Специфіка філософсько-правового пізнання проявляється у його всеосяжності через різномістові поняттєві категорії. Їх розробка передбачає одночасно диференційований та інтеграційний підходи на основі використання комплексних даних філософії і права. Дослідник методології права Ю. М. Оборотов зазначає, що ми є свідками «процесу утвердження нової парадигми юриспруденції як сталої дослідницької бази, що забезпечується філософськими, загальнотеоретичними і галузевими досягненнями» [94, с. 33]. Наше суспільство переживає епоху стрімкого інформаційного розвитку, тенденцією якого є зближення природничих, технічних і гуманітарних наук та виникнення міждисциплінарних досліджень. Слід зазначити взаємовплив юридичної науки на суспільне життя, результатом якого стають зміни в структурі наукових знань. Методологія філософії права залишається амбівалентною проблемою, що викликає постійні дискусії щодо формулювання основних методологічних підходів наукового дослідження.

Д. Керімов наголошує, що методологією є «сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання і вчення про них, загальні й часткові поняття і методи), вироблених усіма суспільними науками, у тому числі й комплексом юридичних наук, які застосовуються в процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення» [57, с. 52]. Є. Комісарова стверджує, що хоча «методологія важка і малозрозуміла професійній свідомості юриста, однак вона є невід'ємним елементом свідомості і культури наукової діяльності юриста-дослідника» [61, с. 25].

У методології заведено вирізняти філософські, загальнонаукові і часткові методи наукового пізнання (внутрішні та міждисциплінарні). Ознакою, що вирізняє філософський метод з-поміж інших, є його здатність фіксувати світоглядну позицію. У сучасних наукових дослідженнях спостерігаємо чіткий перехід від монометодології до поліметодології з міждисциплінарним елементом інтеграції. Зачинателем цього руху справедливо вважаємо

Б. О. Кістяківського, який заявляє про «рішучий гносеологічний плюралізм» у своїх роботах [59, с. 13]. Аналіз правової дійсності крізь призму різних світоглядних систем і гносеологічних ідей чітко дає зрозуміти, що у вітчизняному правознавстві (і в нашій роботі зокрема) переважає філософсько-методологічний плюралізм.

Зважаючи на особливості предмета нашого дослідження, потрібно орієнтуватися на філософські характеристики мови, які пізніше можуть бути концептуалізовані у визначенні мови права. Так, К. Маркс і Ф. Енгельс характеризували мову як «практичну, існуючу для інших людей і тим самим для мене самого, дійсну свідомість» [83, с. 29], М. Хайдеггер – як «дім буття» [130, с. 194], а його учень Х. Гадамер – як «універсальне середовище людського існування» [25]. У кожній характеристиці ми маємо справу не з власними визначеннями, а з подібними метафорами, які вказують на важливі ознаки мови права: можливість сприймати «практичну, дійсну свідомість права», його онтологічний статус як «дому буття права» (тобто способу його існування), зрештою, як особливу «універсальну сферу людського існування». У кожній із цих ознак проявляється єдиний онтологічний стрижень – «існування самого права» – як дійсного, потенційного і як універсального права.

У контексті дослідження мови як засобу вираження права у ролі базових використовуємо такі методи, як: історико-правовий, формально-логічний, системний, метод синергетики, нормативно-правового та прагматичного аналізу.

Застосування історико-правового методу зумовлене змістом трансформаційної методології історико-правових досліджень. Конкретно-історичні дослідження поєднані з теоретичним аналізом, а це дає змогу враховувати досягнення як безпосередньо теорії права, так і культурології, соціології, антропології, лінгвістики та інших наук. Історико-правовий метод є підґрунтям для ретроспективного аналізу історії дослідження мови права та змін у її засобах. Історичний аспект дозволяє відстежити становлення і

розвиток мови права як підсистеми природної мови, а правовий – її застосування в нормах права.

Логічний метод застосовуємо для послідовної аргументації теоретичних позицій, усунення суперечностей, доведення наукових положень. За своєю сутністю це важливий інструмент наукової діяльності загалом, оскільки він послуговується низкою логічних прийомів, які також розглядають як складові методології. Зокрема використано прийом аналізу для вивчення структури правового знака; синтезу – для узагальнення елементів права як знакової системи; індукції – для доведення притаманності всім аналогічним правовим знакам основних характеристик на підставі розгляду їх в одному чи декількох із таких прикладів; дедукції – для з'ясування тотожності властивостей вербальних і невербальних знаків загалом із властивостями, що характерні для правових знаків зокрема; аналогії – для зіставлення та пошуку подібності чи відмінності правових знаків зі знаками інших сфер соціальної дійсності, наприклад, політики, психології, культурології тощо; абстрагування – для виведення нових у філософії права дефініцій і понять.

Наступний метод, використаний для дослідження мови права, – системний. Оскільки система – це сукупність елементів, між якими існує закономірна взаємодія чи зв'язок. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами, внутрішню форму або структуру системи [127, с. 583]. Однак систематизація – це специфічна форма дослідження, пізнавальний процес упорядкування деякої множини розрізнених об'єктів і знання про них. Упорядкування здійснюється шляхом установлення єдності та відмінності елементів, що підлягають систематизації, визначення місця одного елемента стосовно іншого. При цьому використовуються логічні операції порівняння, абстрагування, класифікації, аналізу і синтезу, опису та пояснення. Результатом систематизації є відповідна наукова система об'єктів і знань про них [127, с. 584]. Беручи до уваги науковий підхід М. Кельмана, система як органічний порядок передбачає власні суттєві елементи цього поняття: 1) склад, 2) міцний внутрішній зв'язок,

3) єдність як цілісність. Відповідно, така природа структури системи. Її характер визначається зв'язком і саме підпорядкуванням частин цілому, у значенні – частина замість цілого. Технічно система вимагає єдиного начала внутрішнього зв'язку. Це начало виражається в різних загальних нормах, поданих у кодексі або опосередковано, зазвичай їх називають принципами [58, с. 310]. Таким началом внутрішнього зв'язку у мові права вважаємо єдність ідеального змісту та матеріальної форми її втілення через знаково-символічний вираз. Структурними елементами мови права вважаємо графічні знаки, правові символи, понятійно-категоріальний апарат, юридичний текст, стилістичні різновиди. На підставі цього і з допомогою системного методу створено системи наукових знань про мову права та її структурні елементи.

Ще одним сучасним методом є синергетика, базовими поняттями якої є системність, цілісність світу та наукового знання про світ, спільність закономірностей розвитку матеріальної і духовної організації, нелінійність (багатоваріантність і незворотність), глибинні взаємозв'язки хаосу й порядку тощо.

Застосування цього методу дає змогу розглядати мову права як самоорганізовану систему, початком якої вважаємо хаотичні тенденції у вираженні права через символи (шальки ваг, меч, рукостискання) в період первіснообщинного ладу. Оскільки суспільні зв'язки численні та різноманітні, то в соціумі поєднується хаос і врегульованість цих зав'язків, що можна розглядати як своєрідний стан ентропії, тобто поєднання хаосу і порядку. Звідси еволюція мови права пов'язана з регулятивною функцією власне права в намаганні якомога повніше врегулювати ці зв'язки і надати їм упорядкованого (правового) статусу. Синергетичний підхід дає змогу продемонструвати еволюцію та динамічність мови права як феномену, для якого характерні одночасне існування традиційних зв'язків і відповідних їм правових норм, а також модерних, що також потребують відповідного внормування. Наприклад, у сучасному інформаційному суспільстві потребують упорядкування саме процеси хаотичного функціонування інформації, межі її розповсюдження тощо.

Нормативно-правовий аналіз дає змогу усвідомити зміст правових норм, якими ми оперуємо під час проведення дослідження, а логічне опрацювання цих норм здійснене через застосування формально-логічного методу. Саме завдяки логічним операціям трансформуємо окремі правові положення в загальні поняття, з яких виводимо логічні наслідки і здійснюємо їх логічне тлумачення. Результатом таких дій є логічна обробка емпіричного матеріалу, який характеризує мову права як державно-правове явище.

У світлі комунікативної функції мови права прикладним вважаємо також прагматичний метод дослідження, який спряв «з одного боку» узагальнити міркування щодо окремих частин дослідження, а з іншого – дослідити мову права як інструмент дії в правовій реальності. З допомогою прагматичного методу в науковій розвідці відбулося фокусування на мові права як об'єкті дослідження юридичної лінгвістики, предметом якої є процеси, що призводять до юридизації мови та суспільних відносин між людьми. Яскравим прикладом останніх є оперування юридичним аргументом, який за певних обставин може правильно трактуватися не тільки професійними юристами чи адвокатами, але й людьми без правничих знань. Вони свідомо стають учасниками комунікативного акту і на певному рівні сприймають, засвоюють та інтерпретують юридичний текст.

Наступним кроком у прагматичному підході вважаємо дискурсивний аналіз, на основі якого було виділено такі параметри опису правового дискурсу: адресант і адресат, текст повідомлення, референтний простір повідомлення, комунікативний простір повідомлення, екстралінгвальні чинники. Якщо взяти за зразок правового дискурсу будь-який нормативно-правовий акт, то його адресантом є правотворець, адресат – масовий, але водночас достатньо визначений – населення певної країни, текст повідомлення має формальний характер, референтний простір мовлення обмежується зацікавленими особами, комунікативний простір повідомлення відображається у певних процесах (наприклад, судові засідання чи допит). До екстралінгвальних чинників у процесі дослідження зараховано рівень правосвідомості населення,

демографічні зміни в суспільстві, соціальну стратифікацію та інші. Для того щоб комунікативний акт в юриспруденції був успішним, обидва суб'єкти комунікації повинні рівнозначно знати право і володіти мовою права.

У дослідженні проблем мови права також використано соціологічний метод, який дав підстави розглядати мову права як певний соціальний феномен, на основі спостереження конкретних соціальних фактів. При використанні спостереження як елемента соціологічного методу, базувалися на ідеї О. Балинської, котра зазначала, що завдяки спостереженню за змінами ціннісних орієнтирів українського суспільства протягом чотирьох десятиліть можна зробити висновки про зміну правових знаків, в основі яких якраз закладено суспільні ціннісні установки та прагнення [8, с. 16].

Наступним методом, який було використано при дослідженні мови як засобу вираження права, є лінгвістичний (або мовний) метод. Указаний метод застосовано під час аналізу вербальних знаків права. Тому виправданим є застосування знань зі сфери лінгвістики, структурної лінгвістики, психолінгвістики, юридичної лінгвістики, прагмалінгвістики, філософії мови тощо.

Аналіз вербального та невербального аспектів мови права проведено з допомогою семіотичного методу, адже уявлення про знакову природу мови сягають ідей Платона, а в Новий час – Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка і Г. Лейбніца. Наприкінці XIX – початку XX століття завдяки Ч. Пірсу вони були систематизовані в самостійну науку – семіотику. Семіотичний аналіз мови права у своїх дослідженнях використовують сучасні вітчизняні дослідники сфери права, зокрема В. Вовк досліджувала бінарно-опозиційний характер правової дійсності, парадигматичну та синтагматичну системи права, невербальні та вербальні семіотичні системи права, принцип бінарних опозицій в тілесних практиках права (щоправда, римського). У дослідженнях С. Зархіної виконано реконструкцію історичного розвитку ідей, що стосуються осмислення мови права та юридичної семіотики. П. Балтаджи використовувала методологію семіотики для виявлення закономірностей та особливостей мови актів

застосування права і визначення її залежності від рівня професійності, мовної підготовки, загальної та правової культури суб'єктів правозастосування.

Серед російських дослідників, які застосовували семіотичний підхід до аналізу мови права, необхідно відзначити аналіз мови закону Н. Хабібুলіною, генезис мови права – Н. Ликовою, співвідношення права і мови – Г. Прокоф'євим.

Семіотична специфіка мови права проявляється не стільки в площині семантики (будь-яка сфера людської діяльності може бути специфікована залежно від своєї предметної області) чи синтактики (загальна для всіх сфер мислення), як у прагматиці, тобто правилах розуміння, що, на противагу будь-якій іншій сфері практики і пізнання, застосовуються в мові права.

Найбільш важливі поняття, які наявні в юридичному обігу, визначаються нормативно-правовими актами («правочин» в цивільному праві, «склад злочину» у кримінальному праві, «конвенція» в міжнародному праві і т.д.). Нормативною інституціалізацією прагматичного застосування слів (юридичних термінів) забезпечуються однозначність, зрозумелість і точність мови права. На відміну від повсякденної мови, де в кращому випадку існують тільки прагматичні норми літературного застосування (досить розмиті і дискусійні), і навіть від мови фізико-математичних наук, в яких прагматика може залежати від вживання, прийнятого тільки в межах окремих наукових шкіл, мова права спирається більшою мірою на еталонні, встановлені законодавцем правила застосування окремих термінів.

Реальна прагматична ситуація в мові права далека від семіотичної «чистоти». Суть у тому, що вона не існує ізольовано від всього масиву прийнятих у суспільстві мовних форм. Понятійне поле права накладається на інші галузі суспільного життя – побутову, економічну, політичну, моральну, релігійну, технологічну, медичну і т.д. Крім того, знакова сфера права як загальнолюдського культурного феномена «перегороджена» національно-мовними й етнокультурними бар'єрами, які вимагають соціально-політичної чи

історичної локалізації та інтерпретації мови конкретної правової системи або доктрини.

У сучасних умовах домінантою такої інтерпретації є, за вдалим висловом П. Рикера, принцип «торжества мови права над насильством» [110], неухильне дотримання якого виступає неодмінною першою умовою адаптації демократичних цінностей і прав людини в національних правових системах.

Для визначення чинників формування мови права послуговувалися соціокультурним підходом. Необхідно зазначити, що соціокультурний підхід формувався протягом тривалого періоду. На першому етапі становлення соціокультурне усвідомлювалося суто як наслідок історичного розвитку суспільства. Людина виступає творцем культурного світу, але не як його продукт, результат самої культури. Основоположником соціокультурного підходу вважають П. Сорокіна, який виклав свої теоретичні ідеї в чотиритомній праці «Соціальний захист і культурна динаміка».

Вихідний принцип теорії соціокультурного підходу свідчить, що корінні соціокультурні зміни пов'язані із заміною однієї фундаментальної форми культури іншою, бо корінні якісні трансформації в суспільстві відбуваються тоді, коли воно переживає «грунтовну та епохальну революцію в людській культурі». Такі епохальні зміни революційного характеру досить рідкісні. Як зазначав П. Сорокін, «протягом трьох тисячоліть греко-римської та західної історії це траплялося тільки чотири рази», коли відбувалися переходи від чуттєвого до ірраціонального, а потім – до ідеального типу культури. П. Сорокін досліджував та інтерпретував різні варіанти співвідношень між типами культури і типами особистості, показав соціокультурну зумовленість соціальних якостей особистості, її життєвих стратегій. Він детально проаналізував динаміку соціокультурних ритмів, а також фактори і причини соціокультурних змін. Дослідник зауважує, що є три складові людського світу: особистість, суспільство, культура. Саме вони зумовлюють досліджувану нами мову права [118].

Аналізуючи мову як засіб вираження права, було застосовано структурно-функціональний метод, який дав змогу відстежити реалізацію вербального та невербального оформлення мови права в комунікативних актах. З позиції цього методу однією з основних функцій права є правове інформування суб'єктів правовідносин, що формує соціально-позитивну спрямованість їх поведінки, а також підтримка інформаційної цілісності правової системи.

Феноменологічний метод використано для формування понятійного апарату дослідження. За допомогою трансцендентального методу ми визначили сутність мови права через розкриття умов (засад) його конституювання (формування).

Герменевтика послугувала інструментом проникнення в смисл феномену мови права на основі з'ясування її місця та функцій у суспільстві. Герменевтичний метод у науковому пізнанні мови права передбачає «розуміння» між співвідношенням її графічної й усної форм, а також вміння розмежовувати такі категорії правової науки як: «поняття», «термін», «концепт».

Можемо підсумувати, що сучасна методологія правового дослідження є складною багаторівневою структурою, яка передбачає перехід від загальнонаукових методів дослідження до галузевих. Обрана тема наукової розвідки вимагала міждисциплінарного підходу, оскільки охоплювала як правові, так і мовні явища. Дослідження мови як засобу вираження права проведено з урахуванням соціокультурного підходу та з використанням таких методів: історико-правового, формально-логічного, системного, методу синергетики, нормативно-правового та прагматичного аналізу. Завдяки цій плюралістичній парадигмі дослідження вичерпно обґрунтовано мову як засіб вираження права, розкрито комунікативну функцію мови права та її вербальне й невербальне вираження.

1.3 Зумовленість мови права соціокультурними процесами

Досліджуючи мову як засіб вираження права, зважаємо на те, що мова – засіб спілкування людей і забезпечення реалізації інформаційних процесів у сучасному суспільстві, а її основна функція все-таки комунікативна. У цій ролі вона має універсальний характер, нею можна передавати і те, що виражається, наприклад, мімікою, жестами чи символами. Право виконує роль регулятора поведінки людини в суспільстві, а мова є засобом його вербального вираження.

Поняття «мова» в праві використовується в декількох значеннях. По-перше, вона позначає сукупність всіх діалектів і говірок, якими користується в ролі рідної мови той чи інший народ (розмовна мова). По-друге, літературна мова – мова літературних творів, науки і освіти. По-третє, державна мова – мова, що використовується для реалізації повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, мова формулювання текстів нормативно-правових актів, офіційних документів та управління. Варто зазначити, що в публічно-правових відносинах як державна мова на регіональному та місцевому рівнях може використовуватися не тільки загальнонаціональна, а й інші мови, які отримують статус офіційних (регіональних і місцевих).

Мову права можна розглядати як певне статичне явище, яке містить певний набір специфічних засобів, призначених для того, щоб дати об'єктивний вираз певному правовому змісту. Саме мова як засіб вираження права є ефективним та адекватним засобом зберігання і передавання правової інформації, оскільки вона є не тільки семіотичною системою, але й невіддільною складовою правової системи з її традиціями, особливостями логіки і функціями.

Оскільки мова, зокрема мова права, функціонує безпосередньо в суспільстві, то вона стає повноцінною учасницею соціальних процесів – способів взаємодії індивідів і груп, встановлення взаємозв'язків та моделей поведінки, що можуть змінюватися завдяки соціальній взаємодії. Е. Елдредж і

Р. Меррілл визначають, що «соціальна взаємодія – це загальний процес, під час якого двоє або більше людей перебувають у контакті, внаслідок чого їх поведінка незначно змінюється». Індивіди, які взаємодіють, або групи впливають на поведінку один одного, це називається соціальною взаємодією. [181].

Унаслідок соціальної взаємодії виникають соціокультурні процеси, які обумовлюють функціонування мови в суспільстві, зокрема використання її як засобу вираження права. Адже це часові зміни стану культурних систем та об'єктів, а також типові моделі взаємодії між людьми і соціальними групами. До основних соціокультурних процесів зараховуємо: соціальну стратифікацію, стандартизацію, колонізацію, глобалізацію, індустріалізацію та урбанізацію, демократизацію.

Визначаємо стратифікацію як існування в суспільстві нерівності вертикального розшарування, вищих та нижчих прошарків – страт. Належність до певної страти безпосередньо впливає на умови та потребує використання мови права і визначає набір мовних одиниць – інструментарій учасників комунікативного процесу. Соціальна стратифікація проявляється в класовому використанні мови, функціонуванні професійних підмов, жаргонів, аргю. Як соціокультурне явище, мова відображає також соціальну диференціацію суспільства. Кожній мовній групі властивий свій мовний варіант чи специфічна мовна поведінка. А досягнення комунікативно адекватної мовної поведінки, відповідно, потребує врахування соціальної диференціації мови й сфери її використання. У цьому аспекті є слушною думка М. Петрова, який зазначає, що така диференціація прямо залежить від діяльнісних характеристик соціальної групи, оскільки всі види соціальності використовують мову на правах засобу спілкування, як свого роду переклад знання з поведінкової в усвідомлену знакову форму. Мова функціонує як діяльність (мовлення) за універсальними для певної мовленнєвої спільноти правилами, що утворюють разом із загальнозначущим словником репродуктивний, універсальний каркас мовленнєвої діяльності [96, с. 196]. Доцільним, на нашу думку, є і те, що

правила такої діяльності соціальних груп зумовлені насамперед культурним фоном епохи.

Мова права складається з двох взаємопов'язаних елементів – мови і права. Кожен з них має свій колорит, свою специфіку, утворюючи таким чином унікальне правове явище – мову права. Мова – це набір зразків, моделей поведінки, які передаються через культуру і є однаковими як для малих, так і для великих груп і суспільства загалом. В. фон Гумбольдт розглядає мову як «проміжний світ» між свідомістю людини і реальною дійсністю. Він зазначав, що «мова – орган, який утворює думку, отже, у становленні людської особистості, в утвердженні в ній системи понять, у привласненні нею накопиченого поколіннями досвіду мові належить провідна роль» [41, с. 78]. Ці ідеї отримали розвиток у працях Й. Вайсгербера, який основний акцент зробив на вивченні мови як об'єктивного соціального утвердження («надособистісний» рівень мови). Одним з основних в його концепції стало поняття «мовної спільноти». Аналізуючи роль мовного співтовариства в історії держави, він дійшов висновку, що мова – це державотворчий фактор, обов'язковий символ держави [16, с. 115–116].

За допомогою мови фіксуються символи, норми, звичаї і весь соціальний досвід людства, який інколи здобутий різною ціною. Мова є найбільш стійким, хоч і невидимим зв'язком усіх поколінь, що переходить від людини до людини, від батьків до дітей, від старших до молодших, від володарів та начальників до підвладних та підлеглих. При цьому в кожній суспільній групі складається своя мова. Вона відкриває сутнісні риси понять і явищ, слова стають частиною світогляду людини, а особистий досвід суб'єкта, безумовно, є своєрідною особистою власністю. У слові, а значить, і в мові, відбивається навколишній світ. З цього приводу слушно говорить С. Глузман, що мова є не тільки дзеркалом народної душі, але й специфічним інструментом відображення реальності, способом перекладу реального життя в ментальне і навпаки [33]. Саме слова дають змогу людині виявити відмінність між сутністю і предметом,

просто словом і визначенням, а соціальна ідентифікація зумовлює алгоритм застосування мови права.

Соціальна стандартизація проявляється через визначення, встановлення та функціонування певних соціальних норм у суспільстві. Соціальна стандартизація на державному рівні полягає в державному регулюванні попередньо згаданих процесів. Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», під процесом стандартизації розуміють «державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на основі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій» [54]. Оскільки соціальні стандарти, прописані в нормативно-правових актах певної країни, є формою прояву соціальної стандартизації, то мова права відіграє роль її засобу. Текст нормативно-правового акта має бути чітким, ясним і точним; без зворотів розмовної мови та її експресивних форм, в одному й тому ж розумінні різних позначень і термінів, нечітких словосполучень, загальних міркувань, гасел, закликів.

Колонізація як соціокультурний процес є процесом заселення та освоєння нових територій. Розрізняють внутрішню колонізацію (заселення і господарське освоєння вільних земель у межах власної держави) та зовнішню (створення поселень, переважно сільськогосподарських, за її межами) [48]. Місце проживання впливає на інструментарій, яким послуговується мова права, адже кожна країна має свою правову систему, для якої характерний власний техніко-юридичний інструментарій, а також правила, прийоми та засоби формування нормативно-правових актів і формулювання їх текстів.

Для розуміння різноманіття мови права її слід розглядати у взаємозв'язку з правовим життям суспільства, під яким А. В. Малько пропонує розуміти форму соціального життя, що виражається переважно в правових актах і правовідносинах [81, с. 53].

Інший дослідник сфери права Н. Матузов правовим життям називає сукупність різноманітних видів і форм діяльності та поведінки людей,

колективів у сфері дії права, спрямованих на забезпечення умов і засобів існування, реалізації приватних і публічних, індивідуальних і групових інтересів, утвердження відповідних їм цінностей [84, с. 19].

Зазначимо, що правовому життю властиві такі ознаки:

- є частиною й особливим різновидом суспільного життя;
- пов'язане з юридичними правилами поведінки і відповідними юридичними наслідками;
- є одним з основних умов існування суспільства в цілому;
- тісно пов'язане з економічним і політичним життям;
- характеризує специфіку і рівень правового розвитку суспільства та держави;
- охоплює як позитивні, так і негативні юридичні аспекти.

Якщо відстежити етапи формування мови, то побачимо, що людина спочатку існувала в мовчанні до виникнення мови, потім жила не з ім'ям і незнанням, а з буттям речей і його відсутністю. Тут простежується період виживання як принцип формування власності. Сущо було раніше назви, ім'я лише позначає суть предмета – у наявності приклад етапу існування. Потім людина зважилася на ризикований вчинок – прийняття рішення на згоду з існуванням предмета, що призвело до виявлення його корисних властивостей, відкриття його сутностей.

Наступним соціокультурним процесом, що впливає на мову права є глобалізація. Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації [32]. Оскільки світ умовно перетворюється в одну мегакраїну, з міжнародною мовою спілкування – англійською, то в мові праві також спостерігаємо значну експансію англійських термінів, яка впливає на її креативність.

Креативність мови виражається в самому змісті слів: слово на початку розвитку думки не мало значення якості і могло бути тільки вказівкою на чуттєвий образ. Назва предмета своїм іменем – це процес упорядкування, підпорядкування приватного загальному (від імені – до назви предмета, від

імені власного – до імені номінального). Створенню слова передують довгий досвід взаємин людини і навколишніх його речей, а потім процес завершується класифікацією інформації розумом.

В юридичній науці під мовою права прийнято розуміти соціально й історично зумовлену систему способів і правил словесного вияву понять, категорій, що виробляються та застосовуються з метою правового регулювання поведінки учасників суспільних відносин [139, с. 4].

Щоб зрозуміти специфіку й особливості мови права необхідно здійснити аналіз її структурних елементів: внутрішніх і зовнішніх компонентів. До зовнішніх компонентів мови права можна зарахувати мову та право, які є взаємопроникними і які надають їй особливого колориту й специфіки. Саме мова є своєрідним комплектом моделей поведінки, які передаються з покоління в покоління та є однаковими як для малих, так і великих груп населення й суспільства загалом. Саме за допомогою мови фіксуються символи, норми, звичаї та увесь життєвий досвід людини.

Індустріалізація як соціокультурний процес сприяє поширенню в національних економіках стандартизованого виробництва матеріальних благ і послуг, заснованого на використанні систем робочих машин і механізмів [48]. Цей соціокультурний процес зумовив необхідність електронного оприлюднення нормативно-правових актів, а разом із цим і диджиталізацію мови права. Диджиталізація означає зміну не тільки в тому, як ми комунікуємо, але й про що ми комунікуємо. Найяскравіше диджиталізація мови права проявляється в корпоративному праві Європейського Союзу, тому що її метою є вирівнювання можливостей використання онлайн інструментів для проведення компаніями з різних країн Європейського Союзу своїх основних операцій. Головним завданням є забезпечення повної онлайн доступності таких процесів: реєстрація компанії; подання та отримання інформації про компанію; реорганізація; добровільна ліквідація (розпуск) компанії; онлайн комунікації між компанією та акціонерами, органами компанії (внутрішні комунікації) [45].

Черговий соціокультурний процес – урбанізацію розглядаємо як процес зростання міст, збільшення кількості міського населення, підвищення ролі міст у житті суспільства і поширення міського способу життя [48]. Вона призводить до зміщення акцентів і пріоритетів також у правовому житті, яке тісно взаємопов'язане з економічним і політичним. Звертаючи увагу на те, що рівень правових знань і правової свідомості у жителів міст є дещо вищим, то і мова права у них багатша й різноманітніша.

Демократизація як соціокультурний процес полягає в організації та функціонуванні державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм суверенітету в розв'язанні проблем суспільного врядування [106]. Носієм демократизації є люди, адже вони здійснюють владу. Для того щоб влада ґрунтувалася на правових засадах, потрібна висока правосвідомість громадян, оскільки вона є одним із гарантів розбудови правової держави. Правосвідомість включає правові знання, правові звички і правові навички. Усі ці елементи проявляються через мову права. Наголошуємо на тому, що мова права є прямим способом прояву правової свідомості.

На підставі викладеного можемо сформулювати такі функції мови права:

- 1) позначає, називає предмет, явище чи дію, виділені людиною із правового суцього;
- 2) є засобом мислення, засобом вираження предметного змісту знання;
- 3) об'єктивує ідеальну за своїм способом існування правову свідомість;
- 4) є засобом спілкування людей, обміну досвідом, переживаннями, почуттями;
- 5) зберігає та передає правову інформацію для прийдешніх поколінь;
- 6) є засобом управління як поведінкою людини, так і колективними діями.

Перелічені функції мови права можна підсилити й поглядами щодо права французького вченого Ж-Л. Бержеля, що право одночасно є моральною і соціальною системою, а також позитивним правом. Правова норма, за

посередництва якої знаходить зовнішній вираз юридичний порядок і яка, відповідно, є тільки елементом форми, не може бути відділена від глибинної правової основи, тобто основ і цілей юридичної системи [11].

Традиційно мова права сприймається не більше ніж засіб, що дає змогу донести правову інформацію до адресата. Однак, вважаємо, що мова права є більш складним явищем, а не тільки засобом передачі інформації. У цілому мова – єдиний спосіб доступу до розумових процесів. У ній фіксується досвід людства, його мислення, як наслідок, мова є механізмом пізнання. Водночас мова права, «обслуговуючи» своїми ресурсами правове життя суспільства, стає її своєрідним пізнавальним відображенням. Вкотре знаходимо підтвердження того, що право виражається через мову.

Водночас мову права необхідно розглядати як найдавніший пласт мови. Саме потребою регулювання суспільних відносин деякі вчені пояснюють виникнення письма. Становлення і розвиток мови права відбувається під впливом багатьох факторів, серед яких науковці виділяють: категоріальний зміст суспільної свідомості; особливості правової свідомості; стан правової системи суспільства; особливості законотворчої діяльності [139].

Окрім того, вважаємо, що до цього переліку необхідно додати національну мову, а також історичні умови та етапи формування суспільства, оскільки, будучи продуктом розвитку природної мови, мова права відчуває на собі вплив усіх культурологічних, цивілізаційних та інших факторів, які обумовлюють специфіку природної мови. «Мова чутливо реагує на зміни політичних доктрин, соціальних стандартів, гуманітарних тенденцій, суспільних смаків і моди. Це зумовлено тим, що вона є пізнавально-зображувальним адекватом дійсності, її просторового і часо-кількісного членування, ототожнення й диференціації реалій та їх причинно-наслідкових зв'язків, спокою й руху (статички і динаміки), об'єктивності світу. Це те, що в гносеології і когнітології називається мовною картиною світу.

Але мова є не лише гносеологічною, а й духовною, ідеальною (на відміну від матеріальної) основою життя людей. Окрім традиційних і всіма визнаних

комунікативної, пізнавальної та мислетворчої функцій, надзвичайно важливими є й інші мовні функції: духовної апеляції, передавання й збереження животворчого Духу, духовної екзистенції, моралі, волі й почуттів (волюнтативно-сенсорна), національної ідентифікації [87, с. 11]. Оскільки право покликане регулювати суспільні відносини, то з появою нових їхніх форм постає потреба їх правового регулювання, що призводить до збагачення мови права.

Як зазначає Г. Гуго, такими ж рисами, як і право володіє багато інших соціальних феноменів, в тому числі і сама мова, яка також перебуває в залежності від місця і часу. Правознавство – не більш схоластична, ніж всі інші науки. «Закид в розтягнутості, достатку подробиць, викладених в незліченних книгах, можна віднести з таким же успіхом до медицини і фармакології. Невизначеність в нашій спеціальності впадає в очі не більше ніж у медицині, якщо не позбутися злощасного забобону, ніби одним рішенням зверху можна вирішити всі юридичні суперечки» [40, с. 276]. Проте Г. Гуго рекомендує враховувати цю критику, проектуючи її не тільки на законодавство або судочинство, а й на стиль викладання і мову права в цілому [40, с. 276].

Представник історичної школи права Георг Фрідріх Пухта, учень Савіньї, професор Берлінського університету, державний радник і член комісії з реформи пруського законодавства, був ще більш радикальним противником метафізичної філософії права. Ключовим поняттям його правової концепції є «народний дух» (Volksgeist – органічна свідомість народу). «Усі члени народу з'єднані цією загальною юридичною свідомістю, як спільною мовою, спільною релігією (якщо вона природна) в один союз, заснований на тілесній і духовній спорідненості, що виходить за межі сімейного життя, що виник внаслідок поділу людства. Свідомість є джерелом людського і природного права, юридичних переконань, які притаманні конкретній людині» [105, с. 281]. Відповідно до його розуміння, виникнення права з народного духу є недоступним безпосередньому спостереженню процесом, подібним до формування мови [105, с. 281]. Формами існування цього права є: 1)

безпосереднє переконання членів народу, що виявляється в їх діях, 2) законодавстві, 3) продуктах наукової дедукції [105, с. 281].

Хоча Г. Пухта відкрито нічого не говорить про мову права, однак запропонована ним тріада форм і відповідних джерел права є досить продуктивною для розрізнення трьох форм мови права: мови правового народного звичаю, мови законодавства та мови юридичної науки. На останню покладається завдання «пізнати юридичні положення в їх систематичному зв'язку, щоб можна було простежити генеалогію окремих юридичних положень до їх принципу, а потім від принципів дістатися до крайніх розгалужень. При такому способі з'ясуються юридичні положення, приховані в дусі національного права, які не проявлялися у висловах законодавця, які, отже, стають зрозумілими лише як продукт наукової дедукції» [105, с. 282].

Мову права можна розглядати принаймні у двох аспектах: діахронічному та синхронічному. Діахронічний аналіз складається з аналізу ієрархії мовних одиниць, з яких будується мовна тканина. Вивчення цих одиниць базується на даних філологічних дисциплін, зокрема лінгвістики. Синхронічний аспект аналізує функціонування мови права в тій чи іншій сфері. Окрім того, мову права не можна кваліфікувати за тим самим принципом, що й мови національні. Мова права існує як функціональний варіант природної мови зі своєю сферою застосування й індивідуальними лінгвістичними нормами (фразеологією, словниковим складом, термінологічною і смисловою ієрархією). Також вона має низку специфічних особливостей, які мають морфосинтаксичний, семантичний і прагматичний характер, та використовується в певних соціальних ролях: при поданні в суд позовних заяв, при порушенні кримінальної або адміністративної справи, при захисті в судовому процесі.

Як уже було зазначено, мова права заснована на мові повсякденного спілкування, але разом з тим слугує певним службовим цілям. Насамперед вона формується відповідно до конкретної галузі права, тому існує велика кількість юридичних термінів, властивості яких різняться відповідно до галузі права. До

того ж мова права різних країн і різних історичних періодів має різні характеристики, що відрізняють її від повсякденного писемного мовлення.

Існування й здійснення права підвладне нормативній логіці соціальної культури певного історичного місця й часу. Держава легалізує тією чи іншою мірою формальну повноту й адекватність того, що дано чи закладено в нормативній структурі самого процесу соціального спілкування. З цієї позиції, позитивне право є правом, що санкціоноване соціокультурою суспільства. Нормативна граматики соціального порядку визначає формальний правопорядок. Загальна проблема тлумачення права полягає в тому, що перед тим, як інтерпретувати правовий текст, його потрібно прочитати, а щоб прочитати юридичний текст, його потрібно написати. Проблема полягає в тому, що авторами, читачами і тими, хто тлумачить юридичні тексти, є різні соціальні та культурні суб'єкти правового спілкування, що володіють власним юридичним світосприйняттям, в межах якого оцінюється, а отже, й існує право. Відповідно, мови інтерпретації правового тексту, його прочитання і написання за визначенням не збігаються. Їхні носії є представниками різних культурних і лінгвістичних спільнот, а тому розмовляють і розуміють право в різних (власних) культурних традиціях і практиках мовного спілкування.

Правовий текст є універсальною формою об'єктивації права в різноманітних культурно-історичних контекстах його існування та проявах. Це усне і писемне право, сукупність юридичних жестів і знаково-символічних систем, юридичний ритуал і процедура. Правовий текст є похідним від соціально-правових комунікацій, що виражається в системі певної мови права кожної історичної епохи існування права. Також він є демонстрацією конкретної історичної дискурсивної практики роздумів про нормативні межі, правові гарантії і про обмеження різних форм соціального спілкування.

Таким чином, доходимо висновку, що мова права є одночасно статичною та динамічною субстанцією. У мові права знаходять свій вияв соціокультурне та нормативне відображення історичної епохи права. Саме в межах визначення правової картини світу відбувається процес інтерпретації права й

санкціонується отриманий результат в нормативній логіці культурно-історичної й формальної комунікації. Правове спілкування, в якому поєднуються інтереси й цінності, правові норми й правові ідеї, соціальні очікування й переживання є одночасно формальним і соціокультурним процесом.

Мова права керує усіма сферами суспільного життя і може за допомогою інтертекстуальності комбінуватися з мовами будь-яких інших сфер. До того ж мова права є досить древньою, чого не можна сказати про більшість інших галузевих мов. Саме з цієї причини під час історичного розвитку вона не тільки вбирала в себе нові терміни, але й здійснювала значний вплив на мови повсякденного спілкування різних країн.

Про вплив історизму на розвиток мови зазначав швейцарський дослідник Ф. де Соссюр. Він наголошує на тому, що незаперечним є факт, що в будь-якій мові завжди наявна власна історія, яка складається з безконечної послідовності мовних подій, що ніколи не мають резонансу поза сферою мови і не заносяться в аннали славетних історичних подій. Зі свого боку, вони абсолютно незалежні від того, що відбувається за межами мови.

Як вдало зазначає І. Глухоман, історичність мови проявляється в тому, що вона варіюється у часі і водночас у просторі. Мова, яка досліджується у двох різних пластах часу, не тотожна сама собі, так само відрізняється мова, якщо вона береться для дослідження у двох більш (або менш) віддалених один від одного пунктах на території свого поширення (не є тотожна сама собі) [34]. Ф. де Соссюр, досліджуючи проблему походження однієї мови від іншої, стверджує, що «серед мов немає ні синів, ні матерів, немає і ніколи не було. У кожному регіоні земної кулі існують мови, певний стан яких повільно змінюється кожного тижня, місяць за місяцем, рік за роком, століття за століттям, але ніколи попередня мова не породжувала і не надавала поштовху до народження нової мови» [119, с. 42].

Суттєвим є також те, що не завжди територія, де використовується мова повсякденного спілкування, і та територія, мова якої застосовується в ролі юридичної, географічно ідентичні. У своїй повсякденній мові населення може

користуватися засобами, що не збігаються з тими, які формують основи мови права певної країни. У середні віки і частково на початку новітньої історії латинська мова слугувала мовою процесуальних дій. У Фінляндії, наприклад, до другої половини XIX ст. шведська була єдиною мовою у правовому житті країни. Сьогодні офіційною мовою, так само як і мовою права, в багатьох африканських країнах є французька чи англійська, незважаючи на той факт, що населення говорить однією або кількома африканськими мовами.

Мова права дуже відрізняється від звичайної мови. Це мова спеціальних цілей, мова, в якій трапляються «звичайні слова з незвичайними значеннями». Необхідно зазначити, що в рамках будь-якої професії розвивається свій власний жаргон (технічні терміни та вирази, використані групою фахівців, які не відомі або не зрозумілі представникам іншої мовленнєвої спільноти в цілому). Кожна галузь має свій жаргон, який може сприяти економії спілкування та точності думки серед тих, хто належить до групи. Суперечності виникають, коли практики використовують жаргон необдуманно або надмірно, в контекстах, де сторонні особи відчують, що мають право на розуміння (наприклад, у галузі медицини, права та державної служби), яке значно посилює внутрішні зв'язки так само як і внутрішню стійкість та узгодженість в діях окремо взятої професійної групи. Частина юридичного жаргону є спільною для всіх підгруп юристів (наприклад, судді, адвокати, юрисконсульти). Проте існують й інші лексичні одиниці, які застосовуються лише в середині певних категорій однієї підгрупи юристів або в рамках окремих судів чи установ. Це саме стосується і юридичного жаргону в різних країнах. До прикладу, англійська мова має свій відомий правовий жаргон «legalese» та «gobbledygook», Талмуд юдаїзму має свій «арамейсько-єврейський жаргон», іспанська має «jerga molesta o insufrible», а французька – «ефект Теміс» (l'effet Thémis).

Природа виникнення юридичних жаргонних висловів різна. Наприклад, в скандинавських країнах ці висловлювання часто є спотвореними формами латинських юридичних термінів, що наочно демонструє силу традицій римського права в цих країнах. Водночас ми не можемо говорити про чіткі

кордони між жаргоном всередині юридичної професії і промовою обивателя, який говорить про ті чи інші правові явища. Деякі вирази, які використовуються в юридичних колах і мають інколи жартівливий характер, часто перекочують в народний лексикон.

Юридичний жаргон набуває форми скорочень, особливо це стосується судової документації. Заміна розгорнутих пояснень порядковими номерами статей формує особливий жанр скорочень. Це явище характерне для всіх правових культур. Особливо ця форма замін була широко поширена в колишньому Радянському Союзі. І сьогодні така підміна є досить поширеним явищем. Наприклад, поліцейські, розмовляючи про той чи інший злочин, часто замінюють його кваліфікацію відповідною статтею з Кодексу про адміністративні правопорушення України чи Кримінального кодексу України і розуміють один одного, тим часом для пересічного громадянина таке спілкування матиме вигляд тільки як мова цифр і не нестиме жодного змістовного наповнення.

Особливе місце в юридичному жаргоні посідає сленг, який використовується, як правило, в середовищі ув'язнених. Він покликаний зміцнювати взаємовідносини груп в'язнів, протиставляючи їх «ворогу», тобто тюремним охоронцям і системі правосуддя загалом. Таким чином, він частково формує ментальний опір, завдяки якому ув'язнені захищають себе від «придушення» за допомогою мовних прийомів.

У юридичній лінгвістиці для аналізу мови права часто застосовується історичний і соціологічний підходи, предметом вивчення яких постають:

- зміни, що відбулися в юридичній мові за певний проміжок часу (інколи подібні зміни в мові мають кардинальний і всеосяжний характер);
- питання, до мови якої країни та епохи належать запозичені юридичні лексичні одиниці; яким чином юридична мова застосовується в різних юридичних субкультурах (наприклад, науковими діячами, суддями, адвокатами);
- поширеність юридичної термінології серед звичайного населення.

Характерна особливість розвитку мови права в сучасному світі – збільшення її асиміляції, тобто взаємного проникнення і збагачення, чому активно сприяє посилення міжнародного спілкування, зовнішньої торгівлі, інтенсивного обміну культурними цінностями, інтернаціональних зв'язків. Чітко ця тенденція простежується в мові законодавства, в яку все частіше проникають іноземні та інтернаціональні терміни й вислови. Що пізніше формується в країні мова законодавства, то більше в ній інтернаціональних елементів. І навпаки: чим раніше створюється правова система, чим більше розвинена вона, тим менше в ній мовних запозичень із законодавства інших країн, тим більше інші системи права використовують юридичну термінологію і мовні форми цієї системи.

У сучасному світі в умовах розвитку інформаційної діяльності зростає кількість документів, підвищуються вимоги до їх структури та форми. Графічні способи оформлення текстів нормативно-правових актів, що сприяють підвищенню їх інформативності, допоможуть розв'язанню проблем автоматизованої обробки правової інформації в сучасних умовах. У перспективі мова права зокрема повинна бути зорієнтована на комп'ютерну технологію, при цьому ніхто не заперечує, що основний творець закону – людина.

На підставі викладеного можемо підсумувати, що мова права є одним із найдавніших пластів мови, оскільки, згідно з припущеннями, вербальна мова виникає у зв'язку з потребою соціуму в регламентації суспільних відносин. Також на сам процес становлення й розвитку мови права впливає низка факторів, до яких зараховуємо: історичні особливості державотворення; структуру та стан правової системи суспільства; техніко-юридичну специфіку правотворчої діяльності; національну мову та культурні традиції; особливості світосприйняття; рівень правосвідомості суспільства, в якому вона функціонує.

Як продукт розвитку мови природної, мова права відчуває на собі вплив усіх культурологічних, цивілізаційних й інших факторів, які зумовлюють специфіку мови природної. Вона тісно пов'язана із суспільством, в якому

розвивається й функціонує, і тому, безперечно, зазнає впливу тих процесів, які відбуваються в середовищі її існування.

Водночас мова права помітно відрізняється від мови окремого етносу чи нації тим, що вона має спеціалізовану сутність, і на її формування істотний вплив чинять суб'єктивні фактори. Мова є продуктом життєдіяльності суспільства і разом з ним змінюється та розвивається, тому і мову права досліджено в динаміці.

Отже, мову права можна визначити як унікальне правове явище (взаємозв'язок мови й права), соціально й історично зумовлену систему способів і правил словесного вираження понять та категорій, що вироблені і застосовуються з метою регулювання взаємовідносин суб'єктів у правовому житті суспільства. Тобто мова права є системою, в якій мова є засобом реалізації правової й інших суміжних з нею сфер життєдіяльності суспільства, адже правова реальність як відображення дійсності немислима без історичного суб'єкта, без індивідуального логічного мислення і мови – матеріального носія думок суб'єкта. Мова права є важливою формою вираження та пізнання справжньої реальності. Вона завжди зумовлює певний погляд на все, що позначається, відображаючи правову систему того суспільства, в умовах якого вона функціонує. Без мови всі поширені в юридичній літературі фактори залишаються далекими від дійсності, оскільки не будуть повноцінно відбивати соціокультурні процеси.

Висновки до розділу 1

Мова права – це динамічне самотутнє явище, яке відбиває зміни в рівні правосвідомості громадян, формується під впливом різногалузевих соціокультурних процесів і виконує важливу функцію – комунікативну. Об'єктом вітчизняних наукових розвідок вона стала тільки у XXI столітті, але як помежове явище відразу «успадкувала» багатий методологічний інструментарій. Поруч з класичними (філософським, герменевтичним, феноменологічним і трансцендентальним) вважаємо актуальним застосування

ще й вузькогалузевих і плюралістичних підходів наукового дослідження, найефективнішим з яких є соціокультурний. Він є втіленням соціологічних традицій в юриспруденції, а отже поєднує в собі методологію системного й історичного аналізу та дає змогу відповісти на проблемні питання розвитку правової системи.

За допомогою такого підходу розглянуто мову права як певну «конструкцію», яка охоплює не тільки об'єктивовану структуру, але й філософію світорозуміння, систему цінностей, правотворчості та правозастосування. З погляду культурології, мова права постає як повноцінна специфічна підсистема в системі природної мови. Не менш вагомим є історико-правовий метод, який уможливорює ретроспективний аналіз становлення і розвитку мови права як соціокультурного явища. Оскільки мова є інструментом передачі інформації, то релевантним також вважаємо прагматичний метод дослідження. Насамперед виділяємо важливість правильного трактування комунікативного наміру мовця.

Здійснюючи функцію комунікації, мова права побутує в суспільстві і тому змінюється під впливом соціокультурних процесів, що відбуваються в ньому. Серед важливих виокремлюємо глобалізацію, урбанізацію, індустріалізацію, соціальну стандартизацію та стратифікацію. Усі вони взаємопов'язані, взаємозалежні й проявляються прямопропорційно до рівня розвитку суспільства. Так, соціальна стратифікація є передумовою соціальної диференціації, яка впливає, наприклад, на виникнення професійних жаргонів мови права (мовлення адвокатів, юристів, прокурорів, суддів). Соціальна стандартизація є дзеркалом демографічних змін і виливається у превалюванні усної, писемної та, віддаючи належне диджиталізації, електронної форми мови права, яка є об'ємним полем для дослідження, адже почала функціонувати в другій половині XX століття, і з кожним новим винаходом людства появляється додатковий аспект, що засвідчує якісний перехід від модерного у XX столітті електронного документообігу до звичного для XXI століття електронного оприлюднення нормативно-правових актів.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ОНТОЛОГІЧНІ ФОРМИ МОВИ ПРАВА

2.1 Мова права як комунікація

Основна функція мови загалом і мови права зокрема – комунікативна, адже вона забезпечує двосторонній процес обміну думками, ідеями та інформацією. Мова права є засобом правотворчої та законодавчої діяльності, юридичної науки, засобом й об'єктом правозастосувальної діяльності та виконує стосовно права такі важливі функції, як висловлення та комунікації. Якщо взяти до уваги юридичний процес, то його суть можна проілюструвати на прикладі мовленнєвої діяльності, в процесі якої суб'єкт висловлює проблему, що отримує в тексті судової постанови своє кінцеве вирішення.

Багато вітчизняних і закордонних досліджень в галузі юридичної науки та практики (законодавчої і правозастосувальної) базуються на інструменталістській концепції мови, відповідно до якої мова виступає в ролі пасивного пацієнта – засобу, матеріальної оболонки, в яку оформлюється думка і воля законодавця, що стає згодом об'єктом тлумачення. Традиційною є теза, що «право впливає на волю і людей тільки за допомогою мови. Саме мова є засобом передачі інформації про зміст правових приписів, з її допомогою думка законодавця оформлюється і стає придатною для зовнішнього використання». За словами П. Рікьора, «належність до визначеного лінгвістичного простору – це перша форма, в якій ми є суб'єктами права» [110, с. 29]. Таким чином, комунікація є основою права і водночас об'єктом його застосування.

Термін «комунікація» (від лат. *communicatio* – «повідомлення», «передача») означає взаємодію людей, метою якої є передавання один одному певної смислової інформації. Від народження людина потрапляє у сферу комунікації, оскільки саме комунікація є умовою існування людини, а також її природною потребою. Відлучення від суспільства означає процес припинення соціалізації, а позбавлення комунікації прирікає на втрату розуму. Під час комунікації з іншими і з самим собою формується спосіб мислення, відчуття,

усвідомлення особистого сприйняття. Тільки за допомогою комунікації відбувається відчуття власної реальності і збереження особистості.

Зауважимо, що комунікація – це не тільки процес взаємного спілкування. Важливе значення в житті людей має розумова комунікація, тобто продумування, відтворення подій, моделювання ситуацій. Саме в цьому стані людина здатна відкрити «Я» в «Другому», це означає усвідомлення, що інший – така ж людина, а також розуміння того, яким тебе сприймають інші люди. Поняття «Ти», «Інший» – це не тільки позначення іншої людини, вони означають загалом зовнішню реальність, яка звертається до «Я» і його перетворює. Людина завжди перебуває в ситуації діалогу, нехай навіть залишаючись наодинці з собою.

Комунікація є не просто явищем і науковим поняттям, вона складається з ряду структурних елементів, до яких належать: наявність учасників комунікації; ситуація, яку необхідно осмислити; форми подачі інформації; мотиви, які спонукають до взаємодії; процес передачі інформації. Тільки в їх єдності і послідовності можна говорити про стан комунікації.

За допомогою комунікації досягається обмін інформацією, закріплення цієї інформації в свідомості, вироблення єдиних правил поведінки. Велике значення має мотиваційна діяльність: у комунікації важливе не тільки донесення інформації, а й прагнення до того, щоб адресат її сприйняв та оцінив як достовірну або неправдиву.

Змістом комунікації є тексти вербального і невербального характеру, а також розумова робота, пов'язана з їх побудовою й інтерпретацією. Вербальною комунікацією є усна, писемна мова, слухання, читання. Перші два елементи вербальної комунікації є відтворенням тексту, два інші – сприйняття тексту і закладеної в ньому інформації. [24, с. 35]. Ядром вербальної комунікації є ситуація діалогу.

До невербальних видів комунікації належать візуальні види спілкування, наприклад, жести, міміка, поза, шкірні реакції (почервоніння, потовиділення, збліднення), візуальний контакт. До невербальної комунікації також

зараховують акустичну (наприклад, тембр голосу, сміх, плач) і тактильну систему (потиск, поцілунки) [Там само]. Окрім цього, змістом комунікації є мислення, розуміння і взаємодія між людьми [79, с. 142].

Відомості, які люди отримують в процесі комунікації, передаються за допомогою типізованої системи символів з метою їх правильного тлумачення та подальшого використання. Також вони дають змогу суб'єктам вибрати найбільш раціональний спосіб реалізації своїх інтересів. Комунікація сприяє накопиченню історичного досвіду, формуванню в суб'єктів нових навичок, знань, умінь, а також формуванню цивілізованих відносин, розвитку суспільної свідомості. Засновник символічного інтеракціонізму Ч. Кулі вважав, що під комунікацією розуміється механізм, за допомогою якого стають можливими існування й розвиток людських взаємовідносин – всі символи розуму разом зі способами їх передачі у просторі й збереження в часі [63, с. 379]. Вона охоплює міміку, жести, тон голосу, слова, писемність, друк, телефон і найновіші досягнення, що пов'язані із завоюванням простору і часом.

Разом з народженням зовнішнього світу з'являється система стандартних символів, призначена тільки для передачі думки, і з неї розпочинається традиційний розвиток комунікації [63, с. 379].

Комунікацію як процес не можна розглядати без характеристики основного засобу її здійснення – мови, яка, як засіб спілкування, обслуговує всі сфери життєдіяльності особистості. Зміст думки оформлюється мовою. Саме за допомогою мовленнєвого вияву ми можемо осягати думки людей.

За тривалий період розвитку науки склалося три підходи до розуміння ролі мови. По-перше, мова сприймається як інструмент спілкування, тобто засіб комунікації. По-друге, мова визначається як засіб вираження думок. По-третє, мова розглядається як сфера, яка визначає напрямок розвитку і характер розумової діяльності, а також характер міжсуб'єктних комунікацій.

Перший підхід отримав назву лінгвістичного інструменталізму. Його базу заклав ще Платон, і підхід до мови як інструменту був наявний як в античності, так і в період середніх віків. Тобто у філософії склалась ідея першості мислення

над мовою, яка перейшла в філософію Нового часу. Зазначимо, що в Новий час в центрі світогляду була ідея Розуму, а ідеал людського життя полягав у підпорядкуванні розумним нормам і вимогам. Вимога раціональності була відчутна у всьому, наприклад, держава сприймалася як продукт розумної волі і, відповідно, раціонального конструювання.

За теорією суспільного договору, що набула поширення у XVIII столітті, держава є результатом угоди вільної волі. Мова розглядалася як продукт мислення, і, отже, на думку філософів Нового часу, повинна була піддаватися регулюванню та конструюванню. Філософи вважали абсолютно небажаним природний, неконтрольований розвиток мови, оскільки в цьому випадку він не сприятиме раціональному пізнанню. У ході пізнання не можна задовольнитися природними, реальними наявними мовами, що виражають «розум натовпу» і обтяжені безліччю недосконалостей. Філософи прагнули до створення якоїсь ідеальної мови, яка повинна стати нейтральною та прозорою для думки, повинна найбільш адекватно показувати процес мислення. В епоху Просвітництва відбувається процес створення наукової мови: термінології, тезаурусу. Йшлося навіть про математизацію мовної науки.

Як вже було сказано, в Новий час мова розглядалася як засіб вираження думок, зовнішній прояв інтелектуальної діяльності. Її роль як засобу спілкування відсувалася на другий план. «Мова – це інструмент, знаряддя нашої свідомості, в ідеалі – слухняне та адекватне її відображення ... Слова – це, по-перше, мітки наших ідей і лише потім засіб повідомити їх іншим» [65]. Про мову як засіб спілкування міркував Джон Локк, який розглядав спілкування як повідомлення думок, а тому зводив мову до способу вираження і закріплення цих ідей.

Лише в кінці XVIII століття ставлення до мови починає змінюватися. Все більше починає формуватися розуміння того, що існування ідей в чистому вигляді без знаків неможливе. Не можна міркувати про які-небудь матерії без мовних позначень. Мова є концентрованим вираженням духу народу, його культури, характеру, і тому не може розглядатися як простий інструмент для

комунікації або позначення думок. Це передусім середовище, в якому розвивається думка народу і його історія, а вона не підвладна чийсь волі і не може змінюватися в результаті свідомих зусиль. Мова – це не знаряддя думки, це сама робота думки, яка завжди перебуває в стані становлення. Неправильно говорити, що мислення виражається в мові, більш правильним буде твердження, що воно відбувається в ній. Тільки в мові, в слові людина здійснює самопізнання, тільки в них вона відчуває та живе. Без мови неможливо втілити уявлення в форму понять. Щобільше, саме слово спонукає людину до думки.

Таке розуміння мови отримало розвиток у ХХ столітті, його прийнято називати трансцендентально-герменевтичною філософією. Її представники стверджували, що неможливо зайняти стосовно мови зовнішню позицію. «Свідомість завжди пов'язана з мовою, і неможливо, розірвавши цей зв'язок, зробити мову звичайним (зовнішнім нашій свідомості) об'єктом пізнання. Класична філософія не сумнівалася в можливості самопізнання загалом і дослідженні нашої мови та її зв'язку зі свідомістю зокрема. Герменевтичний підхід подає це як більш складне, якщо взагалі здійсненне завдання» [65, с. 248]. Відповідно до герменевтичного підходу, людина завжди знаходиться всередині мови. Розуміння, осмислення, тлумачення – це середовище мови. Мова задає напрямок думці, а думка завжди словесна. Неподобно уявити собі мислення без слова. Не буває такого, щоб людина спочатку щось задумала, а потім втілила це в словесну форму, вони завжди злиті воєдино. Мова є способом розуміння попередньої рефлексії, мовою активовано і кордони мислення, «світ робиться членороздільним тільки в мові» [65, с. 260].

Як засіб комунікації, мова передусім є інструментом передачі інформації. До основних функцій мови належать: комунікативна (функція обміну інформацією); когнітивна (формулювання думок); апеляційна (вплив на адресата); емоційна (безпосередня емоційна реакція на ситуацію); фатична (обмін ритуальними (етикетними) формулами); функція тлумачення, яка використовується за необхідності перевірити, чи користуються співрозмовники одним і тим кодом.

Функцію, яку виконує мова в процесі комунікації, визначає вид висловлювання і відбір слів. Залежно від цілей, яких намагаються досягнути учасники комунікації, виділяють такі типи висловлювань: повідомлення, думка, судження, рекомендація, порада. Зовнішня мова охоплює діалог, монолог, усну та письмову мову.

Мова є головним засобом комунікації, яка дає мовцям можливість спілкуватися один з одним. У головній праці французького вченого Фердинанда де Соссюра «Курс загальної лінгвістики» мова позначена як система знаків, що виражає будь-які ідеї. Вона включає писемність, алфавіт, мову глухонімих, символічні ритуали, форми ввічливості. Важливим у системі знаків є те, що вона забезпечує встановлення відносин між індивідами, групами, сферами життя. Ми можемо спілкуватися з іншими людьми тільки відповідно до порядків, що панують в універсумі. Мова – інструмент розуму, і ми не можемо відкривати ці порядки інакше, як за допомогою узгоджених людських зусиль. Мова – це інструмент обміну. Ф. де Соссюр розрізняв семіотичні та семантичні моделі. Семантична модель означає відповідність мовних висловів об'єктам, що нею виражаються. Семіотична модель акцентує на властивості знаків і знакових систем. Мова дає змогу давати імена речам, виконуючи номінативну функцію. Універсум знаходить форми завдяки мові. Позначення речей дає змогу пролонгувати спілкування, забезпечуючи і примножуючи нескінченність засобів спілкування залежно від ситуації, часу і місця.

Мова – частина культурної, соціальної та політичної ідентичності, що може заважати повноцінному обміну, оскільки вона робить акцент на цінності, сформовані тією чи іншою ідентичністю. Тому в низці випадків, будучи засобом спілкування, мова може стати вільною або невольною її перешкодою. Люди використовують різні мовні прийоми, коли їм доводиться спілкуватися з рівними собі, з тими, хто вищий чи нижчий за матеріальним становищем, віком, соціальним статусом та ін. У кожного сегмента суспільства є своя мова. Так, існує особливий сленг, породжений територіальною, професійною,

корпоративною спільністю. Такого роду мова забезпечує розуміння і зближення членів спільноти.

Мова є специфічним людським способом буття у світі і, відповідно, позамовне пізнання є неможливим для людини. Мова має значення не лише для вираження думки, а й для змісту думки. Як зазначив у своєму «Логіко-філософському трактаті» Л. Вітгенштейн, «межі моєї мови визначають межі мого світу». Цим висловом автор стверджує, що реальність опосередковується мовою, яка перебудовує її всередині себе і в такий спосіб творить образ світу, унікальний для конкретної мови і конкретної культури [91, с. 74].

На думку Е. Сепіра, людина не може повністю усвідомити дійсність, не вдаючись до послуг мови. Саме мова конструює реальність, відтворює та інсталює образ світобудови [116].

Мова трансформує свій потенційний онтологічний формат у формат актуальний завдяки мовленню – виразним звукам як носіям значень. Зокрема представник екзистенційної філософії Г. Гадамер зазначає, що тут-буття цього світу є буття мовне. На підставі цих позицій знак отримує онтологічний статус, оскільки є неодмінною складовою мовної системи. І саме онтологічна знаковість людського існування є визначальним фактором для розуміння пізнавальної діяльності [115].

Право як регулятор суспільних відносин повинне мати адекватну зовнішню форму вираження. Ознака формальної визначеності передбачає, що право має виражатися в будь-якій знаковій формі. Довгий час юридична наука виходила з того, що юридичні тексти пов'язані з промовою, але в сучасній постмодерністській філософії саме поняття «текст» зазнає істотних змін, і це зумовлює переосмислення сутності і видів текстів права.

Поняття «текст» є одним з неоднозначних в семіотиці, лінгвістиці і філософії. До недавнього часу традиційне і дуже узагальнене поняття тексту звучало як «осмислена послідовність словесних знаків, що володіє властивостями зв'язності і цілісності», де загальний зміст не може бути виведений з простого підсумку послідовних значень.

Постмодернізм проголошує «мовним» усе буття і розширює межі поняття тексту. Тепер «текстом» вважаються не тільки літературні твори, а й твори живопису, скульптури, архітектури. Сама історія і життя в цілому розглядаються постмодерністами як «текст». По суті, при цьому відбувається перехід від звичної документальної форми вираження тексту до знакової форми загалом. Будь-яка система знаків сприймається як текст, причому ознаки його цілісності і зв'язаності для постмодерністського типу філософствування не завжди важливі. Поряд з власне текстом виникає поняття «інтертекст» та «інтертекстуальності», які змінюють не тільки визначення, але й значущість тексту. З позицій постмодернізму жоден текст не може бути зрозумілий сам із себе, як якась замкнуте ціле, оскільки кожному тексту передують інші, попередні тексти.

Таким чином, текст є неусвідомленим результатом підсумовування свідомістю попередніх текстів, які виявляються вкрапленнями в нього «міжрядків». Жоден текст уже не може вважатися автономним, він є породженням всієї попередньої культури, історії, які також є своєрідною сумою текстів.

Звідси неминуче зазнають змін відповіді на питання: «що таке текст права?» і «як його тлумачити?» Крім текстів-документів, текстами права виступають вчинки людей, результати інтелектуальної діяльності, правовідносини, юридичні ситуації. Так, договірні відносини між сторонами є самостійним об'єктом тлумачення як особливий стан, в якому перебувають контрагенти стосовно один до одного і в якому виражаються їх ділові наміри та мотивація. Певною мірою можна стверджувати, що сам суб'єкт права, який реалізує свою дієздатність, отримує права і накладає на себе окремі обов'язки, може бути сприйнятий як юридично значущий текст – значний за своїм соціально-правовим вкладом у суспільство і перспективами свого правового розвитку (подальших юридично значущих дій або бездіяльності).

Традиційні методи тлумачення правових текстів також зазнають змін. Якщо текстом може виступати навіть суб'єкт (що з позицій постмодернізму

вже не автономний, визначається системою відносин, в яких він складається), то на перший план в методах тлумачення виступає системний метод. Адже і суб'єкт права сприймається як частина правової системи, в рамках якої він діє і яка надає йому можливості до дії. Кожен документальний правовий текст є результатом правозастосувальної практики та конкретно-історичної необхідності, а тому повинен бути витлумачений саме з цих позицій. Більш ніж будь-який інший, текст права не може бути інтерпретований як автономний і самоцінний текст, оскільки саме право стає системою, що все більш динамічно розвивається, яка залежить не тільки від вертикальних, але й від горизонтальних правовідносин. Державний примус перестає бути єдино визначальною ознакою права: останнє все більше залежить від розвитку приватноправових відносин [64].

Навіть на міждержавному рівні правова взаємодія визначається ступенем економічного розвитку і конкурентними можливостями кожної держави. Звідси виникають нові вимоги до правових текстів: вони повинні бути досить «гнучкими», здатними до трансформації слідом за мінливими суспільними потребами. Як бачимо, на перший план в самих правових текстах виходить не зовнішній знаковий вираз, а варіанти його тлумачення, причому інтерпретація у світі, який сприймається як система текстів, також повинна бути системною в тому сенсі, що мусить включати використання всіх можливих способів тлумачення і не задовольнятися найбільш очевидним змістом. Іншими словами, інтерпретація правових текстів, як і вони самі, повинна бути інтертекстуальною.

Як було зазначено, комунікація є способом існування індивіда й суспільства. Як вважав Н. Луман, суспільство – це сукупність комунікацій, тому суспільство і комунікація тотожні, отже, комунікація – це спосіб життя права, його форма і зміст. Суспільство як комунікаційна система складається з комунікаційних підсистем, однією з яких є право. Потрапляючи в специфічні ситуації, люди вдаються до особливого спілкування – стандартів мови, моделей, форм впливу на індивідів, які і становлять сенс і призначення права.

Стабільність і порядок у суспільних відносинах в основному залежать від впорядкованості та стійкості права, закономірності якого можуть набути вираження тільки в слові. Саме тому правомірною буде думка про те, що мова права є способом вияву суспільної функції мови. Мова – це система дискретних звукових знаків, що слугує для цілей комунікації і здатна виразити всю сукупність знань та уявлень людини про світ. Мова репрезентує право, даючи йому можливість регулювати самого себе. Мова також сприяє пізнанню правової реальності суб'єктами та можливості для інтерпретації права і правотворчості, в чому яскраво і проявляється її онтологічна функція.

Доречною з цього приводу є думка А. Александрова, який вважає, що мовленнєва діяльність – це суть юридичної практики і спосіб існування права. Професійна мова виступає в ролі об'єднувальної та інтегруючої сили [4, с. 72]. Для успішного спілкування в правовій сфері комуніканти повинні, з одного боку, знати право, а з іншого – володіти мовою права; юридичні тексти призначені для всіх громадян, тому повинні бути чіткими за змістом, виразними і простими для сприйняття [46, с. 15]. Мова права використовується насамперед з метою здійснення певних конвенціональних соціально-осмислених дій у системі інституційних стосунків. Здавна в юридичному дискурсі символічні дії, що супроводжують словесні формули, сприймалися як публічні свідчення сторін і мали юридичну силу.

Мовні знаки репрезентують зміст нормативних суджень держави – правових норм. Оскільки пізнання є невіддільним від мови, воно здійснюється через посередництво мови і його результати оформлюються у формі мови. Окрім того, мова права відіграє важливу роль також і на чуттєвій стадії пізнання навколишньої дійсності на рівні відчуття і сприйняття. Прикладом може слугувати людина, яка вперше побувала на судовому засіданні. Там вона слухає промову прокурора, адвоката, спостерігає за послідовними діями учасників судового процесу і в такий спосіб у її свідомості формується чуттєвий образ судового процесу.

Бельгійський учений М. ван Хоек пише, що «право за своєю суттю засноване на комунікації, наприклад, між законодавцем і громадянами, між судом і сторонами судового процесу, між партнерами за договором, між партіями та іншими учасниками політичного життя» [177]. Право забезпечує соціальну автономність людини шляхом надання певних мінімальних прав і свобод, встановлює санкції як способи припинення і запобігання небажаної поведінки, створює механізми вирішення конфліктів [177]. У первісних джерелах правової комунікації вихідними принципами ставали необхідність співжиття і підпорядкування один одному, узгодження інтересів, за порушення яких наступала потреба відповідальності за будь-яке порушення моральних норм. Формування передумов для виходу із порушених домовленостей комунікативним шляхом спонукало до вироблення усталених вимог поведінки індивідів. Правова комунікація складається з безлічі елементів: юридичних текстів, суб'єктів права, сукупності прийомів і способів комунікації, зворотного зв'язку. Особливість правової комунікації в тому, що їй притаманний формалізм і процедурність, тому вона завжди оформлена як юридичний процес.

Правова комунікація тісно пов'язана з проблемою правової норми. Ван Хоек стверджує, що норми є підставою дій людей. І справді, норми – це абстрактні моделі. Людина спочатку конструює, а потім реалізує, відтворює їх. У правовій комунікації важливе значення має розуміння між відправником норми та її отримувачем. Послання у вигляді правової норми може бути незрозумілим отримувачем. І тут ми виходимо на цілком практичну проблему: якщо є таке нерозуміння, то ефективність права залишається під питанням. Для розв'язання проблеми необхідний пошук спільного. У цьому пошуку виявляються залученими насамперед судді, які займаються процесом створення, адаптації, тлумачення і розвитку права. Саме учасники правозастосувального процесу підтримують життя права, забезпечуючи його здатність бути сферою комунікації.

Обґрунтовуючи положення комунікативної концепції, А. В. Поляков пише, що уявлення про право повинні відповідати уявленням про соціальну і

правову дійсність як інтерсуб'єктивність. Пояснюючи свою теорію, він вказує на те, що явище соціального є сферою взаємодії суб'єктів, опосередкованих текстами. Взаємодія між людьми – це осмислена взаємодія. Сенс формується самими взаємодіючими суб'єктами, що створюють тексти культури й інтерпретують їх. Це означає, що соціальна інтерсуб'єктивність і комунікативність – поняття тотожні [102].

Отже, право, маючи соціальну природу, постає як форма комунікації, що володіє специфічними цінностями. Ця специфіка властива за формою і змістом правовим текстам. Правові тексти опосередковуються правами й обов'язками суб'єктів права, що і можна назвати правовою комунікацією. «Саме право, – пише А. Поляков, – неможливе без соціальної комунікації. Умовою правового генезису є не виникнення держави, а поява психосоціокультурних реалій, що мають комунікативну спрямованість, в яких знаходять свою об'єктивацію правові тексти, правові норми і правовідносини, породжувані інтерсуб'єктивністю (комунікаційної) діяльності членів соціуму» [102]. Правовим текстом є будь-який юридичний закон. Правовий текст – це знакова система, що позначає чи відсилає до іншої реальності, яку текст репрезентує. При цьому «текст розкриває свій сенс, стає джерелом права тільки тоді, коли є соціальні суб'єкти, що його інтерпретують, здатні цей сенс зрозуміти і втілити його в своїй поведінці. Іншими словами, правовий текст існує лише як ланка, елемент системи правових комунікацій. Поза комунікацією право є неможливим, оскільки поза комунікацією існує не право, а тільки деякі матеріальні або ідеальні об'єкти, наприклад, папір, з нанесеною на нього друкарською фарбою або ідея у свідомості індивіда» [102].

Комунікацію А. Поляков порівнює з хімічною реакцією, для котрої необхідна наявність декількох компонентів. Окремо ці елементи існують «самі по собі», їх властивості не залежать від властивостей інших елементів, однак в ході хімічної реакції виникає нова якість, яку неможливо відшукати в окремих елементах. Така ж ситуація і в праві [102].

Окремі компоненти права – правові тексти (семіотичні системи, що містять правову інформацію), суб'єкти, які мають правову свідомість і волю, їх реальна діяльність в соціальному часі і просторі і т. д. – самі по собі не є правом як цілісне, інтегральне явище. Тільки в результаті «хімічної реакції» – при виникненні правової комунікації – виникає право [102].

Інший дослідник І. Честнов подає діалогічну теорію права, яка є різновидом теорії правової комунікації. Діалог, на думку І. Честнова, є видом комунікативного процесу, який передбачає, з одного боку, «наявність єдиного», в межах якого спостерігається різноманітність і змінність інформаційних потоків, а з іншого – бажання підтримати комунікацію. Діалог означає суперечливість існування й одночасно вибудовує механізм розв'язання суперечностей. Реальність складається з протилежних моментів, які водночас взаємно зумовлені, що підтримує цілісність реальності і можливість її видозміни. Це повною мірою стосується права. Важливо виявити діалогічність права й однопорядкові його феномени (етика, політика) і визначити діалог «по вертикалі з соціумом» [135].

Механізм вирішення суперечностей соціальної реальності має дві стадії, які називаються екстерналізацією та об'єктивуванням. Екстерналізація – це вчинення правочинів, вияв правової активності зовні. Об'єктивування виражається або визначається як правові наслідки. І. Честнов виділяє особливий тип поведінки – інноваційний, коли творча поведінка не вписується в існуючу нормативну систему. Такій поведінці суспільство дає адекватну відповідь. Позитивна реакція суспільства ініціює наступну інноваційну стадію відтворення, яку І. Честнов називає селекцією. Так, простий факт прийняття закону не робить його автоматично ефективним. Необхідна легітимація нововведення, механізм якої досить складний. Сюди входять історичне минуле, соціальні очікування, ментальність і т.д. Легітимація – це не тільки одномоментне схвалення політичного курсу будь-якого політичного лідера, а й впровадження нового правила в колективні та індивідуальні установки на рівні «мови тіла», стереотипу поведінки [135].

Комунікативний аспект мови права можна побачити як в актах комунікації між законодавцями і виконавцями законів, так і між виконавцями законів і громадянами. Зміст правової норми, викладений в текстах нормативно-правових актів, може бути застосований в дії тільки через мову, оскільки своє втілення набуває тільки у мовній формі. Адже через мову матеріалізуються суспільні правові взаємовідносини. У всіх сферах юридичної діяльності якість правозастосування невіддільна від якості його мовного викладу. Цей зв'язок продемонстровано наочно в *схемі 2* (додаток А).

Виконавці закону оцінюють не тільки суть справи, але й працюють з викладеним у мовній формі описом справи, тобто текстом. Прямий стосунок до прийняття рішення судом має його виклад у письмовій мовній формі. Тому для правового тлумачення є очевидною важливість викладу юридично значущих дій саме у мовній формі, адже для того, щоб норма права могла слугувати регулятором поведінки в суспільстві, необхідне її втілення через мовний вираз. Як слушно зауважив Гегель, «саме сила мовного виразу, здійснює те, що повинно бути здійснене. Адже мова – наявне буття чистої самості; в ньому для себе суцільна одиничність самосвідомості як такої, вступає в існування в тому сенсі, чим вона є для інших» [26, с. 247]. Відповідно до висловленої думки, доходимо висновку, що свій онтологічний статус право набуває саме через мову. Правові норми, об'єднані через мову в тексти, є не тільки юридичними, але й мовними явищами.

Мова права є не тільки комунікацією, але й метакомунікацією. У сучасній гуманітаристиці метакомунікація досліджується: 1) як комунікація про комунікацію, як авторський коментар до особистого тексту [19, с. 402–421]; 2) як інформація про спосіб викладення інформації у тексті, як ключ до його декодування [141, с. 5]; 3) як засіб гіперсинтаксичного членування та когезії тексту [86, с. 80]; 4) як спосіб вираження думок, форма викладення, як ставлення співрозмовника до вибраного мовленнєвого оформлення [44, с. 42]; 5) як зворотний зв'язок стосовно того, що адресат отримав повідомлення та зрозумів його правильно [160, с. 38]; 6) як мовленнєва дія самоконтролю або

операція змістовного контролю та корекція особистого висловлення, яка пов'язана з розв'язанням завдань породження мовлення, виправлення помилок та неточностей під час спілкування у міру розвитку дії [98, с. 10]; 7) як комунікація, що супроводжує змістовну комунікацію та призначена регулювати мовленнєве спілкування засобами самої мови [103, с. 52; 137, с. 173–203].

Для мови права найбільш актуальними і релевантними вважаємо перше, друге та четверте визначення.

Вивчаючи метакомунікацію, вчені аналізують імпліцитні та експліцитні прояви цього явища, намагаються встановити наявність зв'язку між залученням до метакомунікації та почуттям задоволення від стосунків.

Метакомунікативні одиниці значною мірою віддзеркалюють уявлення комунікантів про доречність висловлень контекстів, здатність демонструвати наявність спільного досвіду, тому можуть бути потрактовані як носії інтерсуб'єктної інформації.

2.2 Мова права як знаково-символічна система: вербальний і невербальний аспекти

Для того щоб право могло впливати на свідомість людей та їхню поведінку, воно повинно набути матеріальної форми існування. Саме такої матеріальної форми право досягає за допомогою свого мовного вираження. На ранніх етапах розвитку суспільства правові функції реалізовувалися за допомогою різних мовних жанрів. Наприклад, однією з найпростіших форм забезпечення юридичних відносин була клятва, що передбачала прийняття індивідом певних зобов'язань перед групою, а також залишала за спільнотою, до котрої він належав, право покарати за недотримання слова.

Правове регулювання вносить раціональні начала в суспільне життя, засновує та охороняє якийсь єдиний масштаб і правила поведінки, що втілюють вищі моральні цінності й ідеали. Право завжди «звертається до свідомих істот;

воно стверджує і заперечує, формулює і вимагає – для того щоб люди знали, що затверджено, а що відкинуто. Саме тому повинні бути знайдені оптимальні способи вираження юридичних приписів, дозволів і заборон, які відповідають декільком вимогам одночасно, а саме: добре знайомий матеріальний вигляд; загальна вживаність; доступність для наочного, зрозумілого і конкретного сприйняття; розрахованість на загальне розуміння; відомий ступінь умовності, необхідний та достатній для точної передачі абстрактного нормативного сенсу юридичних понять.

Перерахованими якостями повною мірою володіють символи – письмові чи інші довільно вибрані знаки, які здавна використовуються людьми для отримання, зберігання і передачі інформації. Тільки в символічній формі створюються та існують ідеальні об'єкти, які утворюють штучний світ права. Саме ця форма надає праву об'єктивної реальності, робить його строго певним, стійким і незалежним від учасників соціального регулювання. У будь-якому суспільстві право є символом порядку, рівності, справедливості, що у всіх своїх проявах існує в мовній формі. Юридичні приписи набувають функції нормативного правового регулятора лише тому, що фіксуються в офіційних документах.

Правові норми, ідеї і цінності можуть бути зафіксовані двома способами:

- 1) за допомогою словесних символів, тобто у формі усних або письмових знаків природної мови (слів, пропозицій, текстів);
- 2) за допомогою невербальної символіки, тобто інших знаків (зображень, жестів, дій, предметів).

На різних стадіях правового розвитку суспільства співвідношення цих символічних форм було неоднаковим. У найдавнішу епоху переважали немовні знаки, а слова використовувалися лише як додаток до елементів ритуалу, що широко застосовувався в процесі створення і реалізації юридичних норм. Традиційно право реалізується у вербальних знаках, однак невербальний аспект мови права представлений на символічному рівні, що становить сукупність правових символів, які склалися впродовж історії розвитку правової системи

суспільства. Як зазначає К. Леві-Стросс у праці «Структурна антропологія» [65], право є системою значень, втілених в символічній формі, що включає дії, слова, будь-які важливі об'єкти, все те, за допомогою чого індивіди один з одним вступають в комунікацію. Якщо поглянути на історію становлення права, то першим етапом формування юриспруденції є символічний, далі розпочинається словесний і завершальним є письмовий етап.

Символізм в праві неодноразово піддавався аналізу з боку представників різних наук. Проте цю проблему не можна вважати повністю дослідженою, оскільки система символів, що використовується в правовому регулюванні суспільних відносин, постійно змінюється.

У нормах права символи існують у двох формах:

- 1) словесних символах (слова, пропозиції, текст);
- 2) невербальній символіці (жести, дії, предмети).

Символи були характерні для регулювання поведінки людей ще тоді, коли формувалось, так зване, неписане протоправо (пошук нормативних елементів у польоті птахів, положення зірок на небі, тлумачення передбачень оракулів та ін.). Тоді переважали символи-дії, що пояснювалося нерозвиненістю правової форми, невисоким рівнем мислення, мови. Численні приклади правових символів можна знайти в стародавньому праві, а згадка про деякі з них є в Старому Завіті: «Перше був такий звичай серед Ізраїлю на викуп, заміну і на ствердження кожної справи: чоловік здіймав чобіт свій і давав своєму ближньому, що було зразком серед Ізраїлю» [1].

У Стародавньому Римі широко був відомий символічний обряд придбання власності – «міді і ваг». У присутності п'яти свідків (повнолітніх повноправних громадян) і ще одного – шостого, який тримав ваги, покупець торкався рукою набутого майна, одночасно б'ючи шматочком міді або однією монетою, що в іншій руці по вагах, а потім негайно вручав мідь відчужувачу власності (продавцю) [2, с. 9].

У давньогрецьких містах-державих вища посадова особа – архонт, який мав проголосити новий закон, ставав в центр корабля, бо «золота середина»

означала мудрість і неупередженість законодавця. За уявленнями древніх греків, богиня Діке, що уособлює справедливість і право, тримала в руці меч, щоб переслідувати злочинця і пронизати його.

Своєрідний обряд визначення зерна за вбиту собаку існував у англосаксонських селян. Якщо був вбитий собака, то її необхідно було повісити за хвіст так, щоб вона торкалася носом землі, і сипати на неї пшеницю до тих пір, поки зерно повністю не покриє собаку [7]. У період зародження земельної власності в суд приносили брилу землі, і позивач та відповідач вступали в боротьбу за неї.

Східні слов'яни, до прикладу, вважали, що меч охороняє порядок і відсікає в символічному поєдинку з неправдою все негідне. Удар тупим боком меча розцінювався як тяжка образа честі. «Руська правда», яка фіксувала звичаєве право, встановлювала, що коли потерпілий від такого удару відповідає на цю образу, то він вважався невинним [там само].

Водночас правові символи не можна вважати архаїзмами та ознакою древніх правових систем. Юридичні символи досить широко використовуються і в сучасних законодавчих системах. Прикладом може слугувати використання герба, прапора та гімну як символів держави, дорожніх знаків та розмітки дороги. Символом вияву поваги до суддівського складу є вставання присутніх в залі судового засідання при появі складу суду. Символічним є складання Президентом України присяги на Конституції та Пересопницькому Євангелію.

Балинська О. в монографії «Семіотика права» виділяє кілька видів невербальних знаків, які використовуються сьогодні у сфері правовідносин. «Поведінкові знаки – це так звані ритуальні дії або події, яких доволі багато у сфері правовідносин (для прикладу: церемонія прийняття присяги, традиція відзначення присвоєння чергового звання та появи нової зірки на погонах, вітання з прикладанням руки до кашкета, стройовий огляд, шиккування, паради та ін.). Символічні артефакти – формений одяг, пам'ятники загиблим у боротьбі зі злочинністю як соціально значуще місце проведення урочистих зборів, комунікативні історичні події і співвіднесені з ними дії сучасності (наприклад,

прийняття присяги у день Покрови Богородиці як покровительки всіх військовиків). Графічні символи – погони, шеврони, нагрудні відзнаки на формі, штандарти і прапори окремих підрозділів, загалом так звана іконічна семантика, що читається за аналогією (згадаймо загальновизнані меч як знак правосуддя і шальки терезів як знак виваженості в руках богині Феміди)» [8, с. 19].

У ситуації, коли необхідно швидко донести вимоги до значного числа суб'єктів, саме символічна форма служить для забезпечення стислості, уніфікованості, доступності, економності. Символіка є своєрідним засобом формалізації правового змісту з метою надання йому чіткості, визначеності, лапідарності й образності. Правові знаки, як і будь-які інші, створюються в процесі спільної діяльності індивідів. Це зумовлено насамперед тим, що вони повинні мати договірний характер і бути зрозумілими для інших. Інакше вони не нестимуть жодного інформаційного навантаження. «Якщо говорити про право як систему знаків, то йдеться радше про їх абстрактну вербально втілену форму. А вважаючи право основним знаковим конструктом правовідносин, що проявляється як система загальнообов'язкових правил поведінки окремого індивіда та загальних суспільно-правових відносин, можемо стверджувати, що в ньому відтворено основні значущі аспекти життєдіяльності держави як правової спільноти. Адже, щоб стати основним регулятором поведінки всіх загалом і водночас кожного зокрема, право має бути уособленням найвищих соціальних цінностей, пріоритетів, прагнень, орієнтирів і мотивацій» [8, с. 16].

Символам як різновиду штучних знаків притаманна низка особливостей. Вони нерідко є матеріальними, відчутними предметами, хоча виражають абстрактний зміст. Водночас символи повинні бути зрозумілі тим, хто ними користується. Символи, як правило, розраховані на чуттєве, емоційне сприйняття. Як зазначає О. Балинська, «знаки-символи є найбільш інформаційно місткими, адже вони здатні передавати загальне поняття, ідею, концепцію, несуть додаткове смислове навантаження, що відображає відношення подібності та аналогії. Знаками-символами можуть бути як

предмети (колючий дріт – знак зони обмеження), так і особи (поліцейський – знак захисту правопорядку і безпеки на території). Причому такого типу знаки можуть бути полісемічними, у різних культурах їх можна по-різному розуміти і сприймати залежно від контексту» [8]. На думку американського філософа С. Лангер, символи – це носії уявлення про об’єкти, вони позначають не безпосередньо речі, а уявлення про них. Тому будь-яка символічна функція вимагає наявності чотирьох складових: суб’єкта, символу, уявлення й об’єкта [64].

Окрім правових знаків-символів, О. Балинська виділяє ще такі позамовні знаки в мові права, як: а) знаки-копії (або іконічні знаки, їх значення повністю визначається предметом, який вони копіюють), наприклад, фотороботи, відбитки пальців, копії документів тощо; б) знаки-ознаки (по-іншому їх називають знаки-прикмети або знаки-індекси, їх семантика визначається контекстом перебування предмета, його властивостями та відношеннями з іншими предметами), наприклад, сліди на місці події чи злочину [8].

Роль правових символів у юридичній науці варто, на нашу думку, розглядати крізь призму функцій, які вони виконують у суспільстві. Досить вдалим, на нашу думку, є аналіз функцій правових символів, здійснений Шутаком І. та Онищуком І. [143, с. 318–320]. Насамперед дослідники виокремлюють регулятивну функцію, відповідно до якої юридичний символ є специфічною формою вираження правових велінь, що є важливим у ситуації, коли необхідно швидко і зрозуміло донести вимогу до великої кількості суб’єктів. Окрім того, символічна форма служить для забезпечення стислості, уніфікованості, доступності, економії мовних засобів і, отже, ефективності дії правового веління. До прикладу, дорожні знаки, жести регулювальника, звукові та світлові сигнали на водному та залізничному транспорті становлять конкретні владні приписи, обов’язкові для виконання, тобто регулюють соціальні відносини.

Наступною є правовстановлювальна функція правових символів, яка зумовлена тим, що їх значній частині надається значення юридичних фактів.

Навіть ті символи, які не виходять від владного суб'єкта і не несуть в собі прямого припису, часто виступають підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин. Наприклад, підпис, печатка, видача свідоцтва про державну реєстрацію, проголошення судового рішення – всі ці правові символи мають конкретні юридичні наслідки, забезпечують рух правових відносин.

Велика кількість правових символів не містять у своєму змісті певних владних велінь, але водночас вони чинять емоційний, психологічний вплив на суб'єкта, передаючи своїм змістовим наповненням «дух» права, доносячи до адресата норми права, елементи офіційної державної ідеології. У цьому аспекті правові символи є спорідненими з таким різновидом нормативно-правових приписів як правові декларації. Саме таку декларативну роль насамперед відіграють офіційні державні символи, символіка державних органів та інші символи, що виражають цінності, пов'язані з державною владою (суддівська мантія, державні нагороди). У цьому контексті державно-правові символи – це засоби легітимації публічної влади.

Окремо дослідники виділяють інформаційну функцію, оскільки символи найчастіше слугують засобом передачі інформації не тільки на внутрішньодержавному, а й на міжнародному рівнях. Використання символів як зручного джерела інформації, розрахованої на широке коло суб'єктів, розділених мовними та територіальними кордонами, полягає в тому, що для них притаманними є такі якості, як зрозумілість та загальновідомість. При цьому завдяки юридичним символам, інформація не тільки ефективно акумулюється і транслюється, а й набуває офіційного характеру.

Ще однією функцією, якою володіють правові символи, є функція соціальної і політико-правової орієнтації, що полягає в широкій поширеності тих знаків, яким надається значення правових символів. Роль правових символів полягає в тому, щоб зробити навколишній світ (у тому числі правовий) більш зрозумілим для адресатів правових велінь. Правові символи забезпечують зв'язок загальної та правової культури, переносять в право образи, близькі та зрозумілі людям. Світ права не сприймається суспільною

свідомістю як відокремлений, відірваний від соціальної дійсності. Він інтегрується в суспільне життя, в масову культуру і, як наслідок, не сприймається людиною, як чужий або небезпечний.

Тісно пов'язаною з попередньою є ідентифікаційна функція символів, яка полягає в тому, що за допомогою правових символів суб'єкти права не тільки можуть орієнтуватися у світі правових явищ, а й отримують можливість ідентифікувати себе, зачислити себе до тієї чи іншої соціальної групи, визначити власне місце в колі цих явищ. За допомогою правових символів суб'єкти права демонструють власний правовий статус та самоідентифікують себе у сфері права. Прикладами цих явищ є паспорт чи службова посвідка, водійські права, військова чи поліцейська форма, засвідчення документів печатками організації. Такими ознаками володіють і державні символи, які є атрибутами державного суверенітету.

Правовий символ наділений ще й функцією економії мовних та юридичних засобів. Ця функція розкриває себе через використання бланків, документів, формулярів, офіційних реквізитів, що дає змогу раціоналізувати юридичну діяльність, домогтися точності та компактності викладу інформації.

Також І. Шутак зазначає, що сам по собі юридичний символ в абсолютній більшості випадків юридичну відповідальність не встановлює, тому повинен бути зарахований до числа регулятивних приписів. Він також на практиці часто використовується в ролі свідоцтва охорони певного правового явища чи інституту. Наприклад, наявність печатки або пломби на приміщенні не означає, що його фізично неможливо відкрити, але повідомляє, що це спричинить юридичну відповідальність.

Перелічені нами функції не можна узагальнено застосувати до всіх правових символів, оскільки кожен з них має власне призначення та функціональну спеціалізацію. Зазначені функції більше демонструють нам ту роль, яку виконують правові символи (не тільки в нормативному, а й у широкому їх розумінні) у правовій системі сучасного суспільства.

Правові символи зазвичай довго зберігають своє значення, тому символ можна тлумачити як догму права. Сутність правового символу полягає саме в тому, що визначеній формі надається певний, здавалося б, ніяк із самою цією формою не пов'язаний сенс [43, с. 297].

Деякі символи, які розглядають загальнозначущі моральні цінності, можуть розглядатися як аксіоми. Наприклад, зав'язані очі Феміди символізують аксіоматичну вимогу неупередженості суду. Ця ж вимога може бути виражена в прислів'ях («закон єдиний для всіх», «ніхто не може бути суддею у власній справі» і т. д.).

Серед правових символів достатньо велике число таких, які не виражають певного нормативного веління або юридичного факту, а призначені лише впливати на емоційну сферу сприйняття, донести до суб'єкта інформацію про якісь цінності. Найбільш важливе місце серед них займають офіційні державні символи (герб, прапор, державні нагороди, паспорт, відзнаки, посвідчення державних службовців і т. д.).

Досить помітною є схожість подібних правових символів з таким специфічним типом правових аксіом, як правова декларація. Справді, не маючи явно вираженого регулятивного значення, вони орієнтовані насамперед на правосвідомість суб'єкта, що реалізує право, спрямоване на формування у нього певного ставлення до предмета правового регулювання, відповідної офіційної державної ідеології.

Таким чином, визначаємо такі характерні загальні риси правових символів:

- 1) відсутність конкретних правил поведінки. Метою правового символу є не встановлення обов'язкового варіанта поведінки, а констатація певної ідеї чи цінності, які мають загальнодержавне значення. Хоча в цьому випадку також є винятки. До прикладу, таким винятком є дорожні знаки та розмітка на дорозі, які регламентують поведінку учасників дорожнього руху;

- 2) орієнтація на емоційне сприйняття відповідних положень;

3) використання художніх образів, чуттєвих утворень під час донесення інформації адресату;

4) ідеологічна насиченість властива правовим явищам, тому що ідеї, які вони покликані висловлювати, не тільки визнаються державою, але, переважно, є частиною офіційної державної ідеології.

Позначення правових символів як немовних засобів досить умовне. Не викликає сумнівів той факт, що символи, як і будь-які соціальні явища, існують виключно в мовному середовищі, породжуються ним. Графічне та будь-яке інше зображення права неможливе без мови, бо в основі, так званої, символічної системи лежить звичайна природна мова. Специфічна невербальна форма існування неминуче привертає увагу дослідників до правових символів і зумовлює їх особливе положення в системі засобів юридичної техніки.

З усіх символів, пов'язаних з юриспруденцією, вирішальну роль у процесі здійснення юридичної діяльності відіграють символи, які отримали нормативно-правове закріплення. Саме тому правові символи в цілому розглядаються як нормативні засоби.

Слід визнати, що, незважаючи на юридичне закріплення, культурологічна, загальносоціальна складові символу зберігають вирішальне значення в його природі. Ні форма закріплення, ні механізм дії нормативно-правових символів не є уніфікованими.

Отже, світ правових символів – це своєрідна додаткова інформація про правове регулювання, яка не може замінити основну, однак виражається в нормах законодавства. Їхнє призначення – привернути увагу суб'єктів, попередити їх про правові наслідки, констатувати юридичну значимість дій. Використання в законодавстві символіки звільняє від необхідності давати або повторювати опис тих чи інших правових явищ, надає законодавству поряд з лаконічністю, строгістю певної образності.

З розвитком правових систем, вдосконаленням юридичної форми символічні дії підкорилися юридичним поняттям, конструкціям, термінології, адже саме судочинство ведеться вже не за допомогою різних умовно-

символічних предметів, а державною мовою країни, в якій воно здійснюється. Особам, котрі не володіють державною мовою країни, в якій здійснюється судочинство, забезпечується право ознайомитися з матеріалами справи, брати участь в судових діях, виступати в суді рідною мовою або вільно обрати мову спілкування і користуватися послугами перекладача. Суд безпосередньо досліджує наявні в справі докази, заслуховує свідчення сторін, розглядає усні заяви і клопотання осіб, які беруть участь у справі, постійно працює з усними та письмовими текстами, оцінюючи інформацію, яка в них міститься, з погляду закону. Зі свого боку, закон також має певну послідовність слів, правильне тлумачення яких є необхідним для прийняття обґрунтованого і справедливого судового рішення. Отже, саме слово, а не будь-який інший символічний знак стає головним інструментом здійснення правосуддя. Відповідно, і різні дефекти словесної форми – порушення процесуальних правил про мову судочинства, неточні формулювання обвинувачення, невиконання вимог закону щодо складання та змісту вироку, неправильне тлумачення норм матеріального права, некоректне формулювання питань в суді присяжних, помилкові записи в протоколі судового засідання – можуть спричинити скасування судових рішень.

Будь-яке правове явище є явищем текстовим, правовою комунікацією. Як зазначає М. Бахтін, текст є первинним джерелом для лінгвістики, філології, історії, права та для всього гуманітарно-філософського мислення, він «є тією безпосередньою дійсністю (дійсністю думки і переживань), з якої тільки і можуть виходити ці дисципліни й мислення» [18].

Першою відомою письмовою мовою була шумерська мова Месопотамії, де писання було використано для пам'яті та бухгалтерського обліку впродовж IV тисячоліття до н.е. Закон відкрив письмо і став перетворюватися на щось, що відрізняється від його усної традиції. Різноманітні культури та правові системи дали суспільству впливові правові документи: Інститути Юстиніана з римлян, Конституція Сполучених Штатів Америки, Кодекс Наполеона з Франції, Бюргерліш Гезетцбух Німеччини, Siete Partidas з Іспанії, Десять заповідей з юдаїзму і християнства, Закони Ману з Індії, Коран з ісламу і Цин

Код з Китаю. Сьогодні ми працюємо з юридичним письмом чи з великою кількістю документів, до яких належать міжнародні договори, судові висновки чи навіть автобусні квитки і блоги.

У правовій сфері слово ніколи не буває «порожнім звуком». Оскільки під різними юридичними позначеннями завжди розуміються реальні люди, їхня діяльність, добробут, а доволі часто і саме життя. Незважаючи на масове поширення технічних систем комунікації, природна мова залишається головним засобом спілкування в правовій сфері, і тому недостатньо чітко сформульована норма закону або навіть слово можуть спричинити низку юридичних помилок, що в результаті призведе до серйозних наслідків. Саме тому чітка словесна форма є обов'язковою передумовою високої якості законів і необхідною умовою впровадження чітких правових норм в життя суспільства.

Якщо говорити про форми вираження права, то перевага саме словесної форми порівняно з іншими знаковими системами буде очевидною. Це насамперед пов'язано з тим, що здатність розуміти слова, створювати тексти й отримувати від них загальноприйнятій зміст закладено в людях від народження і вільно реалізується в будь-який потрібний момент. Ніяких допоміжних засобів або додаткових ресурсів для цього не потрібно. І саме це робить мову простою та зручною для повсякденного вжитку. Це наочно показав Н. Жинкін: «Людина чує слова, що складаються зі звуків, наприклад, біжить собака, і людина думає при цьому зовсім не про звуки і слова, а про собаку, і дивиться – де саме вона біжить» [53, с. 18]. Навіть у випадках, коли відбувається перехід на метамову і людина помічає семіотику своєї мови, вона «все одно переконана, що, сприймаючи мову, уявляє і бачить, що позначається дійсність, а не рядок слів або послідовність звуків». Наведене висловлювання Н. Жинкіна акцентує на важливих особливостях користування мовою: мова для його носія є як засобом виходу на образ світу (дійсність), особливу роль при цьому відіграють образи (думаючи про собаку, яка десь біжить, ми будемо очікування, зустрічний образ), а через образ на різних рівнях усвідомлення враховуються різноманітні знання й очікування, пов'язані з подібною ситуацією. Замість висловленої чи

написаної фрази миттєво виникає уявний образ тієї реальності, яка відображена в змісті слів, і людина відразу готується діяти відповідно до обставин. Самі слова не мають безпосереднього зв'язку із зовнішнім світом, вони абстрактні.

Мова динамічна й постійно розвивається та вдосконалюється, пристосовуючись до необхідності точно висловити нові знання про природу і суспільство. За допомогою слова можна назвати предмет, виділити його ознаки, проаналізувати й узагальнити їх, віднести до тієї чи іншої категорії і в результаті сформувати цілісну словесну картину світу, яка використовується для подання абстрактного і вельми значного змісту.

Побудова слів і фраз, а також утворення сенсу в мові підпорядковане суворим правилам і системним закономірностям, що дає змогу моделювати світ як певну структуру, передати всі можливі співвідношення між різними поняттями та домогтися однозначності використовуваних термінів і не тільки оформити готову думку, а й показати шлях її логічного розвитку.

Завдяки перерахованим ознакам «мовний знак є первинним щодо будь-яких можливих знакових систем, побудованих для тих чи інших цілей» [42]. Серед мовних знаків Балинська О. виділяє знаки-індекси та знаки-символи. Обидва ці види у мовному контексті відтворені за допомогою звуків (фонем) і відповідних їм друкарських, графічних знаків (літер). З таких мовних знаків утворюються слова (правові терміни), однак і самі терміни є своєрідними знаками в межах усієї правової матерії. Правові знаки відтворені у нормах права, правових звичаях, правосвідомості саме за допомогою мовних засобів [8].

Словесний спосіб вираження переважає також і в сфері права, що має за мету «проникнути в свідомість і до волі людей як авторитетного сполучного веління», забезпечити граничну визначеність фактичних відносин, а також міцність і надійність юридичних гарантій і переваг. Адже саме вербальні правові знаки є прикладом ціннісно навантаженої лексики, що відображає найважливіші соціальні пріоритети, містить ідеал правової доктрини держави, репрезентує переконання суспільства і волю більшості громадян [8].

Як зазначив Г. Гадамер, «... весь наш досвід про світ, про буття – лінгвістичний. Світ проявляє себе в мові. Лінгвістичне освоєння світу абсолютне. Лінгвістичність нашого розуміння є первинною до всього, що сприйнято і розуміється як існуюче» [43]. Мову він розуміє як всеохоплююче тлумачення світу, яке нічим не можна замінити. Саме завдяки мові світ стає для людини членороздільним.

Будь-яке правове явище, як от закон або судовий процес, є текстовим явищем, тобто явищем мовної комунікації. М. Бахтін писав, що текст – це первинна даність для лінгвістики, філології, літературознавства, історії, права та взагалі всього гуманітарно-філософського мислення, він «є тією безпосередньою дійсністю (дійсністю думки і переживань), з якої тільки і можуть виходити ці дисципліни і це мислення. Де немає тексту, там немає і об'єкта для дослідження і мислення» [10, с. 281]. Дотримуючись цього погляду, вважаємо, що правовий текст є головною та важливою формою вираження права. Як і будь-який інший текст, він має лексичну (мовленнєву), логічну і граматичну основу, що у певний спосіб організовані для передачі інформації. Водночас юридичний документ має текстові особливості, своєрідний мовленнєвий вираз, оскільки є письмовим носієм юридичної інформації. Окрім того, різноманітні правові тексти, залежно від функціональної мети, різняться певною організацією, принципами та правилами виконання. Саме текст права формує людину як суб'єкта правовідносин.

Для того, щоб кожен суб'єкт права знав і розумів свої права й обов'язки, усвідомлював, як під час процесу був застосований закон у кожному конкретному випадку, мова юридичного документа повинна відповідати трьом умовам: бути точною, зрозумілою і достовірною, а отже, відповідати таким вимогам:

1. Відсутність емоційного забарвлення: текст повинен мати нейтральний стиль, що не відволікає від суті документа. Хоча в деяких юридичних документах певний емоційний елемент може бути наявним

(наприклад, позовні заяви, скарги). Але для нормативно-правових актів, договорів публіцистичність є неприпустимою.

2. Послідовність викладу матеріалу, що полягає в неможливості лексичної та змістової абсурдності, відсутності логічної послідовності.

3. Точність, зрозумілість і простота викладу матеріалу.

Більш детально стилі мови права будуть проаналізовані у третьому розділі нашого дослідження.

Своїм виникненням, розвитком і функціонуванням право багато в чому зобов'язане саме мові. Про це говорить Т. Губаєва, розглядаючи переваги мовного вираження права в порівнянні з іншими знаковими системами [39, с. 9–10]. Таке формулювання створює враження, що мовна форма свідомо обрана кимось для вираження права. Тим часом ніякого права поза цією мовною формою не могло б бути спочатку. «Суть вивчення ролі мови ... в тому, щоб розглядати її в ролі єдиного початку самого права. Право живе як в діях людей, так і в мові, яка використовується не тільки для його позначення: з мови створюється воно саме, його структура ... Право – мовне явище; мова – його плоть і кров» [36].

Таким чином, мова в праві – це не тільки питання юридичної техніки і стилістики, це конструктивні моменти існування самого права як своєрідного соціального феномена. У сучасних цивілізованих державах юридичні норми не можуть бути закріплені інакше, ніж в певних мовних формах. У широкому сенсі до них належать будь-які символи, які використовуються в правовому регулюванні, в більш вузькому – тільки словесні знаки, що втілюють деякий юридичний зміст.

Поглиблені знання про властивості слова допомагають збагнути логіку юридичного мислення, ґрунтовно з'ясувати системну побудову права й механізми його впливу на свідомість і поведінку людей, а також довести до досконалості навички тлумачення правових норм і вміння оперувати різними юридичними конструкціями, категоріями на практиці. Все це становить основу

юридичного професіоналізму і найважливішу частину методології юриспруденції.

2.3. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права

Природна мова, потрапляючи у сферу юридичного функціонування, зазнає ряд перетворень, глибина яких дає підставу розглядати мову права як самостійну підсистему. Мова права, як і інші феномени мовної правової сфери, володіє специфічною якістю, що не виводиться повною мірою з літературного субстрату [36]. Особлива якість мови права зумовлена тим, що антиномічне буття природної мови, стихійність законів її існування вступають в суперечність з приписовим імперативом юридичних текстів і жорсткою семантизацією мовних одиниць, що використовуються в мові права.

Основними характеристиками мови права є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо. Залежно від конкретних сфер юридичної діяльності (законодавство, судочинство, нотаріат, адвокатура, юридична наука, юридична освіта тощо) мова права має функціонально-стильові та жанрово-стильові особливості. Вони є предметом вивчення і юридичної науки, і мовознавства, зокрема юридичної лінгвістики [144, с. 100]. Тому, на нашу думку, особливої уваги потребує розмежування поняття, терміна та концепту в сучасній мові права.

Про терміни, поняття, категорії і концепт вченими написано достатньо праць, зокрема в юриспруденції також були поодинокі випадки дослідження юридичного поняття, юридичної категорії, однак не зовсім дослідженим залишається юридичний концепт. Отже, питання визначення і розмежування термінів: юридичне поняття, юридична категорія (термін) і юридичний концепт є досить актуальним у наш час.

У своїх працях правові поняття і категорії досліджували А. Автономов, С. Алексєєв, Н. Артикуца, А. Деревін, Д. Керімов, І. Онищук, О. Сербенська,

М. Панов, А. Піголкін, І. Шутак та ін. Концепту присвятили свої праці такі вчені, як: С. Аскольдов, К. Зацепін, Д. Лихачов, І. Саморуков, О. Селіванова, Ю. Степанов, І. Сусов, І. Шутак, С. Юлтімірова та ін.

Для того щоб розмежувати вказані терміни, наведемо спочатку їхні дефініції. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що поняття – це: «1. Одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. 2. Розуміння кимось чого-небудь, що склалося на основі якихось відомостей, власного досвіду. Думка про що-небудь, погляд на щось. Сукупність поглядів на що-небудь, рівень розуміння чогось» [20, с. 863].

Словник термінів з теорії держави і права трактує поняття як «словесні, концентровані формулювання думки, як спосіб відображення типового або конкретного явища, стану або процесу в спільний предмет юридичної науки, як підсумок, сума отриманих наукових знань про них [117, с. 115].

Термін «категорія» походить від гр. *kategoria* (висловлювання, звинувачення, ознака) і означає:

1. Відповідно до філософського розуміння, основне логічне поняття, що відбиває загальні закономірні зв'язки й відносини, які існують в реальній дійсності.

2. Відповідно до наукового підходу, родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т.д. або їх важливу спільну ознаку.

3. Група, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, які відрізняються від інших певними ознаками [20, с. 420].

Більш вузько трактує термін «категорія» О. Селіванова: «найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки і відносини об'єктів пізнання і дослідження [114, с. 202].

Відповідно, юридичні категорії – це найбільш загальні типові поняття, що вживаються в праві [146, с. 64].

На думку Н. Панова, юридичні категорії – це найбільш загальні, фундаментальні і глибокі юридичні поняття, які є межею наукового

узагальнення як в певній галузі юридичних знань, так і в правознавстві, юридичній практиці загалом [117, с. 115]. Саме таке визначення вважаємо найбільш вдалим.

Юридичні поняття у найзагальнішому розумінні можна визначити такими, якими оперує юридична наука, законодавство та правозастосовна практика. Поняття разом із судженнями та умовиводами є однією з основних форм мислення. Воно, як найпростіша структурна одиниця думки, відображає і закріплює істотні (відмінні) ознаки предметів чи явищ об'єктивного світу і процесу мислення. Спілкування між людьми, існування та динаміка думки, зміст будь-якої галузі знань є неможливим без понять.

Окрім того, юридичні поняття є різновидом соціально-політичних понять, оскільки багато з них були сформовані в глибокій давнині. Наприклад, поняттями «держава», «справедливість», «закон», «державний устрій» оперували, наповнюючи їх відповідним змістом, давньогрецькі філософи Сократ, Платон, Арістотель. Особливим предметом відображення юридичних понять є державно-правові явища. Саме їх зв'язок з державою та правом можна вважати їхньою головною, істотною ознакою. Багато юридичних понять є закріпленими законодавством у зв'язку з практичними потребами правового регулювання суспільних відносин. Відповідно до сфери діяльності та значимості, правові поняття можна поділити на такі види:

1. Загальноправові. Сюди, на нашу думку, належать ті поняття, які мають значення для всієї системи юридичних наук, усіх галузей права і законодавства. Такими поняттями є держава, право, законність, правовідносини та інші.

2. Міжгалузеві – це поняття, які є важливими для деяких (але не всіх) галузей права і науки. Серед цієї групи понять найбільш поширеними є проступок, матеріальна відповідальність.

3. Галузеві поняття – це поняття, межі яких є визначені тією чи іншою галуззю права. Наприклад, трудова угода, обвинувачуваний.

Юридичні поняття, регулюючи суспільні відносини, виконують гносеологічну, методологічну та формалізаційну функції. З огляду на це, варто

здійснити їх короткий аналіз, що дасть нам змогу краще розкрити сутність юридичних понять. Отож гносеологічна функція юридичних понять полягає в тому, що вони є найважливішими формами пізнання правової дійсності, відображають її важливі сторони і зв'язки. Будь-яке поняття, якщо воно наукове, дає уявлення про будь-яке явище соціального життя. Мова права є процесом оперування юридичними поняттями. «Презумпція», «преюдиція», «правовідносини» й інші поняття є інформацією про соціальне життя, що проходить в юридичному річизі. Опанування юридичних понять є необхідним елементом професійної підготовки юриста. Хоча важливим також є їх засвоєння кожною людиною, оскільки цей процес є своєрідним вікном у світ юриспруденції.

Методологічне значення юридичних понять полягає в тому, що вони визначають способи, методи дослідження (вивчення) державно-правових явищ. Такими поняттями є «право», «держава», «правовідносини», оскільки вони володіють високим рівнем узагальнення.

Функція формалізації юридичних понять виявляється в тому, що з їхньою допомогою визначаються межі правового впливу на соціальне життя, досягається зрозумілість і лаконічність права.

Найбільш загальні юридичні поняття називаються юридичними категоріями. Вони є результатом узагальнення державно-правової дійсності, результатом узагальнення наявних юридичних понять. Наприклад, здійснивши узагальнення понять цивільної, адміністративної, кримінальної чи іншої галузевої відповідальності, можна отримати більш широке поняття – юридична відповідальність. Саме воно і буде юридичною категорією, оскільки це поняття не відбиває галузевих ознаках відповідальності, а лише загальну ознаку, що притаманна юридичній відповідальності загалом, фіксуючи її найбільш істотні ознаки.

Сукупність певних фундаментальних понять утворює ту чи іншу галузь права, науку про неї, і, відповідно, навчальну дисципліну.

Слово «термін» має латинське походження («terminus»), що означає межа, кордон. У римській міфології Термін – це бог кордонів, що розділяв земельні ділянки. У кожній земельній ділянці був свій Термін, що зображувався за допомогою прикордонного каменя. Того, хто зачіпав прикордонний камінь, карали як злочинця. Сьогодні розуміння терміна не втратило своє первинне значення і в сучасному розумінні зберігає межі визначеного поняття. Як зазначає німецький дослідник Л. Дьодерлайн, terminus – це штучно встановлена межа, де дещо повинно бути закінченим [157, с. 58]. Сучасний термін – це насамперед мовна одиниця, яка є найменуванням відповідного поняття, що висловлює його сутність і встановлює певні змістовні межі.

Незважаючи на це, сьогодні немає єдиного формулювання сутності «терміна». Це пов'язано передусім з тим, що представники різних галузей знань і наукових напрямів пов'язують термін зі своїми специфічними особливостями, що зумовлює неоднозначність його розуміння.

Як вважає П. М. Рабінович, юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [146]. Він розглядає юридичний термін як такий, що співвідноситься з юридичним поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах, а юридичне поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-смісловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки юридичного явища.

На думку С. Хижняка, юридичний термін – це «будь-яке слово або словосполучення, що виконує номінативну функцію в юридичному тексті [134, с. 13].

Юридичні терміни – це «елемент юридичної техніки, словесні позначення державно-юридичних понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави» [13, с. 782].

Отже, юридичні терміни є опорними компонентами в процесі пізнання правових явищ. Вони безпосередньо пов'язані з регулятивною функцією права, запорукою реалізації якої є ефективна дія і застосування правових норм. У цьому ракурсі погоджуємося з думкою Балинської О., що юридичний термін можна вважати конститuentом правової дійсності: він конституює, усталює соціально значущі елементи (факти, явища, дії, події, речі, суб'єкти і т. д.) [8]. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити юридичні терміни не тільки як одиниці мовної системи, але і з погляду їхнього реального функціонування, сприйняття пересічними носіями мови.

Онтологічний аспект може бути проілюстрований роботою А. Піголкіна, який приділяє особливу увагу стилістичному і структурному аналізу юридичної термінології. Він наводить класифікацію термінів, що використовуються в законодавстві, за вертикальним і горизонтальним принципами. Також терміни класифікує за наявністю дефініцій, за ступенем спеціалізації, за значенням і наявністю оцінного компонента. Таке різноманіття термінологічних класифікацій юридичної термінології відображає складність проблеми визначення її обсягу.

А. Піголкін основними проблемами юридичної термінології виділив синонімію та омонімію, які тісно переплітаються одна з одною. При цьому він зазначає, що під час підготовки, тлумачення, застосування правових актів синоніми повинні збігатися повністю за змістом і не можуть мати смислових або будь-яких інших відтінків, тимчасом як при складанні тезаурусу, введенні нормативних приписів в банк даних ЕОМ, об'єднанні слів в гнізда для поліпшення пошуку інформації допустимо тимчасовий відступ від категоричних вимог еквівалентності синонімів.

Дослідник сформулював ряд необхідних вимог, яких слід дотримуватися, використовуючи терміни в юридичних актах [145].

Функціонально-стилістичний аспект характерний для досліджень С. Хижняка. На його думку, юридична термінологія неоднорідна, в ній можна виділити «термінологію права (закону) і термінологію правознавства

(юриспруденції)», такий розподіл пов'язаний «з різними сферами функціонування юридичної термінології: офіційно-ділової та наукової» [133, с. 80]. Далі зазначається, що термінологія правознавства складніша від термінології права, оскільки в ній вживаються терміни, що позначають теоретичні поняття і не трапляються в текстах законів (гіпотеза, матеріальне право).

Нормативна оцінка юридичних термінів С. П. Хижняка охоплює низку параметрів:

- 1) структуру термінів;
- 2) способи номінації (іменування);
- 3) джерела формування;
- 4) співвідношення терміна і поняття [132].

С. П. Хижняк відзначає в юридичній термінології власне термінологічні тенденції (велика порівняно з системою загальнонародної мови словотвірна впорядкованість; прагнення до диференціації понять) і загальномовні тенденції, які виражаються в різних видах варіативності: смисловій (багатозначність), словотворчій, лексичній .

З метою впорядкування юридичної термінології С. Хижняк визначив вимоги, яким повинні відповідати юридичні дефініції [132, с. 70–71]:

1. уніфікованість – термін повинен вживатися в одному і тому самому значенні в певному законі, договорі, нормативно-правовому акті і т.д;
2. загальна визначність – термін не може використовуватися в різних випадках у різних значеннях з волі законодавця;
3. стабільність, що відображається у незалежності значення терміна від контексту;
4. логічний взаємозв'язок з іншими елементами термінології [131].

Д. Милославська так само, як і С. Хижняк, наголошує на необхідності упорядкування та уніфікації юридичних термінів і термінологічних сполучень, особливо тих, які не розрізняються із загальноживаними значеннями слів; мають високу частотність і соціальну значимість.

Д. Милославська докладно описує семантичні поля, утворені юридичними термінами. На основі зіставлення юридичної та загальноповживаної системи понять і диференційних ознак пропонуються шляхи удосконалення юридичної термінології, які допоможуть зробити її більш послідовною та організованою [88].

На думку теоретиків права П. Рабіновича та Т. Дудаш, юридичним термінам властиві як загальномовні ознаки, притаманні усім термінам, так і ознаки спеціально-юридичні. До ознак юридичного терміна належать:

1) однозначність – юридичний термін має позначати лише одне юридичне поняття, а останньому має відповідати лише один юридичний термін (щоправда, цей принцип стосується зазвичай тих юридичних термінів, котрі входять до складу однієї правової терміносистеми);

2) системність – будь-який юридичний термін є елементом певної правової терміносистеми, що власне й робить його терміном; певне значення юридичного терміна зафіксоване і підтримується саме в цій системі;

3) дефінітивність – юридичний термін має своє визначення (юридичну дефініцію) – нормативно-правове (тобто формально обов'язкове, яке міститься в джерелах позитивного права або актах офіційного тлумачення) чи наукове (доктринальне);

4) сфера застосування юридичного терміна – мова правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійна правнича мова та мова правничої науки (правознавства) [107, с. 19].

Також ці дослідники здійснили класифікацію юридичних термінів за такими юридично значущими критеріями, як галузь використання та ступінь конкретності [107, с. 22]. За галуззю використання дослідники поділили юридичні терміни на нормативно-правові, тобто легальні (ті, що закріплені у джерелах позитивного права) та науково-доктринальні (найменування юридичних понять, що використовуються у правознавстві). Як приклад було запропоновано юридичний термін «договір» та науковий – «алеаторний договір». За ступенем конкретності юридичні терміни поділяють на однозначні

(ті, що отримали дефініцію, яка закріпила значення терміна) та неоднозначні (тобто такі, що потребують тлумачення чи конкретизації; йдеться насамперед про найменування оцінювальних юридичних понять). Наприклад, однозначним можна вважати юридичний термін «правочин» (юридична дефініція якого міститься в частині першій ст. 202 Цивільного кодексу України), а таким, що потребує конкретизації, – термін «істотна шкода» [107, с. 22].

Крім того, Рабінович П. пропонує класифікувати юридичні терміни і за певними мовними критеріями. Серед таких критеріїв були обрані:

1. Походження. На основі цього критерію юридичні терміни було класифіковано на такі, що:

- а) створені засобами української мови (наприклад, «злочин»);
- б) запозичені чи скальковані з інших мов (наприклад, «алібі»);
- в) комплексні («презумпція батьківства»).

2. Критерій мовної структури, на основі якого юридичні терміни можуть бути:

- а) простими (складаються з одного слова, наприклад, «суд»);
- б) складними – складаються з одного слова, утвореного шляхом осново- чи словоскладання (наприклад, «векселедавець»);
- в) складеними (термінологічні сполучення), які утворені з двох і більше слів (наприклад, «залишення позовної заяви без розгляду»).

Здійснивши аналіз значної кількості джерел, присвячених характеристиці терміна [38, с. 42–48; 47, с. 107; 108], можемо виділити такі його характерні риси, як: номінальність, системність, відсутність синонімії, омонімії та антонімії, лаконічність, функціональність, обмеженість, незалежність від контексту, однозначність.

Як було зазначено, будь-яка галузь знань має свою термінологічну базу, що визначає її предметну сферу дослідження та опосередковує відповідні цій галузі знань поняття. Як зазначає Туранін, існує об'єктивна думка про те, що термінологічна лексика – це особливий пласт спеціально культивуваної лексики, що сприяє розвитку науки й культури народів [124]. Що стосується

юриспруденції, то в ній термінологія слугує насамперед важливим засобом професійної комунікації. Така роль юридичного терміна зумовлена його провідною роллю в юридичному тексті, оскільки юридична термінологія є невід'ємною частиною сучасного законодавчого процесу і без неї є неможливим обмін нормативними установками між адресантом (автором) та адресатом (користувачем). Грамотне і обґрунтоване вживання юридичних термінів сприяє цілісному та достовірному сприйняттю думки законодавця будь-якими зацікавленими особами, що слугує основою для правильного застосування правових норм.

Термінологія, якою користується правова наука і законодавство, є досить неоднорідною, і її, на нашу думку, умовно можна поділити на такі групи:

1. Загальновживані терміни – це слова звичайної літературної мови (житлове приміщення, захоплення, частка та ін.), без яких є неможливим існування ні юридичної науки, ні законодавства, оскільки без загальновживаних слів нереально викласти думку. Саме вони роблять законодавство й юриспруденцію доступними для розуміння.

2. Спеціальні юридичні терміни – це терміни, що відображають особливості держави і права як специфічних соціальних явищ та виникають у процесі юрисдикційної діяльності. Наприклад, «підсудний», «позивач», «прокурор».

3. Спеціальні неюридичні терміни – це терміни, що належать до інших неюридичних наук і галузей та використовуються в законодавстві і юридичній науці. Для з'ясування їх змісту необхідно звернутися до тих галузей знань, до яких вони належать.

Якщо зміст поняття та терміна в юридичній практиці більшість юристів розуміють і розрізняють, то зі сутністю концепту в сучасній науці досі немає єдиного підходу до вказаного поняття. Концепт походить від лат. *conceptus* – думка, поняття і *conception* – збираю; застосовую [20, с. 556], тому концепт спочатку сприймався як синонім до слова поняття. Подальші дослідження концепту довели, що концепт є семантично глибшим за поняття: поняття

відображає лише найбільш загальні, істотні ознаки предмета, концепт – не обов'язково суттєві ознаки. На сьогодні в науковій літературі існує декілька поглядів на визначення концепту, і всі вони висвітлюють той чи інший бік цього багатогранного поняття. У сучасній літературі можна виділити такі аспекти інтерпретації концепту: логіко-філософський, власне філософський, лінгвістичний, лінгвокультурологічний, когнітивний, психолінгвістичний і літературно-культурологічний, що відбивають складну й суперечливу природу самого концепту та наукового знання про нього.

На сьогодні немає єдиного універсального визначення концепту, оскільки він став свого роду точкою перетину різних наукових парадигм. Різницю в дефініціях концепту можна пояснити вибором підходу, якого дотримується той чи інший вчений.

Як одне з важливих понять сучасної когнітивної лінгвістики, семантики, лінгвокультурології, концепт не має єдиного визначення через те, що є категорією мисленнєвою. Тлумачення юридичного концепту також важко назвати однозначними. Існують різні підходи як до юридичного, так і лінгвістичного змісту цього поняття.

Сучасні дослідження відводять концепту центральне місце як об'єкта уваги з погляду лінгвокогнітивних і когнітивних наук. При цьому центральне місце пов'язане з роллю концепту, яку він виконує безпосередньо в ситуаціях пізнання. Концепти водночас можуть виступати фактором істотного зниження кількості інформаційного потоку, що транслюється ззовні та проникає у свідомість. В іншому випадку кожен предмет, річ, що існують у зовнішньому світі, зажадали б власного імені, що стало б повною безвихіддю для ментальної лексики. За допомогою концептів досвід минулого може бути перенесений на сьогодні. Незважаючи на те, що кожна життєва ситуація не може бути повторена в точності, знання, укладене в концептах, може використовуватися тільки на основі спільних рис.

«Концепт» є сучасним терміном, що використовується в багатьох гуманітарних науках, зокрема філософії, культурології, літературознавстві,

психології, правознавстві. Його розробкою займалися ще вчені середньовіччя. У Ф. Аквінського концепт – універсалія, яка «понад всяких визначень»; вона пов'язана зі самопізнанням мудрості, осягненням Бога. Концепти використовуються у нього для доказу буття Бога (причина, рух, можливість і необхідність, порядок природи і т. д.) [93].

Д. Скотт розуміє концепт як «мислиме суще», що тлумачиться як внутрішній принцип речі, виражає саме її буття, сутність й існування речі.

Для У. Оккама концепт існує як інтенція в душі; він є одиничною інтенцією (спрямованість розуму на одиничне), що призначена для висловлювання про нескінченність. Концепт виражений в мові, яка складається зі знаків. В У. Оккама концепт існує і як знак речей, і як образ думок.

Номіналізм Д. Скотта й У. Оккама змушує їх, по суті, зближувати концепт то з ім'ям, знаком предмета, то з поняттям як думкою, образом.

З розуміння сутності концепту у середньовічній філософії слід виділити декілька ключових характеристик, що є цікавими для його сучасного розуміння:

- 1) в концепті завжди наявна множинність смислів-елементів;
- 2) ця множинність «схоплюється» одномоментно як щось єдине, ціле;
- 3) «концепт» завжди комунікативний, це свого роду посередник в спілкуванні людини з Богом, людини з людиною і результат цього спілкування;
- 4) концепт суб'єктивний, причетний до душі, тому має індивідуальну забарвленість і разом з тим обов'язково причетний до духовності вищого рівня: абсолюту, вищих цінностей;

5) саме тому концепт відрізняється від поняття: концепт індивідуальний і причетний до особистої духовності, що підіймає людину над повсякденним емпіричним світом, а поняття націлене на загальнолюдські смисли, на загальнолюдську раціональність.

Концепт є обов'язковою частиною соціокультурного середовища. Сучасні філософи вкладають в поняття «концепт» його ідейний зміст, абстрагуючись від будь-якої конкретної мовної форми, що застосовується для його вираження.

До прикладу, Ю. Веденєєв співвідносить його з юридичною картиною світу, зазначаючи, що юридичний концепт дійсності відображає когнітивну складову юридичної картини світу, що включає також образне, уявне, емоційно забарвлене ставлення до правової реальності [17, с. 645].

Дослідник права Ж.-Л. Бержель вважає, що «загальна й абстрактна інтелектуальна репрезентація юридичних феноменів за допомогою концептів, необхідних для їх розуміння на рівні позитивного права, зачіпає як осіб, так і предмети, факти, акти, технічні процедури, інститути» [11, с. 341].

В українську мову дефініція «концепт» увійшла у формі простого калькування латинського «conceptus» (поняття). На перший погляд може здатися, що ці терміни є синонімами, однак на сьогодні вони досить чітко розмежовані й диференційовані. «Поняття» характерне передусім для вживання в таких галузях, як логіка, філософія, тимчасом як «концепт» більш часто трапляється в наукових текстах з культурології і лінгвістики [12], [14]. Термін «поняття» вбирає в себе можливість використання системи логічних термінів – «судження» й «умовивід». І саме в цьому сенсі термін «поняття» представлено як зміст, сукупність всіх релевантних характеристик певного об'єкта.

Таким чином, концепт визначаємо насамперед як зміст, тобто змістовне наповнення поняття, незалежно від репрезентантів мовної форми.

Поняття «концепт» досить часто використовується для позначення об'єктів або предметів, але не дій, ситуацій або подій. У когнітивних науках концепт – це головна одиниця інформації (в системності її зберігання і трансляції), яка структурно відображає досвід і розглядається як спосіб відтворення дійсності в людській свідомості, як конгломерат змісту, в якому знаходиться важлива культурна, мовна, психологічна, філософська інформація. Роль концепту в широкому сенсі цього поняття – зв'язати між собою наукові дослідження в галузях свідомості, культури і мовного знання людини.

Ухвалення дефініції «концепт» в науковому співтоваристві дає можливість вивчати не тільки характерні особливості та закономірності мовної системи в новому ракурсі, а й чинні принципи свідомості і культури, а отже,

нові грані взаємозв'язків. Для розвитку сучасної юриспруденції є досить важливим враховувати як різноманіття смислів фундаментальних юридичних категорій, що виступають в ролі концептів, так і їх здатність «схоплювати» риси всього цілого; через окремі ознаки висловлювати це ціле як гармонійну єдність – складне, суперечливе, багато в чому імпліцитне, але єдине. Юридичний концепт об'єднує сутність та індивідуальний її прояв, історію і кожен точку історичного процесу, закон як загальне правило й індивідуальне застосування його в конкретній ситуації для конкретних людей.

В юридичній науці концепти тісно пов'язані з дефініцією, яка здійснює опис його змісту, містить критерії його ідентифікації, визначає елементи, що з'єднані у концепті.

Очевидним є той факт, що юридичні концепти тісно пов'язані з юридичною термінологією. У зв'язку з тим, що юридичні терміни можуть тлумачитися по-різному, законодавці супроводжують кожен закон загальними дефініціями (наприклад, чіткі дефініції термінів у міжнародних договорах або законодавство країн англосаксонської правової системи).

У деяких дослідженнях терміни «концепт» та «поняття» часто ототожнюються. Вважаємо, що цього робити не варто, оскільки концепт означає більш складну мисленнєву категорію, за якою стоїть поняття, що стосується тієї чи іншої сфери діяльності людини. Наприклад, дослідник юридичної термінології Пітер Сандріні [179] вважає, що юридичні концепти формуються шляхом абстракції загальних характерних особливостей великої кількості прикладів. На його думку, юридичні концепти виникають у системі моральних цінностей; належать до конкретних ситуацій реального життя певного суспільства; містять положення про те, як здійснювати регулювання ситуацій, що виникли. Дослідник також підкреслює, що культурно-специфічні критерії відіграють важливу роль як у процесі створення правових символів, так і в процесі їх застосування.

З огляду на це, юридичні концепти визначаємо як видозмінені концепти культури, які набули статусу категорій і принципів права саме в результаті

довготривалого функціонування у сфері реальних правових відносин. Юристи почали приділяти проблемі основоположних принципів права велику увагу, виділяючи при цьому юридичні концепти, на сенсах яких засновані такі принципи: справедливість, рівність, свобода, гуманізм, соціальний порядок, права людини, захищеність, суверенітет як особистості, так і держави і та ін. С.П. Погребняк зазначає, що сучасний рівень розроблення цієї проблеми не відповідає потребам юридичної теорії та практики [99, с. 4]. Це підтверджує актуальність досліджуваної проблеми і необхідність її подальшого дослідження.

Отже, варто чітко розмежувати лексеми «юридичний термін», «юридичний концепт», «юридичне поняття». Так, юридичне поняття – це логічно оформлена загальна думка про предмет або явище, що відбиває найбільш загальні, істотні ознаки цих предметів або явищ. Вони виражаються термінами в словах, наприклад: термін, договір, заповіт та ін.; словосполученнях, наприклад: позовна давність, цінний папір, комерційна таємниця та ін., за допомогою термінологічного звороту – особисті немайнові блага, місце здійснення угоди, об'єкти, вилучені з цивільного ужитку та ін. Юридичні поняття характеризуються логічною будовою з виділенням загальних і суттєвих ознак, тому є невід'ємними компонентами юридичної науки і практики та узагальнюють її понятійно-термінологічний апарат.

Юридичний концепт як результат розумової діяльності відрізняється від юридичної категорії і юридичного поняття тим, що в ньому наявний суб'єктивний фактор. Інакше кажучи, юридичний концепт не завжди є науково обґрунтованим, тому що складається з відомостей, які має суб'єкт про те чи інше правове явище. Юридичний концепт може бути як ширшим за юридичне поняття, так і вужчим, а може взагалі не мати нічого спільного з науково обґрунтованим визначенням юридичного поняття або юридичної категорії. Ці суб'єктивні чинники залежать перш за все від правосвідомості, освіти, середовища, менталітету.

Як бачимо, юридичний концепт, на відміну від юридичного поняття і юридичної категорії, може відображати одну або кілька не обов'язково істотних ознак. Прикладами юридичного концепту може служити будь-яке поняття або юридична категорія, якщо він розглядається з урахуванням узагальненого емпіричного правового матеріалу і накопиченого досвіду індивіда, який досліджує юридичний концепт.

Юридичні поняття разом з юридичними категоріями і юридичними концептами становлять найважливіший компонент професійної культури юриста. Отже, вкрай важливо їх розмежовувати, це сприятиме підвищенню рівня розвитку правової культури суспільства, зокрема фахівців у сфері права.

Здійснивши аналіз сутності та розмежування понять «юридичний концепт», «юридичний термін» та «юридичне поняття», доходимо таких висновків:

Концепт є фундаментальною і вихідною формою людського мислення, що має у своїй основі як когнітивний, так і перцептивний досвід. Оскільки роль перцепції досить істотна в структурі концепту, виникають певні труднощі під час психологічного і філософського підходу до аналізу концепту. З урахуванням когнітивного аспекту аналізу концепту варто зазначити, що він формується в результаті слова, реальності та інформації (досвіду) у свідомості індивіда. При врахуванні перцептивного аспекту, концепт становить цілісну картину, в якій ім'я пов'язане з усім особистим досвідом. Інформація з цієї картини може бути вербалізована в актуальній для цього ситуації. Іншими словами, в процесі мислення всередині свідомості людини будується світ. Побудова концепту – це побудова в свідомості людини фрагменту реальності. У цьому (побудові світу) виявляється онтологічне значення концепту.

Концепт і поняття є формами мислення. У правовому тезаурусі є як концепти, так і поняття.

Дослідження довело, що наукове знання розвивається від концепту до поняття, від поняття до терміна. Специфіка науки полягає в пошуку точності і строгості. Але до точності вона приходять не відразу: на етапі недостатності

емпіричних даних наука оперує концептами. З накопиченням інформації і з її систематизацією розпочинається процес трансформації: від змісту концепту відсіюється все зайве, що не вписується в теоретичні побудови або не підтверджується експериментами. На цьому етапі наукове мислення приходять до поняття. Таким чином, початком пізнавального процесу є концепт, а поняття – це наступний етап розвитку знання. Далі наука не зупиняється на понятті, а прагне до терміна в тому значенні, в якому його вживає П. Флоренський у своїй роботі «Термін». Термін як остання стадія розвитку наукового знання інтерпретується як поняття з однозначним змістом (домовленість вчених на наукових конгресах розуміти цей термін так, а не інакше). Цей процес трансформації наукового знання можна простежити тільки ретроспективно.

Висновки до розділу 2

Отже, розділ присвячений вивченню мови права на трьох рівнях: комунікативному, знаково-символічному та концептуальному. Мова права – головне знаряддя правової соціалізації, тобто перетворення громадянина в члена правового суспільства. Цей процес відбувається завдяки функціонуванню мови як комунікації, рівноправними учасниками якої є законотворець, текст правового документа чи юридичного дискурсу і громадянин в ролі адресатів комунікативного акту. Правова комунікація як феномен, що досліджується в межах правового і лінгвістичного дискурсу, є не тільки взаємодією, але й актом спілкування, інтерактивним діалогом між суб'єктами права. У такий спосіб забезпечується зв'язок між особистістю і державою. А коли йдеться про правильне трактування нормативно-правових актів, то мова права переходить на рівень метакомунікації, в якому не може бути похибок.

Правові тексти, суб'єкти права та їхня реальна діяльність є необхідними компонентами правової комунікації. Проте знаковий вираз права не обов'язково повинен мати вигляд правового тексту. Знаковою формою можуть бути правові символи, предмети, жести, дії. Історико-правовий метод

дослідження допоміг нам встановити, що на ранніх етапах розвитку людської цивілізації соціально-правова комунікація мала високий рівень символізму, зумовлений, очевидно, уявленням людини про світобудову. Сучасність також не нівелює символізму, адже він широко використовується в легітимації чи делегітимації соціальних суб'єктів та явищ, а також проявляється через перевагу невербальних засобів – смайлів, хештегів, зумовлених новітніми засобами комунікації. Констатуємо, що символізм трансформує певні явища та призводить до появи нових форм і методів комунікації. Вербальним виразом існування мови права є тексти законодавчих актів, виступів у залі судового засідання, лекції для здобувачів вищої освіти юридичних спеціальностей, а втіленням мови права є правова комунікація, яка відбувається тільки у випадку зіткнення зацікавлених осіб із правовою реальністю.

Основними категоріями мови права є юридичний термін, юридичне поняття і юридичний концепт. Юридичний термін трактуємо як стартову координату в процесі пізнання правових явищ, що виражає зміст нормативно-правових приписів держави. Він характеризується інтенсивністю, яка є повноцінною інтенцією у його вживанні й обмежується його коректною дефініцією. Юридичне поняття визначається як словесне формулювання думки, що відображає суттєві ознаки об'єкта міркування і є концентрованим узагальненням знань про нього, адже становить спрощену форму судження. Воно має здатність віддзеркалювати правову дійсність у лаконічному образі. Юридичний концепт описано як семантично складнішу категорію, яка є головною одиницею інформації та способом відтворення дійсності, що структурно відображає попередньо накопичені знання. У мові права юридичний концепт є засобом «накопичення», зберігання, застосування історично-правового досвіду, який характеризується суб'єктивним фактором, зумовленим здебільшого рівнем правосвідомості суспільства.

РОЗДІЛ III СИНХРОНІЯ ТА ДІАХРОНІЯ МОВИ ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1 Сфери використання мови права

Мова права обслуговує всі сфери існування права, становлячи низку взаємопов'язаних між собою елементів. Тому вважаємо актуальним аналіз особливостей функціонування мови права залежно від сфер її застосування в правовій реальності. Теоретичним підґрунтям аналізу мови права є знання про структуру правової сфери, а також рівні репрезентації самого права. Правова реальність акумулює в собі всі наявні в просторі та часі правові феномени. Як зазначає Ю. Жиліна, «правову реальність досить складно визначити конкретно: вона існує і у вигляді матеріальних об'єктів, і у вигляді різноманітних ідей, теорій, доктрин. Разом з тим, правова дійсність є деякою частиною суспільного життя, де люди взаємодіють як суб'єкти права, задовольняючи свої інтереси на основі та в правових межах, тобто правове життя суспільства, неосяжне та багатогранне» [52].

Аналізуючи правову реальність, Г. Іконникова [50] виділяє три основні підходи щодо аналізу її сутності: феноменологічний, елементний та системний. Зі свого боку, згідно з теоретико-методологічними підходами до розуміння правової реальності, виокремлюємо такі:

- діалектико-матеріалістичний;
- феноменологічний;
- системний;
- елементний;
- сферний.

Для прихильників діалектико-матеріалістичного підходу правова реальність є єдністю матеріального й ідеального, суб'єктивного та об'єктивного.

У межах феноменологічного підходу правова реальність трактується як взаємодія соціуму, системного світу та повсякденної реальності. Відповідно до загальної традиції феноменології, акцент здійснюється на сприйнятті буття (у цьому випадку – буття права) як існуючого незалежно від волі й бажання суб'єкта. Суб'єкт, відповідно, не може проігнорувати цю реальність і сприймає її як реальну [111]. З позиції системного підходу правова реальність розуміється як система життєзабезпечення суспільства, його суб'єктів, що засновані на праві та юридичних законах.

Елементний підхід відкидає ідею про незалежність правової реальності від волі та свідомості людей, розглядаючи її як надбудову, яка складається з правових закладів, правових відносин і правосвідомості. У сферному підході правова реальність розуміється у вигляді правовідносин, правових ідей, правової діяльності, правової культури, правових закладів і може бути охарактеризована з погляду її сутності як соціальна надіндивідуальна правова реальність та міжіндивідуальна правова реальність.

У філософії права аналіз поняття «правова реальність» здійснюється в широкому та вузькому значенні. У широкому значенні під правовою реальністю мається на увазі вся сукупність правових феноменів: правових норм, правових інститутів, правових відносин, правових концепцій. У вузькому розумінні це поняття охоплює базові правові реалії, стосовно яких усі інші правові феномени розглядаються як залежні, похідні. У цьому випадку під правовою реальністю представники різних наукових напрямків розуміють або правові норми (нормативізм), або правові відносини (соціологічна юриспруденція), або правові переживання й емоції (психологічна школа права) [80].

Деякі вчені дотримуються думки про те, що варто говорити не про два значення правової реальності, а про два її види. До прикладу, С. Максимов зазначає, що слід вирізнити «правову реальність як об'єктивно існуючий світ права, котрий дається суб'єкту під час практики (досвіду) і картину правової реальності як модель правової реальності, що слугує засобом пізнання і

конструювання світу права» [78]. Вважаємо, обидва підходи не суперечать один одному, оскільки зміст стосується терміна, що означає поняття, а види – феномена, що відображений в понятті. Тому є прийнятним розгляд правової реальності з позиції обох аспектів: з одного боку, як вид правових норм, діючих правових закладів, різного роду юридичних документів, процедур, а з іншого — у вигляді ідеального об'єкта, що описують у підручниках з права, наукових монографіях, а також закріпленого в різних законодавчих конструкціях.

Для нашого дослідження значущим є системний та сферний підходи щодо визначення сутності правової реальності, оскільки саме вони дадуть змогу розглядати її в аспекті структурно-функціональних елементів, які постійно взаємодіють між собою та утворюють єдине ціле. Зокрема прихильники системного підходу Матузов Н., Малько А., Полєніна С. [82, 85, 101] зараховують до структури правової реальності всі правові феномени та явища, зокрема такі компоненти, як правовідносини, усі види соціальної взаємодії, в яких реалізуються будь-які можливості суб'єктів права, їх законні інтереси, прямо не закріплені в нормативно-правових актах, і такі, що не суперечать їх загальному змісту й принципам права. А також ступінь включеності в правову реальність і всі види правової поведінки, правотворчу діяльність, діяльність суб'єктів з реалізації права, в тому числі правозастосувальну й правоохоронну практику. Відповідно до цього підходу спробуємо дати визначення правової реальності, яку визначаємо як комплекс усіх юридичних явищ, що відповідають праву, а також правову систему, правосвідомість, юридичну практику, законність і протиправні явища.

Теоретики права, які вдаються до аналізу мови права, роблять її класифікацію залежно від сфер застосування, а відповідно, від сфер правової реальності. Хоча на сьогодні серед науковців немає єдиної думки щодо підвидів мови права за сферами застосування, ми спробуємо схарактеризувати погляди деяких з них.

П. Сандріні визначає три типи юридичних текстів, які функціонують у різних сферах:

- 1) правотворчість (сюди дослідник зараховує різного роду договори та статuti);
- 2) здійснення правосуддя (судові рішення, свідчення, експерименти, позови);
- 3) адміністративні тексти (відомча мова та мова відомчої кореспонденції [180]).

М. Давидова, описуючи мовні зрізи, виділяє два відмінні між собою критерії. Перший передбачає такі рівні правової сфери знання (відповідно до горизонтального розмежування сфери знання), як: нормативна, діяльнісна, ідеологічна. Відповідно до них виділено три сфери функціонування мови права:

1. мову нормативно-правових актів;
2. мову правозастосовної, договірної, правовиконавчої практики;
3. мову правової доктрини.

Другий критерій передбачає вертикальне розмежування мови і спирається на стилістичні особливості мови, що функціонує в предметній сфері знання. Якщо мова нормативно-правових актів характеризується певною стилістичною єдністю, то друга група розділиться на мову документів (які складаються як державними органами, так і приватними особами), а також усне мовлення юристів [42].

Детальнішою за попередню є класифікація В. Ісакова [51], що складається з шести рівнів:

- 1) мови законодавства;
- 2) мови підзаконних правових актів;
- 3) мови правозастосовної практики;
- 4) мови юридичної науки;
- 5) мови юридичної освіти;
- 6) мови юридичної журналістики.

Російський дослідник А. Шепелев виділяє в структурі мови права такі види:

- 1) мову закону;

- 2) мову правової доктрини;
- 3) професійну мову юристів;
- 4) мову процесуальних документів;
- 5) мову договорів [139].

Інший дослідник мови права, Н. Голєв виокремлює чотири сфери перетину мови та права, а відповідно, і застосування мови для реалізації правом своїх функцій у суспільстві:

- 1) мову як об'єкт правового регулювання;
- 2) мову як засіб законодавчої діяльності;
- 3) мову як засіб правозастосувальної діяльності;
- 4) мову як засіб юридичної науки [37].

Л. Морозова і Т. Зражевська за основу класифікації беруть сфери правової науки, виділяючи мову правотворчості, мову правозастосовної практики, мову правої техніки (виступи в суді, комп'ютерні засоби поширення інформації), мову довідникової, наукової, навчальної літератури. Крім того, автори окремо виділяють державну мову [89], не виокремлюючи її як мову особливої сфери застосування. Таке виокремлення, на нашу думку, пов'язане з тим, що державна мова є своєрідним інструментом правового регулювання.

Здійснюючи аналіз літератури, присвяченої вивченню мови права, ми виявили, що однією з проблем є визначення терміна «мова права», оскільки він часто ототожнюється з «юридичною мовою» [124] «мовою закону» [145, с. 3]. Таке ототожнення властиво нормативістському розумінню права. Зокрема авторський колектив, очолюваний А. Піголкіним, у монографії «Мова закону» зазначає, що мова законодавства поширюється на різноманітні сфери людської діяльності, і саме цей факт відрізняє її від інших спеціальних мов, що обслуговують вузькі сфери діяльності – хімію, медицину, архітектуру. Ще однією їхньою особливістю є малодоступна спеціальна термінологія. «У цілому ж мова законодавства відрізняється не стільки особливою термінологією, ... скільки внутрішнім ладом, особливими засобами вираження законодавчої думки» [145, с. 14–15]. Слушним є зауваження до авторів монографії стосовно

того, що мова права володіє невеликою кількістю термінології, оскільки в ній наявна велика кількість специфічних доктринальних та іншомовних термінів.

Ще один сучасний дослідник В. Туранін зазначає, що «ми можемо сприймати мову права тільки як систему словесного вираження думок, яка передає зміст санкціонованих державою норм, що є лише частиною загального змісту поняття, вираженого терміном «юридична мова», який охоплює весь процес відносин людини з правом. У цьому зв'язку саме термін «юридична мова» є комплексним, узагальнювальним і найбільш адекватним мовним засобом, що передає сенс права і зміст думок про право» [124]. Таке розуміння мови права автор робить із тлумачення самого права, яке ним розуміється як «система загальнообов'язкових норм, що охороняються силою державного примусу, які забезпечують юридичну регламентацію суспільних відносин у масштабі всього суспільства» [там само]. І тут ми погоджуємося з іншим сучасним дослідником С. Зархіною, що «конструкт «мова права» є дериватом від категорії «право» і через специфіку її розуміння отримує ті або інші змістовні модифікації. В історії юриспруденції і в сучасному правознавстві пропонувалося безліч різних визначень права. Слідувати кожному з них у визначенні мови права – завдання невдячне і практично нездійсненне» [55].

В. Туранін поділяє юридичну мову на такі підвиди:

- 1) мову юридичної науки;
- 2) мову юридичної практики, яка містить мову нормативних правових актів (мова законів, мова підзаконних актів) і мову актів застосування;
- 3) юридичну правову мову [122].

Німецький лінгвіст Л. Гофман пропонує виділяти чотири субмови права, а саме: субмову теоретичних фундаментальних правових наук, субмову прикладних правових наук, субмову професійного практичного права, субмову непрофесійного практичного права [166, 167, 168].

Відповідно дослідник зазначає, що кожна з виділених субмов має свої типи текстів. Субмова теоретичних фундаментальних наук використовує монографії, наукові статті, дисертації, винаходи. Прикладна мова права

знаходить свій вияв у законах, конституціях, інструкціях, нормативних документах, міжнародних конвенціях, термінологічних словниках. Мова професійного практичного права – у текстах договорів, довідниках, контрактах, офіційних документах, листах. Текстовим втіленням непрофесійної мови права є тексти творів публіцистичного стилю, засобів масової інформації, інформаційні брошури, художня література, журнали.

Також широкого поширення в німецькій правовій лінгвістиці отримала класифікація «пластів» мови права, запропонована В. Отто, яку аналізує М. Мушина у своїй статті «Про правову лінгвістику в Німеччині і Австрії» [90, с. 23]. В. Отто розрізняє мову закону (загальні правові норми, призначені законодавцем як для юристів-професіоналів, так і для осіб, що не володіють спеціальною юридичною освітою), мову судових рішень, мову юридичної науки й експертизи (коментарі й обговорення спеціальних правових питань фахівцями чи адресовані фахівцям), мову відомчого письмового спілкування, адміністративний жаргон (неофіційне обговорення правових питань фахівцями).

Ще одна дослідниця С. Зархіна зазначає, що «мова права як будь-яка інша професійна мова охоплює ряд відносно самостійних видів: мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики і т.д. Специфіка галузей права визначає додаткові особливості кожної з цих підмов, які також поділяються на декілька видів – мови цивільного, кримінального, міжнародного і т. ін. права, мови відповідних видів судочинства тощо» [55].

Л. Еріксен [159] також пропонує структурування мови права на основі функціональних сфер права, а не за лінгвістичними критеріями. Він виділяє такі сфери, як законодавство, адміністрація та судова сфера. Дослідник доходить висновку, що відносна самостійність цих правових сфер призводить до відносної самостійності і спеціальної мови, яка властива кожній із цих сфер, внаслідок чого говорити про єдину мову права, на його думку, не є можливим.

Проаналізувавши погляди дослідників на сфері застосування мови права та його структуру, бачимо, що виокремлені ними елементи в основному збігаються. Хоча в деяких випадках вони або надто деталізовані (В. Ісаков), або занадто узагальнені (В. Туранін).

Погоджуємося, що мову права доречно класифікувати відповідно до сфер її функціонування. Тому далі спробуємо дати власну класифікацію мови права й обґрунтувати доречність виділених сфер застосування. Як уже було зазначено, підґрунтям нашої класифікації буде системний аналіз, що дає змогу виділити підсистеми, які відрізняються за специфікою функціонування та завданнями, котрі виконуються в загальній системі правової реальності. За основу нашої характеристики ми взяли класифікацію, запропоновану П. Рабіновичем, який за сферами використання виділяє мову правничої практики та мову правничої доктрини. Підтримуємо таку позицію, оскільки мова права, функціонуючи у правовій реальності, забезпечує як формування теоретичних засад права, так і сприяє безпосередній реалізації права та його норм у конкретному соціокультурному просторі. Саме завдяки мові відбувається формування правосвідомості як індивідуальної, так і правової. За допомогою мови своє текстове втілення отримують правові норми, які завдяки імперативному характеру, регулюють вчинки та дії, регулюючи функціонування суспільства загалом. За посередництва мови відбувається «включеність» у правову реальність та втілюється можливість практичної реалізації закладених у праві свободи, рівності й справедливості. З допомогою мовного (комунікативного) аспекту здійснюється організаційно-діяльнісний аспект правової реальності, що охоплює всі види правової поведінки людей: правотворчу, правозастосовну, правореалізаційну, правоохоронну, функціонально забезпечуючи діяльність громадян та органів правової системи в правових межах.

Вироблена П. Рабіновичем класифікація потребує певного уточнення та розширення.

Мова у праві застосовується під час пізнання державно-правової дійсності в конкретний історичний період, проведення фундаментальних наукових досліджень, що пов'язані з глибоким і всебічним аналізом сутності державно-правових явищ і процесів, з'ясуванням закономірностей їх розвитку і виникнення, а також під час творення правових норм і їх практичної реалізації в конкретному суспільстві. Тому слушним, на нашу думку, є поділ сфер застосування мови права на дві групи: правової практики та правової доктрини, які своєю чергою складаються з ряду підсфер. Виокремлюючи структуру, ми співвіднесли сфери функціонування права та залучені в них ресурси мови. Мову правової доктрини поділяємо на мову правової науки та мову правової освіти, а мову правової практики на мову правотворчості, в яку входить мова законотворчості, мову правозастосування, мову правореалізації, мову правотлумачення, мову правозахисної сфери, мову правоохоронної сфери та мову правової пропаганди (профілактики).

Правова доктрина використовує мову права для віддзеркалення державно-правової дійсності, формує знання про право та його реалізацію. Мовні засоби вираження використовуються під час інтерпретації та систематизації позитивного права, обґрунтування необхідності й доцільності закріплення норм права, формування нових галузей та інститутів права, їх удосконалення чи реформування.

Застосування мови у сфері правничої науки знаходить свій вияв у проведенні фундаментальних наукових досліджень, що пов'язані з глибоким і всебічним аналізом сутності державно-правових явищ і процесів, з'ясуванням закономірностей їх виникнення й розвитку. За посередництва тексту відбувається процес відображення в узагальненій теоретичній формі юридичного знання: категорій і понять, теорій, концепцій, що відбивають закономірності й логіку правової матерії і служать формами вираження змістової частини правової доктрини, яка безпосередньо оформлюється у вигляді наукових праць з питань права – монографій, наукових статей, коментарів законодавства тощо. Обґрунтування нових підходів до розв'язання

актуальних проблем юридичної практики експлікуються в процесі наукової дискусії, що висвітлено в текстах на сторінках журналів, збірниках наукових конференцій, «круглих столів».

Що стосується застосування мови у сфері правової освіти, то за її посередництва у загальних та спеціалізованих закладах освіти незалежно від форм власності, правовим інформуванням населення через засоби масової інформації та культурно-освітні установи відбувається процес набуття індивідами правових знань, навичок і вмінь, формування поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок і мотивів правомірної поведінки тощо. Завдяки правовій комунікації відбувається процес засвоєння початкових правових знань про норми поведінки, формуються звички щодо їх виконання ще в школах і продовжується й поглиблюється у професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, в яких правові дисципліни викладаються як обов'язкові. Для кваліфікованої правової освіти населення в засобах масової інформації створюються спеціальні правові телевізійні і радіомовні передачі, випуски, журнали, через які громадян систематично інформують про прийняті законодавчі та інші нормативні правові акти, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, стан правопорядку, боротьбу з правопорушеннями, їх профілактику тощо.

Спектр застосування мови у сфері правничої практики є ширшим і представлений вісьмома субсферами, які виокремлені нами з огляду на найпоширеніші аспекти її функціонування. Першою сферою правничої практики, де відбувається активне застосування мови, є сфера правотворчості, суть якої полягає у владній діяльності держави, а в окремих випадках безпосередньо народу, спрямована на формулювання чи санкціонування нормативно-правових актів, за допомогою яких у чинну систему права запроваджуються нові, змінюються чи скасовуються наявні норми права. Щодо ролі мови права в цьому процесі, то, на нашу думку, вдалим є твердження

Н. Артикуци, яка зазначає, що «важливим елементом правотворчої діяльності взагалі та законодавчої техніки зокрема є мова, її лексичні та граматико-стилістичні ресурси, що реалізуються в нормативно-правових текстах. Мова є тим першоелементом, з якого виробляється (об'єктивується) право як система загальнообов'язкових соціальних норм. Саме у мовно-словесних знаках і конструкціях репрезентуються правові поняття й категорії, правові норми та приписи» [6].

Окремою підсферою мови правотворчості пропонуємо виділити мову законотворчості, яка супроводжує діяльність законотворців у процесі підготовки, обговорення і ухвалення законів. Саме досконале мовне втілення нормативного акта, на думку Н. Артикуци, надає волі законодавця цілісності, завершеності форми, забезпечуючи його загальнодоступність, прозорість, максимальну зручність тлумачення і застосування.

Ми погоджуємося з таким формулюванням, оскільки правові думки (ідеї), правові знання і правові приписи найкраще матеріалізуються (втілюються) у вербально-синтаксичних конструкціях. Ось чому мова, її ресурси й можливості є об'єктом пильної уваги з боку законодавця, який використовує їх не просто як будівельний матеріал, а складний поліфункціональний інструмент вербально-правової регламентації суспільних відносин, забезпечення законності та правопорядку в державі, дотримання конституційних прав і свобод людини. Як слушно зазначає Н. Артикуца, «пошук досконалої форми для втілення правового змісту є надзвичайно важливим у законотворчості, оскільки від якості формулювання правової норми, від якості всього законодавчого тексту, його відповідності основним критеріям щодо мови, термінології та стилю законодавчих актів залежить ефективність закону та інших нормативних актів. Вимоги мовної досконалості закону, максимальної точності та логічності у викладі правових приписів, однозначності тлумачення й розуміння правових норм, суворості нормативності та стилістичної довершеності зумовлюють надзвичайну увагу (і повагу) суспільства до мови законодавства, яка завжди має бути еталоном, бездоганним зразком, встановлювати норми найбільш

доречного і правильного використання мовних засобів як на рівні нормативних документів, так і на рівні правозастосування» [7].

Наступною сферою застосування мови права є сфера правотлумачення. «Більше пояснити, щоб краще зрозуміти» [109, с. 9], – говорив П. Рікер. І з цим не можна не погодитися, адже правильна точна інтерпретація законодавства дає змогу уникнути помилок та діяти в рамках закону. Саме правильне розуміння закону забезпечує його належне використання. Як уже зазначено, нормативно-правові акти матеріалізуються за допомогою тексту і саме мовне втілення забезпечує донесення його змісту до адресата. Тому тлумачення законодавства є досить важливим, оскільки у текстах нормативно-правових документів трапляються різні слова, значення яких взагалі нікому не зрозумілі. З цього приводу варто процитувати слова П. Стучки, який зазначав, що «несуттєво вимагати від громадян обов'язкового підкорення законам, які їм не зрозумілі» [100, с. 14]. Роз'яснення норм права здійснюється з метою більш розгорнутого пояснення змісту цих норм для їх правильного й однакового розуміння іншими особами. Суб'єкти, які здійснюють тлумачення права, об'єктивують свою інтелектуальну роботу в письмовій чи усній формі. До письмових форм вираження належать офіційні документи й акти; до усних – поради і рекомендації. Будь-яке роз'яснення норм права (офіційне і неофіційне) завжди завершується відповідним результатом, що виражається в акті тлумачення відповідної норми права [92, с. 153].

Варто також виділити сферу правозастосування, для якої мова – обов'язковий компонент, оскільки результатом її здійснення є ухвалення акта застосування норм права, що є результатом підведення конкретного життєвого випадку під загальну правову норму.

Мова акта правозастосування, як і будь-якого іншого правового акта, – це не звичайна лінгвістична композиція, а спеціалізований, пристосований суто до права, точний, перевірений часом апарат, за допомогою якого соціальним, політичним, економічним та іншим відносинам надається державне, юридичне значення як за формою, так і за офіційною мовою [60, с. 35]. Мова є засобом

спілкування людей з усіх питань, що виникають, а мова акта правозастосування, з одного боку, обслуговує лише ту сферу суспільного життя, де діє право, а з іншого, – має бути простою і доступною для всіх суб'єктів, на яких цей акт поширюється. Це спосіб зовнішнього втілення правових приписів. Правові норми, які закріплені в тексті акта, – є основою правового регулювання. Саме в тексті права відбувається об'єднання правового лексикону та його стильових закономірностей. Текст є засобом прояву права та формою його існування [136, с. 10–15]. Мова відіграє велику роль на усіх стадіях правозастосування, які прийнято виділяти в юридичній науці: від стадії встановлення й аналізу фактичних обставин або ситуації, що потребує врегулювання чи вирішення, до застосування норм права, що полягає в доведенні прийнятих рішень до суб'єктів, яких вони стосуються. І їх виконання, використання або дотримання.

Ще однією сферою застосування мови права є сфера правореалізації, яка полягає в усвідомленій діяльності з втілення приписів норми права у правомірній поведінці суб'єкта з метою досягнення суспільно корисного результату, передбаченого законодавцем, і виявлення соціальної цінності цієї норми. У процесі правореалізації норм права, мова виступає в ролі посередника між законодавцями та соціальними акторами, яким адресовані норми права, що знайшли свій вияв у текстовій формі. Адже реалізація норм права в суспільному житті втілюється насамперед за допомогою інформаційного способу, що полягає в повідомленні суб'єктів про встановлені правила поведінки, оцінні судження щодо різноманітних варіантів поведінки. В цьому аспекті доречною є думка В. Нерсесянца, який зазначає, що право виступає в ролі найвищої соціальної цінності, але лише тоді, коли його норми і принципи втілюються в життя, реалізуються у діях суб'єктів соціального спілкування [104, с. 416]. Вчений зазначає, що у правовому суспільстві народ, з одного боку, і держава – з іншого, беруть на себе зобов'язання слідувати праву. У зв'язку з цим В. Нерсесянц вбачає можливість розглядати проблему реалізації права у двох напрямках: 1) слідування за правом з боку органів держави і посадових

осіб; 2) здійснення права у вчинках громадян, у діяльності їх організацій і об'єднань [104, с. 417].

Окремо виділяємо правоохоронну сферу, в якій мова виступає одним з основних засобів передачі інформації. Оскільки правоохоронна діяльність є особливим видом соціальної діяльності, яка визначена нормами права та об'єктивною необхідністю впливу на суспільні відносини для забезпечення охорони конституційного ладу, прав та свобод людини і громадянина, зміцнення законності та правопорядку і яка здійснюється лише уповноваженими на те суб'єктами. Основою правоохоронної діяльності є правове регулювання, що визначаємо як різновид переміщення інформації, учасниками якого є генератори інформації і рецептори (адресати) інформації. Носієм інформації у правовому регулюванні є мова, з допомогою якої об'єкти стають сприйнятливими для учасників правового регулювання. А оскільки мові права є притаманна безособовість висловлювання, то, відповідно, висловлювання здійснюється не від конкретної особи того, хто говорить чи пише, а від імені держави. Саме комунікація є одним з базових механізмів в управлінні правоохоронними процесами, забезпечує формування партнерських відносин правоохоронних й інших соціальних суб'єктів у боротьбі зі злочинністю, сприяє ефективному управлінню зовнішнього і внутрішнього правоохоронного середовища, акумулює і транслює досвід боротьби зі злочинністю.

Ефективно використовують мову у професійній діяльності дільничний офіцер поліції під час опитування свідків, протоколювання фактів; працівник відділу кримінальної поліції – при описі місця події, нагромадженні доказової бази, аналізі та синтезі отриманих відомостей; експерт-криміналіст – під час складання плану дослідження, формулювання гіпотези, висновків, засвідчення фактів на місці події, складання акта дослідження; слідчий – під час збирання, сприймання й аналізу інформації, отриманої у процесі допиту потерпілого, свідків чи підозрюваного тощо.

Із семантичного погляду, будь-який об'єкт правоохоронної сфери (злочинність, правоохоронна організація) чи процес (алкоголізація населення) містить в собі конкретну інформацію, наприклад, кваліфікація правопорушення чи частка розкритих злочинів. Загалом правоохоронну ситуацію можна проілюструвати за допомогою схеми: комунікатор – певний канал – повідомлення – засіб передачі – адресат (реципієнт).

Наступною сферою застосування мови права є правозахисна, яка має деякі спільні ознаки з правоохоронною сферою, але відрізняється як за предметом, так і за суб'єктами її здійснення. Предмет правозахисної діяльності значно вузьчий, аніж у правоохоронній діяльності. Він стосується лише правової допомоги юридичним особам, громадянам України, іноземцям і особам без громадянства та захисту фізичних осіб у спірних питаннях з охорони права, захисті від обвинувачення та в державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами. У цьому аспекті важлива роль відводиться саме мові, оскільки володіння мовою права, юридичною термінологією відіграє провідну роль під час проведення консультацій і роз'яснень, надання довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; здійснення представництва у суді та в інших державних органах в інтересах громадян та юридичних осіб; надання юридичної допомоги суб'єктам права, сприяння правовими засобами здійсненню підприємницької діяльності.

Правозахисник повинен володіти навиками ефективної комунікації, а саме: уміння робити узагальнення; здатність неухильно додержуватися адвокатської етики; встановлювати комунікативну рівновагу; у висловлюваннях утримуватися від вживання висловів, які принижують честь, гідність чи ділову репутацію будь-кого; вміння вести бесіди з особами, що звернулися по юридичну допомогу. Правозахиснику необхідні навички як писемного, так і усного мовлення, здатність правильно мислити, логічно і послідовно будувати свій виступ, давати аргументовані відповіді чи коментарі на висловлення опонента.

Окремо також виділяємо розмовну мову права, яка використовується як у сфері професійного спілкування юристів, так і на побутовому рівні всіх членів суспільства. Розмовна мова права є конгломератом правового і буденного, доктринального та нормативного, сумішшю виразів різних шкіл і течій, що передбачає наявність у ній нескінченної кількості різнопланових термінологічних форм, обмежених тільки загальноприйнятими мовними нормами. Німецький теоретик права Бернд Рютерс слушно зазначає: «Поza мовою право не існує. Право можна виразити, передати, пояснити і вдосконалити лише завдяки мові. Якість права безпосередньо залежить від якості мови, у якій воно виражене і через яку його доносять до адресата»[178, с. 106-107]. І саме розмовна мова права відіграє значну роль у донесенні правової інформації до адресата та під час налагодження контактів із клієнтами. Юрист, спілкуючись з населенням чи своїми колегами або керівниками, засвоює таку інформацію, яка для нього найбільш цінна та корисна. Йдеться не про будь-яку інформацію, а про таку, яка розширює його кругозір, правовий світогляд, виробляє юридичну позицію тощо. До того ж юрист може бути активним чи пасивним отримувачем, але під час спілкування рівень його соціалізації підвищується.

Професійне спілкування у сфері юридичної діяльності відрізняється від фахового спілкування представників інших професій надзвичайною широтою і багатоплановістю: спеціалісту-юристу доводиться вступати в контакт з представниками різних вікових, професійних, культурних, етнічних груп, а також з особами, чий психічний стан є непередбачуваним. Тому успішність формування культури професійно-правового спілкування юриста залежить від здатності мислити в усіх її проявах, здатності доносити свою думку різним способом, діяти обдумано та в межах чинного законодавства. Для юриста-професіонала необхідними є: володіння юридичною термінологією, вміння послідовно вживати термінологічні одиниці; висока мовленнєва культура; мовна цілісність текстів; чіткість, однозначність формулювань і трактувань, вміння висловлюватися в державних управлінських документах, досягаючи

максимальної зрозумілості. Професійна мова юристів обслуговує розмовну сферу їхньої професійної діяльності (судові засідання, спілкування з клієнтами й державними органами тощо).

Отже, мова права є загальним поняттям і залежно від сфер діяльності права її можна схематично розділити на спеціальні складові, які візуально відображені у *схемі 1* (додаток А).

Зауважимо, що об'єктивація феномена мови права як самостійної мовної субстанції і її підрозділів на види, безумовно, має характер умовності. Це пов'язано з відкритістю мовного простору, посиленням асиміляції різних понять і слів, за допомогою яких вони виражаються, взаємопроникненням і взаємовпливом мов і їх елементів.

Очевидно, що відокремлення феномена мови права і його системний аналіз у правовій науці є вкрай необхідними. Це зумовлюють дві причини:

1. Дослідження елементів мови права дає змогу побачити джерела створення тих чи інших норм, простежити їх зміни в часі і просторі, виявити помилки і визначити шляхи їх усунення. Це створює фундаментальну основу для детального аналізу юридичної частини буття, визначення способів та етапів подальшого вдосконалення правових актів.

2. Вивчення особливостей мови права, проникнення в її суть – це фундамент для написання грамотних законів, які є не тільки ефективними інструментами державного керівництва, а й основою духовного світовідчуття, мірою поведінки кожної людини і оплотом його самосвідомості.

3.2 Стилістичні різновиди мови права

Стиль – це багатозначне слово, яке вживають у різних сферах людської діяльності. Стиль концептуалізуємо як особливу манеру чи характер висловлення думок у мовленні або на письмі; стилі описуємо як простий, природний, елегантний, витончений, багатий, благородний, уражений,

бурлескний, стриманий, дидактичний, історичний, православний тощо. Стилї супроводжують різні школи думки чи мистецтва, наприклад, готичну, класичну, барокову, експресіоністську, імпресіоністську тощо. Стилї бувають нескінченними, як людська творчість та її здатність до самовираження.

Відповідно до формулювання англійського письменника Дж. Свіфта, «стиль – це належні слова в належному місці». Академічний тлумачний словник української мови подає чотири його визначення. Оскільки поняття стилю розглянуто крізь призму філософії мови, то актуальною є така дефініція: «сукупність особливостей у побудові мови, манера словесного викладу» [3, с. 698].

Традиційно мовні стилї поділяють на усні та писемні. Для кожного стилю характерними є певна сфера застосування, конкретне функціональне призначення і релевантна система засобів мови. У сучасній українській літературній мові виділяють такі функціональні стилї: офіційно-діловий; науковий; публіцистичний; ораторський; розмовний [97, с. 14–27]. Кожен із перелічених стилів має свої підстилї, оскільки сфери їх застосовування досить широкі, а тому варіюються призначення і набір мовних знаків.

Ще в 60-ті роки ХІХ ст. відомий цивіліст, професор Казанського університету Д. Меєр зазначав, що, вивчаючи догматику права, важливо пояснювати студентам особливості практичного застосування законів. Йому належить ідея створення при університеті «юридичної клініки», в якій студенти юридичного факультету могли б отримувати практичні навички роботи з клієнтом і готувати юридичні документи.

Функціональні стилї є «продуктом» історичного розвитку мови, що відображає основні закономірності суспільного розвитку, і тому не можуть залишатися незмінними. Зміни, що відбуваються в суспільстві, зокрема правові, неминуче зумовлюють появу самостійного функціонального стилю мови, що увібрав в себе риси вже наявних, але разом з тим принципово від них відрізняється, такою і є, на наше переконання, мова права. Стилістичну основу

мови права, очевидно, становлять три функціональні стилі: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний.

Систему стилів мови права досліджує юридична стилістика. Це підгалузь юридичної лінгвістики, що має на меті виявити стилістичну диференціацію правничого мовлення, особливості функціонування та способи використання мовних засобів у різних комунікативних сферах і ситуативних стилях правничого мовлення. До термінополя юридичної стилістики належать такі основні поняття: функційний стиль, підстиль, стилістичні засоби, стильові ознаки, стилістичні ресурси, стилістична норма, текст, жанр, жанрово-ситуативний стиль тощо [140].

Вітчизняні та закордонні вчені (О. Александров, Д. Баранник, В. Власенко, О. Галяшина, М. Голєв, Т. Губаєва, Н. Івакіна, Н. Калініна, А. Марахова, О. Піголкін, Н. Присяжнюк, А. Ушаков, А. Шепелєв) вказують на функціонально-стильову та жанрово-стильову неоднорідність мови права.

До кінця ХХ століття у вітчизняному мовознавстві домінувала концепція, відповідно до якої мова законодавства кваліфікувалася як один з різновидів офіційно-ділового стилю. Так, А. Ушаков у своїй науковій розвідці «Очерки советской законодательной стилистики» трактує мову законів як «таку, що не протиставляється літературній», тобто автор зараховує її до офіційно-ділового стилю як «законодавчий підстиль» [126, с. 142].

На початку ХХІ століття професор Д. Баранник проаналізував мову сучасного українського законодавства («права») для того, щоб визначити її місце в системі функціональних різновидів української мови. У дослідженні «Мова права як окремий функціональний стиль» учений описує мову «правових актів як окремий функціонально-мовний феномен». Учений-мовознавець стверджує, що не варто зачисляти до одного стильового типу мови такі різні жанри, наприклад, заяву про відпустку, доповідну, службову записку, розписку, доручення, протоколи зборів чи засідань та ін. і тексти Конституції країни, урядових постанов, численних законів, що регулюють життя

суспільства. Щодо мови права назву «діловий стиль» можна вжити тільки в дуже загальному, нетермінологічному значенні [9, с. 8].

А. Піголкін солідарний з українським академіком Д. Баранником і також розглядає мову сучасного законодавства як особливий самостійний стиль літературної мови, що характеризується спеціальними композиційними і стилістичними засобами, особливим словниковим складом мови для висловлення думки законодавця [145, с. 14]. Такий погляд імпонує ще С. Алексєєву та Н. Хабібুলліній [5, 128].

А. Шепелєв виділяє в структурі юридичної мови такі елементи: 1) мову закону, 2) мову правової доктрини, 3) професійну мову юристів, 4) мову процесуальних актів, 5) мову договорів [139, с. 14]. М. Голєв називає чотири сфери «перетину» мови і права: мова як об'єкт правового регулювання, мова як засіб законодавчої діяльності, мова як засіб правозастосувальної діяльності, мова як засіб юридичної науки [36].

В. Отто виділяє такі «пласти» юридичної мови: мову законів; мову судових рішень; мову юридичної науки і експертиз; мову відомчого письмового спілкування; адміністративний жаргон [90].

П. Сандріні говорить про три типи юридичних текстів, що функціонують в різних сферах: правотворчість (договори, статути); здійснення правосуддя (судові рішення, свідчення, експертизи, позови і т.д.); адміністративні тексти (відомча мова і мова відомчої кореспонденції) [179].

В. Ісаков [51, с. 65] виділяє понад шість субстилів юридичної мови: 1) мова законодавства, 2) мова підзаконних правових актів, 3) мова правозастосувальної практики, 4) мова юридичної науки, 5) мова юридичної освіти, 6) мова юридичної журналістики та ін.

Відповідно до сфери та суб'єкта використання, ми можемо виділити такі стилі мови права:

- 1) офіційно-діловий;
- 2) науковий;
- 3) публіцистичний;

- 4) стиль електронного діловодства;
- 5) розмовний;
- 6) епістолярний.

Офіційно-діловий стиль є панівним для юридичної мови, тому що «обслуговує» два найважливіші його рівні:

- а) мову законів (та інших нормативних актів) – законодавчий підстиль;
- б) мову інших юридичних документів – побутово-діловий підстиль.

Мову законів при цьому можна розглядати як еталонною щодо інших рівнів. По-перше, до її якості (точності, стислості, зрозумілості, правильності) висуваються підвищені вимоги, тому в більшості випадків вона виступає як зразок грамотно складеного документа. Безумовно, інколи не всі тексти законів ідеальні, але та увага, з якою юристи ставляться до проблеми правотворчих помилок, свідчить про високу «планку вимог» до якості нормативних текстів. По-друге, порівняно з іншими рівнями права закон володіє особливою авторитетністю, що призводить до копіювання або використання аналогічних мовних засобів, а також цитування значних уривків законодавчого тексту.

Мова інших юридичних документів охоплює декілька підгруп: мову процесуальних актів, мову управлінських актів, мову договорів, мову документів, що складаються звичайними громадянами і т.д. За змістом ці документи відрізняються від закону казуальним характером: вони завжди «прив'язані» до конкретних суб'єктів, як правило, містять описи фактичних обставин. Крім того, в них набагато частіше трапляються «відхилення» від літературної української мови, а також від норм функціонального стилю.

Варто згадати також про мовні штампи, які становлять основу фразеологічної системи офіційно-ділового стилю і мають такі ознаки:

- 1) легке відтворення готових формул у процесі мовлення;
- 2) автоматизація процесу відтворення, що полегшує процес комунікації;
- 3) економія зусиль, мисленнєвої енергії і часу як для того, хто говорить, так і для слухача (мовця).

Фразеологічна відтворюваність має свою специфіку, яка підпорядкована певним закономірностям, властивим тій чи іншій національній мові.

Мовні штампи протиставляються у мові та в мовленні тим одиницям, що створені за відомими зразками і за певними правилами в момент мовлення. Основною ознакою мовних штамів є їх відтворюваність як готових утворень, які відбираються членами цього мовного колективу з пам'яті. Щоб такі одиниці легко здобувалися з пам'яті, вони повинні бути широко відомими (ознака загальноновживаності) носіям мови.

У сучасних юридичних документах трапляється велика кількість лексичних, граматичних та стилістичних помилок у вживанні мовних штамів. Наприклад: згідно статті (згідно зі статтею), відповідно з постановою (відповідно до постанови), у відповідності до вимог (відповідно до вимог), завідомо неправдиві показання (неправдиві свідчення). Тому юристові необхідно уважно ставитися до вибору та вживання фразеологічних одиниць в усному та писемному професійному мовленні.

Р. Стефанчук у праці «Правове письмо» [120] виділяє такі ознаки офіційно-ділового стилю мови права:

1) однозначність, послідовність, точність викладу фактів, об'єктивність оцінок, чіткість висловлень, логічна завершеність висловленої думки, що досягається вживанням відокремлених синтаксичних одиниць;

2) нейтральний експресивний тон викладу, відсутність засобів образності, позалітературних лексичних одиниць, словотворчих засобів вираження суб'єктивної оцінки, синонімічних термінологічних варіантів;

3) консервативність, стандартизація мови (доцільність використання штамів, кліше, усталених словесних формул, повторювання слів, форм, зворотів, «професійних ідіом», що сприяє однотипному розумінню і тлумаченню документа, стислій його побудові);

4) активне функціонування усталених лексико-граматичних одиниць високого рівня стандартизації;

- 5) значне використання професійної термінології (відповідно до різновидів стилю);
- 6) перевага складних однотипних синтаксичних конструкцій з нанизуванням однорідних членів речення, ускладненість зворотами, уточнювальними членами речення, дотримання прямого порядку слів;
- 7) наявність номенклатурних назв та численних абревіатур;
- 8) абстрактно-узагальнений виклад інформації, з одного боку, та максимальна конкретизація матеріалу – з іншого.

Науковий стиль характерний для мови правової доктрини. Крім цього, він проникає в текст закону (наприклад, у вигляді правових дефініцій), в індивідуально-правові акти (мотивувальна частина судового рішення), у спосіб мислення, а отже, в професійну мову юриста. Переважно науковий стиль панує і в сфері юридичної освіти.

До публіцистичного стилю значною мірою тяжіє професійна юридична мова. Не випадково навчання юриста, як правило, передбачає вивчення риторики. Фах юриста – публічна професія. Багато в ній залежить від здатності переконливо обґрунтувати свою позицію, вибудувати і представити аргументацію. Прагненням впливати на слухача зумовлені і вибір мовних засобів, і ступінь образності, емоційності мовлення, і рівень її стандартизованості.

Основна комунікативна функція юридичних текстів публіцистичного стилю – інформаційна, хоча мета фахових журнальних статей, публіцистичних виступів – не лише інформувати про зміни в законодавстві чи описувати дискусійні питання, але й виховувати в читачів і слухачів почуття національної гідності, розширювати їх світогляд, з'ясувати певні суспільно-політичні моменти.

Сфера використання цього стилю – громадсько-політична, суспільно-культурна, юридично-освітня діяльність. Основне призначення текстів публіцистичного стилю – розв'язання важливих суспільно-політичних питань інформаційно-пропагандистськими методами, активний вплив на слухача

(читача), спонукання його до діяльності, до бажання визначитися з громадянською позицією, переглянути власні погляди чи сформулювати нові; популяризація певних думок, переконань, ідей, спонукання до діяльності.

Основні ознаки текстів публіцистичного стилю:

- поєднання логічності доказів, точності висловлення наукових положень з емоційно-експресивною образністю і полемічністю;
- поєднання точних найменувань, дат, подій, учасників з емотивними засобами;
- наявність авторської думки (позитивної чи негативної).

Тексти публіцистичного стилю характеризуються такими мовними засобами, як:

- синтез ознак наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів;
- насиченість лексики суспільно-політичними та соціально-економічними термінами, закликами, гаслами (електорат, багатопартійність, мажоритарний округ, багатомандатний, приватизація, підвищення цін, плата за комунальні послуги та ін.); уживання абстрактної лексики (полеміка, ратифікація, супердержава, псевдотеорія, неонацизм та ін.) та значної образної лексики, емоційно-оцінних слів (політична еліта, інтелектуальний потенціал, рекордні терміни, епохальний вибір та ін.), перифрази (чорне золото – вугілля чи нафта; легені планети – ліси; зелений патруль – екологічна служба; голубі магістралі – ріки та ін.);
- уживання в переносному значенні наукових, спортивних, музичних, військових та інших термінів (на орбітах співробітництва, опинитися на лаві запасних, пакет документів, президентська команда, парламентський хор, лідер змагання, фронт робіт, галопуюча інфляція, брудні гроші, відмивання грошей, заморожування цін та ін.); часте використання іншомовних суфіксів -іст (-ист), -атор, -ація та ін. (пацифіст, культурист, провокатор, пролонгація); наявність префіксів псевдо-, нео-, супер-, інтер- та ін. (псевдодемократія, псевдоідея, суперагент, інтерактивний);

- різні типи питальних, окличних і спонукальних речень, зворотний порядок слів, складні речення ускладненого типу з повторюваними сполучниками та ін.;
- вживання низки яскравих засобів позитивного чи негативного авторського тлумачення, яке має здебільшого тенденційний характер;
- наявність складних речень ускладненого типу з повторюваними сполучниками, які допомагають концентрувати думку; зворотним порядком слів у реченні, що сприяє виділенню потрібної інформації, актуалізації окремих мовних виявів; різними типами питальних, окличних та спонукальних речень, що надає висловлюванню емоційного забарвлення, активізує реакцію читача на сказане.

Найпоширенішими формами реалізації публіцистичного стилю мови права є промова у залі судових засідань та доповіді студентів-правознавців на заняттях, круглих столах і конференціях.

Публіцистичне мовлення вирізняється своєю лексикою і синтаксичною будовою, що зумовлено комунікативною зорієнтованістю публіцистичних текстів: у газетах, журналах, виступах по радіо і телебаченню важливо висловлюватися точно й образно, щоб якнайбільше впливати на читачів, слухачів, глядачів, на їхню розумову і почуттєву сфери, на мислення, свідомість. Висловлюватися публіцистично письмово чи усно означає торкатися здебільшого справ життєво важливих, не суто індивідуальних, а громадських, колективних й актуальних.

Стиль електронного діловодства – це система певних мовних кліше, характерна для електронного документообігу, опублікування законодавчих актів.

Розмовний стиль мови права використовується у двох основних середовищах: професійно-юридичному та непрофесійно-юридичному. Тобто можна виділити два його підстили: розмовно-офіційний та розмовно-побутовий.

До основних ознак розмовного стилю зараховуємо усну форму спілкування, невимушеність, неформальність, синтез вербальних і невербальних засобів мови.

Для розмовно-офіційного характерним є використання таких мовних засобів: простих коротких речень з різноманітними займенниками та дієсловами з двома префіксами, специфічних фразеологізмів.

У розмовно-побутовому підстилі переважають слова з емоційно-експресивним забарвленням (метафори, порівняння, синоніми), суфікси суб'єктивного оцінювання, скорочені слова, вигуки, фразеологізми.

Епістолярний стиль мови права використовується для офіційного листування в юридичній сфері: юристи між собою, адвокат з прокурором і навпаки, адвокат з клієнтом та ін.

Перед написанням будь-якого службового листа передусім потрібно обдумати, яке його призначення. Також, як рекомендує американський юрислінгвіст В. Спігелбергер, цей лист має бути ясним, зрозумілим і ефективним [164].

Вимога зрозумілості юридичного письма означає, що слова, використані в юридичному тексті, повинні забезпечувати смислову точність написаного, повністю відповідати думці, яка була вложена в них автором. Фраза «вона сказала, що він її любить» може стати причиною конфлікту в особистих стосунках, оскільки незрозуміло, кого саме він любить. Очевидно, що в юридичному листі такі різночитання неприпустимі.

Формулюючи ті чи інші положення, адресант завжди повинен пам'ятати: те, що ми напишемо, може згодом стати об'єктом тлумачення. Тому потрібно так формулювати думку, щоб наші слова, що виражають цю думку, могли бути витлумачені тільки так, як ми задумували, і ніяк інакше, а також виключали можливість різного тлумачення тексту. Цим пояснюється увага, яку при написанні юридичного письма слід приділяти правильному добору слів [178].

Вимога зрозумілості полягає в тому, що адресат повинен розуміти те, що йому написано, однак нам доводиться працювати з текстами, зміст яких

незрозумілий самим юристам, з текстами, які ми змушені прочитувати кілька разів, щоб вникнути в їхній зміст.

Для того, щоб наш текст був зрозумілий, він повинен бути написаний простою зрозумілою мовою. Тому, починаючи писати юридичний текст, ми повинні передусім відповісти собі на питання, кому наш документ буде адресований, і при виборі слів подбати про те, щоб їх зміст був зрозумілий нашому потенційному читачеві. Інакше читач може зіткнутися з текстом, наведеним нижче, сенс якого, якщо він не юрист, навряд чи йому буде зрозумілий: «Вина контрагента у формі легкої необережності не дає підстав на подання апеляційної скарги у вищу інстанцію у зв'язку з презумпцією цивілістичної доктрини про безвинну відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки в деліктних правовідносинах» [1, с. 69].

Багато, щоб текст був зрозумілий після першого прочитання, тому не варто перевантажувати його складними синтаксичними конструкціями. Це особливо важливо, коли юридичний текст містить реквізити законодавчих актів, номери статей законів або пункти договорів, тобто інформацію, яка і без того ускладнює сприйняття. У зв'язку з цим наше завдання – максимально розвантажити і спростити текст: зробити фрази коротшими, висловлюючи кожен думку окремим реченням, і позбутися віддієслівних іменників, додаткових пропозицій та дієприкметникових зворотів.

Під ефективністю юридичного письма розуміється його дієвість, націленість на певний результат. Коли ми укладаємо документ як основний «продукт» мови права, то ставимо перед собою мету: повідомити нову інформацію, обґрунтувати свою правову позицію, спростувати аргументи опонента. Якщо читач сприйняв інформацію, подану в нашому листі (навіть якщо нам не вдалося його переконати), то мета досягнута. Однак якщо читач не зрозумів того, що написано (чи ще гірше – зрозумів неправильно), або вважає текст нелогічним, то мета не досягнута, лист є неефективним.

Безумовно, на практиці стилістична чистота того чи іншого тексту є досить рідкісним явищем. Так, правозастосовні акти, договори та різні

документи, що складаються приватними особами, часто мають відбиток наукового, публіцистичного або розмовного стилю (залежно від рівня підготовки і професіоналізму суб'єкта, що складає документ). Серйозний вплив правової доктрини на право в цілому зумовлює значні «вкраплення» наукового стилю в усі зрізи юридичної мови. У судовій промові, як відзначають дослідники, можуть бути представлені елементи всіх стилів [56, с. 95]. Професійна мова юристів, як будь-яке усне мовлення, містить елементи розмовного стилю, насичена професіоналізмами.

Отже, стиль мови права є цілком самостійним стилем сучасної української літературної мови, а не підстилем офіційно-ділового, поряд з дипломатичним та адміністративно-канцелярським. Мова права вирізняється динамізмом, простотою і зрозумілістю, логічністю, об'єктивністю й обґрунтованістю, фактологічною точністю, аргументованістю, узагальненістю, тобто тими особливими, специфічними рисами, що зумовлюють добір засобів та їх поєднання в текстах окремого функціонального стилю. Він, відповідно, має такі підстилі: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, стиль електронного діловодства, розмовний, епістолярний.

3.3 Юридичне письмо як графічна форма мови права

Письмо – знакова система фіксації мови на площині за допомогою умовних графічних елементів двох вимірів з метою передавання інформації на віддалі й закріплення її в часі [125]. Для юридичних професій письмо є важливим засобом виявлення знання закону та рівня володіння мовою. Юридичне письмо (правове письмо) – це вид навичок технічного письма, який використовують адвокати, судді, законодавці та інші для вираження юридичного аналізу, законних прав та обов'язків.

Термін «юридичне письмо» є не часто вживаним у правовому просторі України. Здебільшого вітчизняні науковці оперують поняттям «мова права»,

однак ці терміни не тотожні, оскільки мова – це щось ідеальне, те, що ми чуємо і вимовляємо, а письмо – це матеріальне втілення мови, те, що ми можемо бачити і читати. Традиційно два поняття розмежовують у правовій доктрині Європейського Союзу, США, Канади, Австралії та Росії. Серед вітчизняних науковців-правників варто згадати І. Шутака та І. Онищука, які активно розробляють проблему техніки юридичного письма нормативно-правових актів.

Юридичне письмо втілюється в юридичних документах. Залежно від цільового призначення документів російська дослідниця О. Хазова виділяє такі різновиди юридичного письма [129]:

- аналітичне юридичне письмо – використовується, коли проводиться нейтральний аналіз правової ситуації або проблеми. Його прикладами можуть бути меморандуми, статті в юридичних журналах, монографії;
- аргументаційне юридичне письмо – коли відстоюється певна позиція чи захищаються інтереси однієї зі сторін. Базовою тут є аргументація з того чи іншого питання. Як правило, цей різновид юридичного письма використовується в процесуальних документах: проханнях чи клопотаннях;
- юридичне письмо правоустановчих документів, призначення яких – урегулювати наявні або встановити нові правові відносини.

Специфіка юридичного письма полягає, по-перше, в особливих вимогах до підбору слів, які повинні забезпечити чіткість і зрозумілість тексту; по-друге, у дотриманні законів логіки під час викладення матеріалу; по-третє, у суворих вимогах до оформлення деяких видів документів та їх структури. Юридичне письмо повинне бути витримане в діловому, спокійному, нейтральному тоні. Під час написання юридичних текстів використовується оповідна манера викладу: тут недоречні запитання й окличні речення.

Юридичний текст – основна і найважливіша форма вираження права. Як і будь-який інший текст, він має лексичну (мовну), логічну і граматичну основи, певним чином організовані з метою передачі інформації.

До головних принципів техніки складання юридичних текстів належать:

- загальні принципи регулювання (управління) стосовно правотворчості: адекватність правового впливу і його відповідність державній політиці в певній сфері суспільних відносин; повнота і конкретність регулювання;

- принципи точності та визначеності юридичної форми щодо правовідносин: адекватність висловлювання мовними засобами істоти (концепції) правового рішення, забезпечення точного розуміння (інтерпретації) положень правового акта усіма суб'єктами правовідносин;

- правильність оформлення акта як офіційного юридичного документа.

Для реалізації принципів розробки правових актів у правотворчості використовуються різноманітні елементи юридичної техніки, зокрема такі:

- застосування певних режимів (методів) юридичного регулювання, видів норм і логічної структури норм. Особливі юридичні режими (наприклад, дозвільний) характерні для публічного та приватного права, окремих галузей права і орієнтовані на ті чи інші способи правового регулювання – дозволи, зобов'язання, заборони;

- використання різних способів викладу приписів, що класифікуються за ступенем узагальненості нормативного матеріалу; повнотою використання елементів (гіпотези, диспозиції, санкції) юридичної норми; «спеціалізацією» (дефінітивної, оцінної, диспозитивної тощо) тієї чи іншої статті; за використанням внутрішніх і зовнішніх посилань; проходженням законів і правил формальної логіки. Основні закони логіки (тотожності, несуперечності, виключення третього та достатньої підстави) використовуються у правотворчості для побудови як правових актів у цілому, так і їх окремих частин чи положень;

- дотримання вимог, що висуваються до термінології правових актів, зокрема єдності, смислової однозначності, стилістичної нейтральності, системності термінології, поширеності та загального визнання, стабільності, доступності, коректності;

- використання юридичної мови та офіційно-ділового стилю. Тексти правових актів повинні відповідати загальним нормам сучасної літературної мови. Функціонально-стилістичні особливості мови права вимагають офіційного характеру, документальної форми, максимальної точності, експресивної нейтральності, безособового характеру, зрозумілості, економного використання мовних засобів;
- застосування юридичних конструкцій, стійких схем і моделей, які визначають співвідношення прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів правовідносин;
- дотримання певних правил використання реквізитів та оформлення правового акта в цілому, а також його структурних частин, використання додаткових структурно-сміслових елементів таких, як примітки, таблиці та ін. Так, на початку правових актів прийнято поміщати загальні положення, які можуть встановлювати цілі, завдання та основні принципи регулювання, визначення використовуваних термінів. Прикінцеві статті нормативних правових актів містять положення про терміни і порядок введення акта в дію, про скасування, зміни та доповнення чинних актів у зв'язку з прийняттям цього нормативного правового акта. Порушення принципів і правил юридичної техніки кваліфікуються як законотворчі помилки.

Юридичний текст є засобом вираження юридичного письма. Кожний юридичний текст має певну мету, виражає намір (інтенцію) автора – переконати, видати наказ, спонукати до певних дій, повідомити інформацію тощо. Особливість юридичного тексту полягає у тому, що його завданням є владний вплив на поведінку людей, спонукання до дії. Ці тексти відображають суспільне життя через правові норми як правила належної та обов'язкової поведінки, виконуючи таким чином регулятивну функцію. Юридичний текст характеризується такими головними ознаками:

- інформативність (ця категорія стосується як семантики, так і форми тексту) – один із факторів ефективності смислового сприйняття викладеного матеріалу, змістовна насиченість тексту; зв'язність забезпечує єдність тексту як

цілого, охоплює формально-граматичні аспекти зв'язку висловлювань, характеризується перш за все різнотипними мовними засобами, за допомогою яких здійснюється зв'язок між елементами тексту – граматичними, лексичними, логічними, стилістичними та асоціативними;

- логічна послідовність – це тісний логічний зв'язок між реченнями чи іншими елементами юридичного тексту з ознаками мети, причини, результативності (для цього, з цією метою, отже, однак, таким чином тощо), чітке членування тексту на абзаци, параграфи тощо;

- цілісність у структурно-змістовному плані – текст як спільна група речень повинен бути присвячений одній темі, з якою зіставляються всі речення, що входять до нього, передбачає впорядкованість частин тексту, їх неподільність, обґрунтованість, повноту;

- мотивованість – забезпечення переконливого характеру матеріалу, наявність необхідних посилань на офіційні статистичні дані, компетентні джерела, додатки тощо;

- смислова завершеність – інформація, подана у тексті, повинна вичерпно розкривати тему, якій присвячений текст, не залишати можливості для змістовного доповнення і домислення невиражених положень. У тексті повинні знайти місце всі без винятку атрибути закінчених фраз, положень і правил, суб'єкт правовідносин не повинен потребувати роз'яснення змісту тексту, зокрема вираженої в законодавстві правової норми;

- ціленаправленість – чітке визначення призначення, мети повідомлення;
- ретроспективність – зверненість у минуле, розгляд обставин, що вже відбувалися;

- високий ступінь композиційної та мовної стандартизації: у юридичних текстах застосовуються усталені терміни, термінологічні конструкції, що виражають стандартні ситуації в праві, синтаксичні, лексичні та граматичні кліше; чітко визначена структура, що прискорює розроблення та сприймання цих текстів, сприяє їх точності розуміння

- волюнтативність – у юридичному тексті відбивається воля його автора.

Для юридичних текстів властиве обов'язкове означення таких екстралінгвістичних факторів комунікації: адресанта повідомлення (автора тексту), здебільшого це юридичні особи; адресата (отримувача повідомлення, читача); референта (об'єкта, предмета комунікації). В юридичних текстах, на відміну від інших, немає ставлення автора тексту до об'єктивної дійсності та змістовного матеріалу. Змістово-підтекстова інформація, відтворювана шляхом породження асоціативних та конотативних значень, не властива юридичним текстам. У цих текстах однозначність смислу, конкретність, чіткість є основними принципами, умовою адекватного відтворення і розуміння, що не залишає місця для імпліцитної інформації.

Кожен текст у процесі комунікації становить певний мовленнєвий жанр і відповідно до свого функціонального призначення характеризується певними особливостями структурно-композиційної, семантико-сислової, інтенційно-прагматичної природи. Юридичні тексти залежно від сфери їх застосування поділяються на такі види: тексти законотворчої діяльності (текст нормативно-правового акта); тексти правозастосувальної діяльності; тексти юридичної науки; тексти правової публіцистики. У тексті нормативно-правового акта втілюється та об'єктивується воля законодавця, саме його зміст насамперед інтерпретує особа, яка знайомиться з правовою нормою, – встановленим, санкціонованим і забезпечуваним державою загальнообов'язковим правилом або приписом стосовно поведінки людини, діяльності владних органів, установ. З огляду на те, що тексти закону виражають нормативно-правові приписи, вони повинні забезпечувати стислість, сконцентрованість, однозначність і простоту розуміння законів.

Тексти правозастосувальної діяльності є важливим джерелом криміналістичної інформації. Це тексти, що збираються у ході кримінального судочинства, оперативно-розшукових заходів, фіксуються на матеріальних носіях під час проведення слідчих та інших процесуальних дій. Ці тексти містять інформацію, яка може не лише спрямовувати слідчого (дознавача, прокурора чи суд) на необхідність проведення тих чи інших процесуальних дій,

але й має важливе доказове значення. Такі тексти є предметом дослідження в різних судових експертизах: авторознавчій, фоноскопичній, текстологічній і лінгвістичній експертизі документів тощо. Із текстів цього виду отримують різноманітні фактологічні й особистісні дані учасників перемов та іншу криміналістично значущу інформацію шляхом застосування спеціальних лінгвістичних методів дослідження. Письмовий текст традиційно є об'єктом авторознавчої експертизи. Тут розглядаються питання щодо ідентифікації і діагностики автора тексту, визначення його соціальних і психологічних характеристик, а також встановлення факту співавторства, виконання тексту в незвичних умовах тощо. У межах авторознавчої експертизи розвивається новий самостійний напрям з вивчення текстів – криміналістична текстологія, яка охоплює методи і засоби лінгвістичного, почеркознавчого, фактографічного та інших досліджень. Криміналістична текстологія, використовуючи досягнення філологічної науки, на основі проведення спеціальних теоретичних та експериментальних досліджень розробляє методики і рекомендації з текстологічного дослідження документів та вирішення всього комплексу діагностичних й ідентифікаційних завдань у рамках авторознавства.

Тексти як об'єкти експертизи традиційно поділяються на усні та письмові і досліджуються з позицій сучасної текстології та стилістики української мови. Це завдання ускладнюється тим, що в кримінальному та цивільному праві налічується більше десяти видів правопорушень, особливість яких полягає в тому, що вони вчиняються шляхом вербальної поведінки: шляхом використання звукових або звичайних письмових текстів. До них варто зарахувати такі:

- пониження честі, гідності й ділової репутації фізичної або юридичної особи;
- поширення текстів протиправного змісту, що пропагують расову, релігійну чи національну дискримінацію або неповноцінність;
- заклики до зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, масового безладу;

- погрози (вбивством, насильством) і вимагання, неправдиві повідомлення про терористичні акти;

- внесення до документів неправдивих відомостей тощо.

У самих таких вербальних повідомлень міститься власне *corpus delicti*, тобто об'єктивні ознаки злочинного діяння. Саме вербальне повідомлення – текст – є головним предметом криміналістичного дослідження і правової оцінки, а лінгвістичний аналіз його змістовно-сислового та формального аспектів – основним способом для виявлення словесних конструкцій і смислових одиниць тексту, які підпадають під ознаки конкретного правопорушення, передбаченого відповідною законодавчою нормою. Вагомою особливістю провадження у справах такої категорії вважаємо те, що ніяких інших джерел доказів у цих випадках не існує. Тексти юридичної науки реалізують когнітивну та номінативну функції мови права. Вони є способом подання наукової думки у площині дослідження держави і права. Наукова ґрунтовність викладу є обов'язковою ознакою наукового юридичного тексту. Ці тексти відповідають принципу фаховості, містять нові для користувачів знання, є інформаційно актуальними й достатніми, пізнавально цінними, доступними за змістом та обсягами інформації, обов'язково зразковими прикладами з погляду норм сучасної української літературної мови. Об'єктивний, зрозумілий, доказовий, точний і неупереджений виклад правової інформації у цих текстах має впливати на розум і свідомість адресата.

Тексти правової публіцистики суттєво вирізняються з-поміж інших видів юридичних текстів. Публіцистичні тексти юридичного спрямування є засобом правового інформування, забезпечення населення на систематичному рівні інформацією про правове буття. Вони впливають на рівень усвідомленості та правомірності поведінки, виконання своїх громадянських обов'язків та можливість цивілізованого користування правами і свободами, що значною мірою залежить від рівня її правової поінформованості. Публіцистичні тексти поряд з інформуванням формують громадську думку, спонукають до активної дії та прийняття рішення. Важливою характеристикою аналізованих текстів є

доступність викладу правової інформації. Йдеться, зокрема, про використання термінології і спеціальних категорій, що надають читачеві можливість глибше усвідомити загальний зміст пропонованого його увазі юридичного матеріалу, а не витратити час на розпізнавання метамови, що, по суті, не має нічого спільного з повсякденним мовним наповненням друкованих засобів масової інформації. Для лексики текстів правової публіцистики, на відміну від всіх інших видів юридичних текстів, властива емоційність, фразеологічна й метафорична насиченість, наявність, окрім юридичної термінології, загальноживаної наукової та громадсько-політичної лексики, абстрактних слів, мовних кліше, штампів, які легко запам'ятовуються.

Проблеми аналізу юридичного тексту є досить вагомими в сучасній науковій доктрині. Широке розуміння тексту як єдності форми та змісту передбачає аналіз кожної складової, а також засобів та прийомів їх створення. Тому дослідження юридичного тексту повинне включати аналіз таких елементів: форми (структури або формально-прагматичного членування); різних боків змісту (функціональної, інформаційної, логічної, психологічної тощо); мовних та немовних (наприклад, в бланках документів значення має навіть пропуск, адже позначає відсутність знака в певній позиції) засобів.

Є. Шугріна вважає, що юридична техніка дає знання про конкретні умови оформлення будь-якого юридичного документа, вчинення будь-якої дії, дає змогу передбачити правові наслідки, що випливають з певного юридичного факту [142, с. 212]. Водночас юридичний документ має текстові особливості, своєрідний мовний виклад, оскільки є письмовим носієм юридичної інформації. Різні юридичні тексти, залежно від функціональної мети, розрізняються певною організацією, принципами і правилами виконання. Найбільш повно ці правила систематизовані та проаналізовані Є. Шугріною в роботі «Техніка юридичного письма». Юрислінгвіст зазначає «для того, щоб кожен суб'єкт права знав і розумів свої права та обов'язки, усвідомлював, як під час процесу був застосований закон до його конкретного випадку, мова юридичного документа

повинна в цілому відповідати трьом умовам: бути точною, ясною і достовірною, а значить, відповідати таким вимогам» [142, с. 213]:

- відсутність емоційного забарвлення. Текст повинен мати рівний і спокійний стиль, щоб не відволікати від суті документа. Якщо в деяких юридичних документах (таких, як позовні заяви, скарги тощо) певний елемент емоційності може бути наявним, то в нормативно-правових актах, договорах і актах правозастосування художня метафоричність, пишномовність фраз, публіцистичність неможливі;

- зв'язність і послідовність викладу матеріалу. Не допускається лексична та смислова абсурдність, відсутність логічної послідовності. Все це заважає правильному розумінню сенсу;

- точність, ясність і простота викладу матеріалу. Оскільки якість тексту впливає на ефективність правозастосування, практичний критерій повинен переважати над загальнолітературними вимогами. Висока точність передбачає, зокрема, можливість повтору окремих слів або фраз, якщо це необхідно. Може також виникнути проблема з адекватним перекладом з однієї мови на іншу.

Основним елементом будь-якого юридичного документа є речення. Вони побудовані за своїми правилами, що мають істотне значення у роботі з текстом:

1. Стислість. В юридичному тексті доцільно використовувати короткі речення. Усвідомивши дві або три думки, суб'єкт потребує паузи, щоб осмислити прочитане. Крапка в кінці речення – це сигнал для такої паузи. На жаль, у багатьох авторів юридичних текстів є неправильне уявлення про те, що якщо всю нормативну ідею висловити в одному реченні, то її комунікативні властивості зростуть. Довгі фрази призводять до необхідності укладання складносурядних речень, що часто призводить до спотворення сенсу юридичного тексту.

Іноді розрив довгих речень і використання коротких роблять текст довшим. Але цього не слід побоюватися, оскільки основна мета тексту – зрозумілість викладу, а не стислість заради зрозумілості. Не слід впадати і в протилежну крайність: перевантажувати текст простими реченнями, які

шикуються в один ряд. Це також знижує ступінь сприйняття матеріалу. В останньому випадку доцільно застосовувати нумерацію.

2. Внутрішня логіка пропозицій. Перше речення в документі має містити інформацію, яка забезпечить розуміння сенсу подальшого тексту. Будь-яке речення в середині документа повинне бути прив'язане до інформації у попередньому реченні або параграфі. Якщо документ адресований конкретному читачеві, то речення повинні зв'язуватися з діями саме цієї особи.

3. Юридичні штампи і кліше. В юридичній мові є стійкі сполучення слів, які за потреби варто використовувати, зважаючи на зміст юридичного документа. Часто використовуються такі штампи: «посадова особа державного органу», «відповідно до чинного законодавства», «в іншому випадку справа буде передана до суду», «відповідно до досягнутої домовленості», «гарантуємо повернення кредиту в сумі ...», «направляємо на розгляд і затвердження ...» та інше. Спроби зміни або скорочення таких кліше можуть призвести до ускладнень в тлумаченні і застосуванні документа. В інших випадках неправильне використання штампів призводить до безграмотності тексту.

4. Розділові знаки. Усім відома фраза «Стратити не можна помилувати», в якій від розміщення коми сенс змінюється на протилежний. Аналогічні приклади можна знайти і в юридичних текстах. Наприклад, «Глава муніципального відділу освіти є головою представницького органу місцевого самоврядування, яка є депутатом і головою місцевої адміністрації» означає, що глава є головою представницького органу, але не є ні депутатом, ні головою адміністрації. Але якщо ми поставимо додаткову кому після слова «депутатом», то отримаємо додаткову інформацію: «Глава муніципального відділу освіти є головою представницького органу місцевого самоврядування, яка є депутатом, і головою місцевої адміністрації». У цьому випадку йдеться про те, що глава муніципального відділу освіти є також главою адміністрації. Він головує в представницькому органі, хоча і не є депутатом.

5. Дієслівні форми іменників і прикметників. Приклад двох речень: «Важливість випадку в тому, що він демонструє визнання судом великої

важливості права на особисту таємницю». Та інший варіант: «Випадок значущий, оскільки демонструє, що суд визнав важливість права на особисту таємницю». Після перетворення іменників у прикметники або дієслова, що виражають відповідний зміст речення, творець документа починає шукати дієслова (присудки), щоб зробити речення правильним.

6. Позитивний виклад матеріалу. Психологи відзначають, що позитивні твердження краще сприймаються, ніж негативні. Порівняємо два речення. Перше: «Позивач стверджує, що він не міг вимагати справедливої плати не раніше, ніж після завершення проекту». Друге: «Позивач стверджує, що міг вимагати справедливої оплати тільки після завершення проекту». Тут виникає небезпека використання подвійного негативу. Наприклад, фраза «суддя не несправедливий» може зовсім не означати, що суддя справедливий.

Під час складання юридичних текстів варто уникати двозначності. Поняття, що мають подвійне значення, можуть виражатися як окремими словами, так і реченнями. Двозначність на рівні слів часто використовується юридичною мовою, коли деяким загальноживаним словам надається спеціальне (юридичне) значення. Іноді одні й ті ж слова можуть мати різне значення в різних контекстах. Двозначність в реченні може виникнути, якщо порядок слів неправильний, або нечітко вказано, чого стосується речення (чи окреме слово). Аналогічна ситуація може виникнути при використанні займенників, адже не завжди буває зрозуміло, якого іменника вони стосуються. Наприклад: «Ні вчителі, ні обслуговуючий персонал школи не несуть ніякої відповідальності за школяра, який займається небезпечними видами спорту на території школи, включаючи будь-якого школяра, який допомагає (асистує) займатися небезпечними видами спорту, або будь-якого школяра, який спостерігає за цим, який знав або повинен був знати, що цей небезпечний вид спорту може принести шкоду здоров'ю йому або їй і що добровільно знаходиться в місці небезпеки або нездатний покинути місце небезпеки». Виникає логічне запитання: у чому полягають підстави відповідальності вчителя?

Значна частина юридичних текстів призначена для людей, які можуть не зрозуміти юридичної термінології і лексики. Труднощі можуть викликати слова і словосполучення, які хоч є загальноживаними, але мають специфічне значення в юридичній термінології. Про це варто пам'ятати, складаючи юридичні тексти.

Часто під час підготовки юридичного документа неможливо обмежитися виключно юридичною термінологією. Потрібно використати слова з розмовної, технічної, іноземної мови. Крім того, поруч зі звичайними, вживають застарілі слова (архаїзми), технічні та іноземні терміни. Але при цьому неприпустимо як спрощення змісту юридичного письма, так і створення замість документа наукової статті або іноземного тексту. Важливо дотримуватися принципу єдності термінології. Варто звернути особливу увагу на важливість використання цього принципу не тільки в процесі складання тексту юридичного документа, але і при внесенні до нього змін чи доповнень.

Останнім часом спостерігається тенденція повернення до багатьох правових конструкцій, відомих з часів римського права. Уникнути використання іноземних слів в українській мові неможливо. Дуже часто при складанні юридичного документа важко обійтися без іноземного терміна. Низка термінів вже настільки увійшла в повсякденне та юридичне письмо, що без них взагалі неможливе складання документів. Тому більш коректними видаються спроби виробити правила використання іноземної термінології.

Застарілі слова (архаїзми) теж функціонують у правовому побуті, наприклад, такі слова, як «кара», «діяння» та інші. У цьому випадку не треба боятися їх використовувати і намагатися замінити на більш сучасні синоніми. З іншого боку, деякі слова, які отримали досить широке застосування, починають об'єктивно старіти та зникати з ужитку, зокрема правового. У таких випадках потрібне внесення змін до юридичних текстів, їх осучаснення. Іноді в юридичну і повсякденну термінологію повертаються терміни, які тривалий час вважалися застарілими, наприклад: «присяжні». У такому разі необхідно

усвідомити точний сучасний сенс використовуваного раніше слова, переконатися, чи отримало воно досить широке визнання.

Спеціальна термінологія (технічна або наукова) має частотне застосування в юридичних текстах. Технічною термінологією рясніють будівельні норми і правила, правила техніки безпеки та дорожнього руху, експлуатації джерел підвищеної небезпеки. Не викликає сумніву необхідність розумного використання спеціальних слів в юридичних текстах, але кожне застосування технічних норм на практиці змушує залучати до тлумачення документа фахівця з технічною освітою, експерта. Це ускладнює та уповільнює правозастосувальну практику. Очевидно, повністю уникнути вживання вузькоспеціальних термінів неможливо, тому слід керуватися правилом максимального обмеження їхнього використання. Зрештою такі терміни вимагають спеціального визначення в тексті юридичного документа (як правило, це робиться на початку тексту).

Окрему проблему для юридичного письма становлять синоніми – слова, що мають різне написання, але приблизно однакове значення. Наприклад, «договір», «контракт», «угода». Неправильне, тобто таке, що не відповідає змісту тексту, використання синонімів у юридичних документах зумовлює спотворення його сенсу. Невдало підібраний синонім може звужити або розширити зміст документа. Наприклад, «порушення відносин» і «зміна відносин». Тому складаючи текст, варто надавати перевагу практичній стороні, тому що це усуне багатозначність прочитання і тлумачення, підвищить ефективність дії норми.

Омоніми – слова, які мають однакове написання або вимову, але різне значення, – також вимагають особливої уваги при їх використанні в юридичному тексті. Наприклад, слово «відведення» має різне значення, залежно від того, чого чи кого стосується. Наприклад, «відведення судді» і «відведення землі». Для підвищення ефективності сприйняття тексту, що містить омоніми, можна керуватися двома правилами:

1. Слово-омонім має бути адаптованим до речення тексту юридичного документа.

2. Омоніми з нетотожною вимовою необхідно супроводжувати знаками наголосу. Наприклад, «Орган» і «орґАн».

Класифікація термінів, що вживаються в правових документах, може бути проведена відповідно до:

1. Частоти поширення і використання:

- загальнопоширені терміни;
- спеціальні терміни (юридичні, технічні, медичні, економічні та ін.).

2. Видів юридичних документів:

- нормативного акта;
- акта правоохоронних органів;
- акта управління та нормативного договору.

3. Джерела виникнення терміна:

- україномовні терміни;
- іноземні терміни.

4. Ступеня конкретності:

- вимагають тлумачення;
- однозначні.

5. Ступеня складності:

- прості (однокомпонентні);
- складні (багатокомпонентні).

6. Вольового змісту:

- імперативні;
- диспозитивні.

7. Стилю викладу:

- офіційні;
- неофіційні.

Вживаючи терміни в юридичному документі необхідно стежити за тим, щоб термін був зрозумілий не тільки автору, але й адресату. Якщо в автора

документа виникає сумнів з цього приводу, доцільно розкрити зміст терміна, подати офіційне визначення терміна; розшифрувати його словами нейтральної лексики; забрати термін і замінити його загальнозрозумілими словами і виразами.

В юридичному письмі прийнято використовувати спеціальні слова і вислови з особливим професійним значенням. Тільки в юриспруденції використовуються поняття «дієздатність», «поступка права», «субсидіарна відповідальність» та ін. Професійна підготовка юриста дає змогу йому не тільки правильно вживати актуальні юридичні терміни, але і за необхідності самостійно формулювати нові. При цьому необхідно мати на увазі такі вимоги:

1. Розглядаючи конкретні юридичні явища, потрібно розрізняти слова «поняття» і «визначення». «Поняття» – це коротке найменування явища, а «визначення» – опис складових явищ, ознак і властивостей.

2. Щоб розкрити зміст поняття, варто перераховувати лише найважливіші ознаки, а не все те, що його стосується.

3. В ухвалі повинні вказуватися необхідні і достатні ознаки певного явища, що не дають змоги сплутати його з жодним іншим. Ці ознаки виявляються за допомогою методів аналізу або синтезу.

4. Визначення повинне бути коротким і зрозумілим, містити ключове слово (іменник), навколо якого групуються прикметники й інші частини мови, що фіксують основні ознаки явища.

5. У тлумаченні поняття неприпустиме використання терміна, що вимагає додаткових пояснень.

Юридичне письмо – це засіб реалізації та спосіб вираження мови права. Для нього характерний підбір певних мовних засобів, який залежить від мети тексту юридичного документа, що зазвичай призначений для користування не тільки юристами-фахівцями, але й пересічними людьми. Саме тому під час складання юридичного документа слід дотримуватися принципів точності, чіткості, логічності й ефективності.

Висновки до розділу 3

Отже, мова права – це складне різноаспектне утворення, яке містить низку відносно самостійних видів: мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики та ін. Крім того, предметна специфіка галузей права визначає додаткові особливості кожної з цих підмов. Мову права розглянуто як засіб відображення правової реальності, до аналізу якої залучаємо два підходи: системний та сферний. Вони дали можливість визначити, що правова реальність – це комплекс усіх юридичних явищ, який включає правову систему, правосвідомість, юридичну практику, законність та протиправні явища. Беручи до уваги це визначення, ми виокремлюємо дві основні сфери застосування мови права: правоохоронну та правозахисну. У правоохоронній сфері виділяємо професійне мовлення дільничного офіцера, помічника слідчого, слідчого. Правозахисна сфера має два аспекти: усне і писемне мовлення, які можуть відрізнитися у своїй презентації.

Відповідно до сфери і кожного окремого випадку застосування вирізняємо різні стилі мови права. Стиль – це різновид мови права з характерним набором засобів мовлення для передачі юридичної інформації. До стилістичних субмов права зараховуємо: субмову теоретичних фундаментальних правових наук, субмову прикладних правових наук, професійного практичного права, непрофесійного практичного права. Основними стильовими ознаками мови права є узагальненість, аргументованість, фактологічність, точність, обґрунтованість, об'єктивність, логічність, зрозумілість, чіткість. Стиль мови права, відповідно, має такі підстили: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, стиль електронного діловодства, розмовний, епістолярний.

Чітко розмежовано поняття «юридичне письмо» і «мова права». Оскільки мова є явищем абстрактним, а письмо – матеріальним, то, відповідно, воно є засобом втілення мови, графічною формою її відображення. Найактуальнішим виявом юридичного письма вважаємо нормативно-правовий акт як носій права,

що характеризується загальними і спеціально-юридичними ознаками. До загальних ознак зараховуємо: стилістичну нейтральність (для нормативних правових документів є неприпустимим використання художнього викладу суті, використання закликів, окличних та питальних форм), зв'язність та послідовність (текст можна назвати текстом тільки тоді, коли його складові є взаємопов'язаними та узгодженими, а в іншому випадку говорити про текст як такий, що існує, не має сенсу.) Спеціально-юридичними ознаками є: характер припису (констатувальний чи зобов'язальний), композиційність (дотримання архітектонічної цілісності тексту) і мовна стандартизованість (використання шаблонів і кліше).

ВИСНОВКИ

1. Узагальнено стан дослідження мови права та з'ясовано, що мова права є предметом актуальних міждисциплінарних досліджень, базу яких заклав ще в XIX столітті Р. Ієрінг, коли було опубліковано Німецький цивільний кодекс. Сучасні наукові пошуки характеризуються лінгвістичним та техніко-юридичним напрямками дослідження. Динамічність мови права зумовила її дослідження в контексті соціально-історичної і соціально-політичної діахронії, крізь призму плюралістичного методологічного апарату. Наукові роботи дають можливість констатувати, що мова права – найважливіший елемент юридичної техніки, пов'язаний безпосередньо з експлікацією права. І право, і мова виступають як регулятори поведінки людини в суспільстві, які взаємно впливають один на одного, тому належать до проблем, що мають помежовий характер, а отже, є об'єктом вивчення теорії держави та права, філософії, логіки та лінгвістики. Мову права визначено як правове та лінгвістичне явище, що розвивається під впливом соціокультурних процесів, служить засобом соціального контролю та функціонує для задоволення потреб юридичного дискурсу.

2. Сформовано методологічну базу наукового пізнання мови права як предмету міждисциплінарного дослідження. Багаторівневу розвідку мови права проведено з використанням комплексу таких загальних філософських, спеціальних і міждисциплінарних методів: історико-правового, формально-логічного, системного, семіотичного, методу синергетики, нормативно-правового та прагматичного аналізу. Окремо використано соціокультурний підхід, оскільки він уможливив різноаспектність дослідження.

3. Розкрито механізм впливу соціокультурних процесів на формування мови права. Соціокультурний процес визначено як соціальну трансформацію, що відбувається під час взаємодії суспільства і культури та відбивається в когнітивній, політичній, правовій, моральній та інших сферах життєдіяльності індивідів через продукування нових ціннісних феноменів. Мова права є

відображенням таких соціокультурних процесів: глобалізації, індустріалізації, соціальної стратифікації та диджиталізації. Глобалізація як всесвітня економічна, політична і соціокультурна інтеграція є причиною зведення використання засобів мови права до певного світового стандарту. Індустріалізація виробництва зумовлює урбанізацію, внаслідок якої зростає рівень правосвідомості населення, оскільки здебільшого в містах люди частіше мають справу з правовідносинами. Соціальна стратифікація відображена в наборі мовних засобів, які використовують представники різних верств суспільства. Диджиталізація є безпосередньою причиною введення електронного документообігу й електронного оприлюднення нормативно-правових актів як доменів функціонування мови права. Визначено фактори, які впливають на становлення та розвиток мови права, а саме: історичні особливості державотворення; структура та стан правової системи суспільства; специфіка законотворчої діяльності; національна мова та культурні традиції; особливості світосприйняття; рівень правосвідомості суспільства, в якому вона функціонує.

4. Схарактеризовано комунікативний аспект функціонування мови права і встановлено, що основною функцією мови права, як і природної мови, є комунікативна, адже вона забезпечує передавання інформації між учасниками правовідносин. Об'єктом цього процесу є юридичний текст, суб'єктами – адресати й адресанти комунікативного акту, вплив на який мають також екстралінгвістичні фактори. Доведено, що зараз мова права є не тільки комунікацією, але й метакомунікацією, адже в разі тлумачення тексту нормативно-правового акта важливою є його правильність та адекватність щодо авторського задуму законодавця чи сторони, причетної до певного правового випадку. Комунікативна цінність мови права в процесі інтеракції між законодавцями і виконавцями законів полягає в тому, що зміст правової норми, викладений в текстах нормативно-правових актів, може бути застосований в дії тільки через мову.

5. Розкрито мову права як знаково-символічну систему та вербальний і невербальний аспекти. Простежено становлення мови права від символічного способу її використання в давніх цивілізаціях до сучасних електронних форм її експлікації. Визначено, що тривала історія людської цивілізації повністю не відкинула використання символів у мові права: вони залишаються актуальними і сьогодні.

6. Обґрунтовано взаємозв'язок і взаємозалежність між поняттям, терміном і концептом у мові права. Запропоновано авторське визначення наукової категорії «юридичний концепт». Це насамперед зміст, змістовне наповнення поняття, незалежно від репрезентантів мовної форми. Юридичні концепти – це видозмінені концепти культури, які набули статусу категорій і принципів права в результаті довготривалого функціонування у сфері реальних правових відносин. Доведено, що концепт входить до трійки основоположних категорій мови права, разом з терміном і поняттям. Юридичний термін визначено як початок відліку пізнання правових явищ, безпосередньо пов'язаний із регулятивною функцією права. Констатовано, що поняття – це логічно оформлена загальна думка про предмет або явище, що відбиває істотні ознаки цих предметів чи явищ. Поняття експлікуються термінами в словах, наприклад: термін, договір, заповіт та ін.; словосполученнях, наприклад: позовна давність, цінний папір, комерційна таємниця та ін.; за допомогою термінологічного звороту – особисті немайнові блага, місце укладення договору, об'єкти, вилучені з цивільного обороту та ін. Юридичні поняття характеризуються логічною будовою з виділенням загальних і суттєвих ознак, тому є обов'язковими компонентами юридичної науки й практики та узагальнюють її понятійно-термінологічний апарат.

7. Окреслено використання мови права у таких сферах людської діяльності: правотворчій, правоохоронній, правозастосовній, правовиховній і професійно / непрофесійно юридичній. Виявлено, що під час формування, подання та затвердження певного нормативно-правового акта правотворець має чітко дотримуватися правил його створення (послідовність використання

реквізитів, мовних шаблонів). У правоохоронній сфері мова права є засобом встановлення і налагодження правових відносин (спілкування дільничного офіцера, слідчого з випадковими очевидцями, свідками, підозрюваними, злочинцями). Правозастосовна сфера найбільш помітно використовує мову права під час судових слухань (у промові судді, прокурора; під час надання свідчень учасниками судового процесу). Правовиховна сфера безпосередньо впливає на підвищення рівня правосвідомості громадян, що є одним з головних завдань мови права. Професійно і непрофесійно юридична сфера мови права охоплює спілкування людей, які мають чи не мають правничої освіти, але є зацікавленими у певному виді надання юридичних послуг.

8. Виокремлено стилістичні різновиди мови права: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, стиль електронного діловодства, розмовний, епістолярний. Доведено, що мова права є окремою підсистемою природної мови, а не підстилем офіційно-ділового стилю, разом з дипломатичним та адміністративно-канцелярським. Мова права вирізняється конкретним набором ознак: динамізмом, простотою і зрозумілістю, логічністю, об'єктивністю й обґрунтованістю, фактологічною точністю, аргументованістю, що зумовлюють добір мовних одиниць та їхнє поєднання в текстах окремого функціонального стилю. У мові права виокремлено стиль електронного діловодства – систему певних мовних кліше, що застосовуються для електронного документообігу, опублікування законодавчих актів.

9. Установлено співвідношення між юридичним письмом і мовою права як абстрактним матеріалом для його втілення. Проаналізовано юридичне письмо як графічну форму відображення мови права. Юридичне письмо характеризується набором конкретних мовних засобів, які залежать від комунікативної інтенції законодавця чи будь-якого адресанта, та експлікується через текст юридичного документа, що зазвичай передбачає користування ним не тільки професійними правниками, але й пересічними громадянами. З'ясовано, що під час складання юридичного документа варто дотримуватися принципів точності, чіткості, логічності й ефективності. У сфері юридичної

діяльності, особливо у сфері правотворчості, важливу роль відіграє термінологія. Від точності вживання термінів у законі залежить точність вираження волі законодавця, а отже, і результативність закону, його значення в житті суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокат: навички професійної майстерності / під ред. Л. А. Воскобітової, І. Н. Лук'янової, Л. П. Михайлової. Москва : Волтерс Клувер, 2006. С. 69.
2. Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва : Юрид. лит., 2003. 607 с.
3. Академічний тлумачний словник (1970-1980). Том 9. 1978. URL : <http://sum.in.ua/s/stylj> (дата звернення: 23.05.2019).
4. Александров А. С. Что такое «судебная лингвистика» и каково ее отношение к научной догме уголовного процесса. *Школы и направления уголовно-процессуальной науки*. Доклады и сообщения на учредительной конференции Международной ассоциации содействия правосудию. СПб, 5–6 окт. 2005 г. / Под ред. А.В.Смирнова. СПб, 2005. С. 72–81.
5. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. Москва : Высш. шк., 1982. Т. 2. С. 284.
6. Артикуца Н. В. Культура правотворчості і мова. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6301/Artykutsa_Kul'tura_pravotvorchosti_i_mova.PDF (дата звернення: 09.05.2020).
7. Артикуца Н. Лінгвістичний інструментарій законопроекткування. URL : <http://lawdrafting.org/lingvistichnij-instrumentarij-zakonoproektuvannya/> (дата звернення: 15.05.2020).
8. Балинська О. М. Методологія семіотики права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 11–22.
9. Баранник Д. Мова права як окремий функціональний стиль. *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 8–17.
10. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1979. С. 281.
11. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / под. общ. ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. Москва : Издательский дом NOTA BENE 2000. 576 с.

12. Богомолова А. Ю. Иноязычные знания как основа развития иноязычного когнитивного потенциала. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2002. № 6. С. 120–122.
13. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. Москва : ИНФРА-М, 2009. 790 с.
14. Бочкарева Т. С. Учебный процесс в условиях университета как основной фактор развития речевой культуры и аксиологического потенциала личности. *Гуманитарные, социально_экономические и общественные науки*. Краснодар. 2013. № 4. С. 108–111.
15. Булгакова Я. П. Язык как собственность: социально-философский аспект. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kak-sobstvennost-sotsialno-filosofskiy-aspekt> (дата звернения: 13.04.2019).
16. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. Москва, 2004. 232 с.
17. Веденеев Ю. А. Юридическая картина мира: между должным и сущим. *Lex Russica*. Москва : Изд-во МГЮА. 2014. № 6. С. 641–654.
18. Ведомственное нормотворчество: теория и практика применения: монография / под ред.: Баранов В. А., Лапина М. А. Москва : Проспект, 2014. 240 с.
19. Вежбицка А. Метатекст в тексте. Новое в зарубежной лингвистике. Москва : Прогресс, 1978. Вып. 8. С. 402–421.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ Перун, 2002. 1440 с.
21. Витгенштейн Л. Философские работы. Москва, 1994. Ч. I., С. 131.
22. Витгенштейн Л. Философские работы. Москва, 1994. Ч. II., С. 1–75.
23. Воеводин Л. Д. Юридическая техника в конституционном праве. *Вестник Моск. ун-та*. Сер. 11. Право. 1997. № 3. С. 3–29.
24. Володина Л. В., Карпухина О. К. Деловое общение и основы теории коммуникации. СПб., 2002. 56 с.
25. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Москва : Прогресс, 1988. 704 с.

26. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1 Наука логики. Москва : Мысль, 1974. 452 с.
27. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа. Москва : Мысль, 1977. 471 с.
28. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Москва : Мысль, 1970. Т. 1. 501 с.
29. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Москва : Мысль, 1970. Т. 3. 371 с.
30. Гегель Г. В. Ф. О научных способах исследования естественного права, его месте в практической философии и его отношении к науке о позитивном праве. Политические произведения. Москва : Наука. 1978. С. 185–251.
31. Гегель Г. В. Система наук. Часть первая. Феноменология духа. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. 440 с.
32. Глобалізація. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 23.05.2019).
33. Глузман С. А. Наука и философия: Жизнь в искривленном пространстве. СПб. : Алетейя, 2010. 296 с.
34. Глухоман І. В. Концепція мови та знаку Ф. де Соссюра. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ : Центр духовної культури. 2006. № 54. URL : https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_54/Hluhoman.htm (дата звернення: 16.07.2018).
35. Глухоман І. В. Філософський контекст лінгвістичних теорій Р. Якобсона. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2010. Вип. 52. С. 196–201. URL : http://eprints.zu.edu.ua/4486/1/vip_52_44.pdf (дата звернення: 16.07.2018).
36. Голев Н. Д. О специфике языка права в системе общенародного русского языка и ее юридического функционирования. *Ирбис. Сервер электронных публикаций ММЦ АГУ*. URL : <http://kbis.asu.ni/nmic/juris5/4.ni.shtnil> (дата звернення: 24.10.2019).
37. Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении. *Юрислингвистика-1: проблемы и перспективы*. Баранул : Изд-во АлтГУ, 1999. С. 11–58.

38. Гринев С. В. Введение в терминоведение. Москва, 1993. С. 42–48.
39. Губаева Т. В. Язык и право. Москва, 2004. С. 9–10.
40. Гуго Г. Учебник по курсу цивилистики. *Антология мировой правовой мысли*: В 5 т. Т. III. Европа и Америка: XVII–XX вв. Москва: Мысль, 1999.
41. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа. *Язык и философия культуры* / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили ; [пер. с нем.]. Москва : Прогресс, 1985. С. 370–381.
42. Давыдова М. Л. Нормативно-правовое предписание. Природа, типология, технико-юридическое оформление. СПб., 2009. С. 39–45.
43. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии. Монография. Волгоград : Издательство Волгоградского ГУ, 2009. 318 с.
44. Девкин В. Д. Типология метакоммуникативных высказываний разговорной речи. *Коммуникативные единицы языка*: тез. докл. Всесоюз. науч. конф. Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М.Тореза (12-13 дек. 1984 г.). М., 1984. С. 42–45.
45. Діджиталізація як нова ера розвитку корпоративного права. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava> (дата звернення: 23.09.2018).
46. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоцио-психологии. М.: Наука, 1984. 268 с.
47. Емельянов Д. В., Сокольникова З. В. Философская терминология как исследовательская проблема. *Семиотические аспекты научного познания: сб. ст.* Свердловск, 1981. С. 107.
48. Енциклопедія сучасної України. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5765 (дата звернення: 27.05.2018).
49. Иеринг Р. Борьба за право. *Антология мировой правовой мысли*: В 5 т. Т. III. Европа и Америка: XVII–XX вв. Москва : Мысль, 1999. С. 440–449.
50. Иконникова Г. И., Лященко В. П. Основы философии права: учеб. Москва : Юрайт, 2014. 120 с.

51. Исаков В.Б. Язык права. *Юрислингвистика-2: русский язык в его естественном и юридическом бытии*: межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Н.Д. Голева. Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, 2000. 65 с.
52. Жилина Ю. А. Правовая реальность как философско-правовая категория: понятие и структура. *Молодой ученый*. 2015. № 3. С. 640–643. URL : <https://moluch.ru/archive/83/15243> (дата звернення: 09.07.2019).
53. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. Москва: Наука, 1982. 157 с.
54. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 листопада 2000 р. №2017-III.
55. Зархина С. Деякі філософсько-правові питання в дослідженні мови права. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна №1029-I. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2012. С. 116.
56. Катышев П. А. Ортологическое моделирование современной судебной речи. *Юрислингвистика-8: русский язык и современное российское право*: межвузовский сборник научных трудов / под ред. Н.Д. Голева. Кемерово-Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, 2007. 95 с.
57. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 559 с.
58. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія. Тернопіль : ТзОВ “Терно-граф”, 2011. 492 с.
59. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право (Очерки по методологии социальных наук и общественной теории права). Москва : Директ-Медиа, 2014. 615 с.
60. Ковачев Д. А. О понятии законодательной техники. *Ученые записки ВНИИСЗ*. 1969. Вып. 18. С. 30–36.
61. Комиссарова Е. Г. Цивилистическая методология в контексте научного познания. Вестник Тюменского государственного университета. 2008. № 2. С.24–30. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/tsivilisticheskayametodologiya-v-kontekste-nauchnogo-poznaniya> (дата звернення: 05.05.2020).

62. Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2015. № 12. С. 12–17.
63. Кули Ч. Общественная организация. *Тексты по истории социологии XIX XX столетий*. Хрестоматия. Москва : Науа. 1994. 383 с.
64. Лангер С. Философия в новом ключе: Исследование символики разума, ритуала и искусства. Москва : Республика, 2000. 287 с.
65. Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва : Академический Проект, 2008. 555 с.
66. Лезов С. В. Юридические понятия и язык права в современных зарубежных исследованиях (научно-аналитический обзор). Москва, 1986., С. 7.
67. Ляшук А. В. Графічні особливості юридичного письма. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск.1. Т. 4. С. 101–105.
68. Ляшук А. В. Обумовленість мови права соціокультурними процесами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019 № 54. С. 227–231.
69. Ляшук А. В. Мова права як комунікація. *Право і суспільство*. №1. Ч 2. 2019. С. 18–23.
70. Ляшук А. В. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. URL : http://www.pap.in.ua/2_2019/75.pdf.
71. Liashuk A. Symbols as non-verbal means of the law language. *Leges si viata*. 2019. № 10/2 (334). С. 86–89.
72. Ляшук А. В. Сфери використання мови права. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. №4. С. 93–98.
73. Ляшук А. В. «Мова права: філософсько-правові засади». *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. Ч. 1. С. 78–81.

74. Ляшук А. В. Мова права: філософсько-правова характеристика. *Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки*: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (Івано-Франківськ, січень 2017 р.). Івано-Франківськ: ГО «Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки», 2017. С. 55–57.
75. Ляшук А. В. «Мова права: невербальний аспект». *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 156–158.
76. Ляшук А. В. Символізм мови права. *Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки*: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (Івано-Франківськ, лютий 2018 р.). Івано-Франківськ: ГО «Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки», 2018. С. 40–42.
77. Ляшук А. В. Вплив соціокультурних процесів на розвиток мови права. *Analysis of the phaunistic composition of Ukraine. Eurasian scientific congress. Abstracts of the 5th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. Pp. 762–767. URL: <http://sciconf.com.ua>.*
78. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков, 2002. 147 с.
79. Макушина Є. Б. Правова комунікація як феномен права і спілкування. *Вісник Хмельницького державного університету*. Сер. 9 : Право. 2004. № 1. С. 141–143.
80. Малинова И. П. Философия права (от метафизики к герменевтике). Екатеринбург, 1995. 79 с.
81. Малько А.В. «Правовая жизнь» как важнейшая категория юриспруденции. *Журнал российского права*. 2000. № 2. С. 50–60.
82. Малько А. В. Теория государства и права. Москва : Юрист, 2004.
83. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. 2-е изд. Т. 3. С. 7–544.

84. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов, 1987. 294 с.
85. Матузов Н. И. «Правовая система» и «правовая жизнь»: теоретико-методологический аспект. *Ленинградский юридический журнал*. 2004. № 1. С. 7–19.
86. Матулевич Т. Г. Метатекстовые предложения и их функции в англосаксонских проповедях. Семантические аспекты языка. Ленинград, 1981. С. 77–83.
87. Мацько Л. І. Функціональне поле української мови у структурах соціальної комунікації. *Науково-інформаційний вісник*. 2012. № 6 (83). С. 11–17.
88. Милославская Д. И. Системное описание юридической терминологии в современном русском языке: на материале закона «О благотворительной деятельности и благотворительных организациях»: дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2000. 164 с.
89. Морозова Л. А., Зражевская Т. Д. Язык и право. *Право: сборник учебных программ*. Москва, 2001. С. 108–114.
90. Муццинина М. М. О правовой лингвистике в Германии и Австрии. *Юрислингвистика-5: юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права*. Барнаул, 2004. 23 с.
91. Мюллер М., Сепир Э., Уорф Б. Л., Витгейнштейн Л. И др. Языки как образ мира. Антология. Москва : АСТ, Terra Fantastica, 2003. 576 с.
92. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навч. посіб. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : [ЛьвДУВС], 2010. 335 с.
93. Неретина С. С. Концепт. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд. Москва : Мысль, 2010. Т. 2. С. 306–307.
94. Оборотов Ю. Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 32–40.
95. Оглезнев В. В. Г. Л. А. Харт и формирование аналитической философии права. Томск, 2012. 216 с.

96. Петров М. К. Язык и мировоззрение *Историко-философские исследования*. Москва : Российская политическая энциклопедия, 1996. С. 168–228.
97. Пивоваров В. М., Савченко Л. Г., Калашник Ю. І. Ділова українська мова : Навч. посіб. Харків : Право, 2008. 120 с.
98. Пименов А. В. Управление собственным речевым действием в диалоге (на материале французской разговорной речи): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1971. 22 с.
99. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
100. Подорожна Т. С. Особливості тлумачення норм права за допомогою законодавчих дефініцій. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. № 3 (35). С. 13–17.
101. Поленина С. В. Российская правовая система и международное право: современные проблемы взаимодействия. *Государство и право*. 1996. № 2.
102. Поляков А. В. Коммуникативная концепция права (генезис и теоретико-правовое обоснование) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. В. Поляков ; С.-Петербург. гос. ун-т. СПб., 2002. 94 с.
103. Почепцов Г. Г. (мл.) Язык и коммуникация: некоторые понятия. Текст как психолингвистическая реальность. Москва, 1982. С. 3–7.
104. Проблемы общей теории права и государства: Учеб. для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. Москва, 2004. 359 с.
105. Пухта Г.Ф. Энциклопедия права // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. III. Европа и Америка: XVII–XX вв. Москва: Мысль, 1999. 829 с.
106. Політологічний словник. URL : <https://subject.com.ua/political/dict/399.html> (дата звернення: 23.05.2019).
107. Рабінович П., Дудаш Т. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2007. № 1 (88) С. 17–28.
108. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. Москва, 1959. 14 с.

109. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика : Московские лекции и интервью Москва: КАМІ, АCADEMIA, 1995. 160 с.
110. Рикер П. Торжество языка над насиліем. Герменевтический подход к философии права. *Вопросы философии*. 1996 № 4 С. 27–42.
111. Рожкова А. К. Правовая реальность и правовой идеал: точки соприкосновения. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2010. № 6. 165 с.
112. Рузавин Г. И. Методология научного исследования. Москва, 1999. 317 с.
113. Рутерфорд Дж., Віетцен Л. А., Дерббах Дж. Л. Підготовка юридичних документів: пров. з англ., фрагменти. URL : lawclinic.ru. (дата звернення: 03.12.2018).
114. Селіванова А. А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Навколишнє. 2006. 716 с.
115. Сенік Р. Мова як спосіб буття і форма культуротворчості. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2013. Вип. 74. С. 314–316.
116. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1993. 656 с.
117. Словник термінів з теорії держави і права: навчальний посібник. Рук. авт. кол. Н. І. Панов. Харків: Основа, 1997. 180 с.
118. Сорокин П. А. Социокультурная динамика. *Человек. Цивилизация. Общество*: Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1992. 543 с.
119. Соссюр де Ф. Заметки по общей лингвистике. Москва, 2001. 280 с.
120. Стефанчук Р. Правове письмо. URL : <https://westudents.com.ua/glavy/10631-31-ponyattya-ta-osnovn-vimogi-do-ofsyno-dlovogo-stilyu-yuridichnogo-dokumenta.html> (дата звернення: 07.05.2019).
121. Титов В. Д. Вопрос о рациональности закона и права: наследие Цицерона и современные философско-правовые исследования. *Проблемы законности*. 2003. № 62. С. 151–159.
122. Туранин В. Ю. К вопросу о феномене юридического языка. *Современное право*. 2010. № 7. С. 9.

123. Туранин В. Ю. Проблемы формирования и функционирования юридической терминологии в гражданском законодательстве РФ. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2002. 20 с.
124. Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 2 (61). С. 74.
125. Українська мова. Енциклопедія. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um68.htm> (дата звернення: 17.09.2019).
126. Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики. Право и язык. Москва, 2008., С. 289.
127. Філософський енциклопедичний словник. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf (дата звернення: 23.05.2018).
128. Хабибуллина Н. И. Язык закона и его толкование. Уфа, 1996. С. 19.
129. Хазова О. Искусство юридического письма. Москва : Юрайт, 2011. 181 с.
130. Хайдеггер М. Время и бытие. Москва : Республика, 1993. С. 192–220.
131. Хижняк С. П. Англо-американская и русская терминология права. Социолингвистический аспект возникновения и развития. Саратов: Издво СГАП, 1997. 78 с.
132. Хижняк, С. П. Правовая терминология и проблемы ее упорядочения. *Правоведение*. 1990. № 6. С. 67–71.
133. Хижняк С. П. Специфика юридического термина. *Единицы языка и их функционирование*. Вып. 3. Саратов, 1997. 78 с.
134. Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1997. 134 с.
135. Честнов И. Л. Диалогическая антропология права как постклассический тип правопонимания: к формированию концепции). *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. С. 68–83.
136. Чиквиашвили К. С. Структура семантической организации текста: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук. Москва, 1980. 24 с.

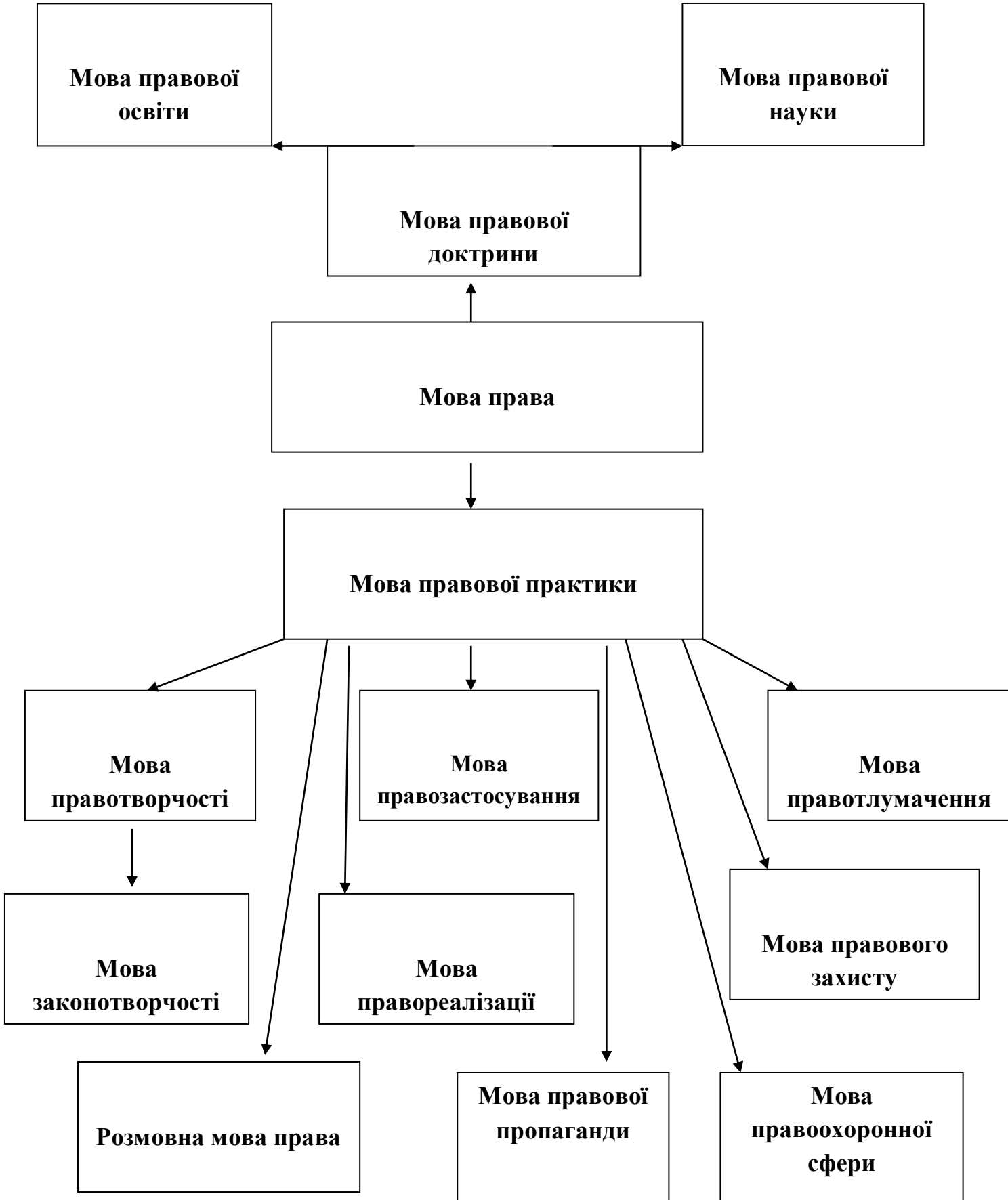
137. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Киев, 1987. 203 с.
138. Шевчук Р. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31.
139. Шепелев А. Н. Язык права как самостоятельный стиль: автореф. дис. к. ю. н. Нижний Новгород, 2002. 23 с.
140. Шепель Ю. О., Шкурко О. В. Мова права як окремий стильовий різновид української й російської літературної мови та юридичного дискурсу. URL : <http://lingvodnu.com.ua/arxiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-tom-9-2016/mova-prava-yak-okremij-stilovij-riznovid-ukra%D1%97nsko%D1%97-j-rosijsko%D1%97-literaturno%D1%97-movi-ta-yuridichnogo-diskursu/> (дата звернення: 09.05.2019).
141. Шрейдер Ю. А. Информация и метаинформация. *Науч.-техн. инф. (ВИНИТИ)*. 1974. № 4. С. 3–10.
142. Шугрина Е. С. Техника юридического письма. Москва, 2000. 272 с.
143. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
144. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система юридичних понять. *Термінологічний вісник*, 2013, Вип. 2(2). С 99–103.
145. Язык закона / под ред. А. С. Пиголкина. Москва : Юридическая литература, 1990.
146. Юридична енциклопедія: В 6 Т. Ред. кол. : Шемшученко Ю.С. (Голова ред. Кол.) Та ін. К., Т. 3. К-М-2001. 790 с.
147. Aldridge M. Linguistic Manipulations in Legal Discourse : Framing Questions and ‘Smuggling’ Information. *The International Journal of Speech, Language and the Law*. 2007. Vol. 14. № 1. P. 85–107.
148. Amsterdam A. G. *Minding the Law*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2000. 453 p.
149. Atkinson J.M., Drew P. *Order in Court: The Organization of Verbal Interaction in Judicial Settings*. Atlantic Highlands (n.j.): Humanities Press, 1979. V, 322 p.

150. Bennett W.L, Peldmah M.S. *Reconstructing Reality in the Courtroom: Justice and Judgement in American Culture*. New Brunswick (N.J.); Rutgers Univ. Press. 1981. X, 203 p.
151. Bentham J. *A Fragment on Government*, J. H. Burns and H. L. A. Hart ed., Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 128 p.
152. Bentham J. *Of Laws in General*, H. L. A. Hart ed., London: Athlone Press, 1970. 342 p.
153. Conley J. M. *Just Words : Law, Language, and Power*. Chicago, London : University of Chicago Press, 1998. 168 p.
154. Coulthard M. *The official Version : Audience Manipulation in Police Records of Interviews with Suspects*. Dialoganalyse VI: Referate der 6. Arbeitstagung, Prag 1996. Tübingen : Max Niemeyer, 1998. Teil 2. P. 121–131.
155. Cotterill J. *Language in the Legal Process*. N.Y. : Palgrave McMillan Ltd., 2002. 276 p.
156. *Der Kode-Geheimsprache einer Institution*. *Zeitschrift für Semiotik* (Berlin). 1980. Bd 2. Hf. 6. 172 s.
157. Doederlein L. *Lateinische Synonyme und Etymologieen*. Leipzig. T. 4. S. 359–360.
158. Eckardt, B. *Fachsprache als Kommunikationsbarriere? Verständigungsprobleme zwischen Juristen und Laien*. Wiesbaden : Dt. Univ. Verl., 2000. 157 s.
159. Eriksen L. *Einführung in die Systematik der juristischen Fachsprache* // Eriksen, Lars; Luttermann, Karin (Hrsg.). *Juristische Fachsprache: Kongressberichte des 12th European symposium on language for special purposes, Bruxelles*. Bressanone, 1999; Munster: LIT Verlag, 2002. Reihe «Rechtslinguistik–Studien zu Text und Kommunikation». S. 1–19.
160. Goffman E. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-face Behaviour*. L. : Penguin, 1972. 270 p.
161. Hart H. L. A. *Introduction. Essays in jurisprudence and philosophy*. Oxford, 1983., 391 p.

162. Hart H. L. A. Jhering's heaven of concepts. Essays in jurisprudence and philosophy. Oxford, 1983., 276 p.
163. Heffer C. Judgement in Court : Evaluating Participants in Courtroom Discourse. Language and the Law: International Outlooks. B. Lewandowska-Tomaszczyk, T. Pludowski, and D. V. Tanno, eds. Lodz studies in language. Vol. 16. 2008. Frankfurt am Main; N.Y. : Peter Lang. P. 145–179.
164. Heffer C. The Language of Jury Trial : A Corpus-Aided Linguistic Analysis of Legal-Lay Discourse. N.Y. : Palgrave McMillan Ltd., 2005. 253 p.
165. Hirsch D. Drafting Federal Law. Washington DC : U.S. Government Printing Office, 2005. 122 p.
166. Hoffmann L. A. Kommunikationsmittel Fachsprache. Berlin: Akademie Verlag, 1976. 298 s.
167. Hoffmann L. A. Cumulative Analysis of Scientific Texts // AILA 81. Proceedings I. Lund, 1981. P. 267–268.
168. Hoffmann L. A. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. 3. durchgesehene Auflage. Berlin, 1987. 307 s.
169. Le discours juridique: *Analyses et methodes. Langages* (Paris), 1979. a. 13. N 53. 144 p.
170. Löffler H. Germanistische Soziolinguistik. Berlin : Erich Schmidt, 2005. 246 s.
171. Nunez Ladaveze L..Lenguaje juridico y ciencia social. Madrid: Akademia 1977. 225 p. ,
172. O'Barr W. Linguistic Evidence; Language, Power, and Strategy in the Courtroom. N.Y. etc: Academic Press, 1982. 282 p.
173. Olivecrona K. Law as Fact.. L.: Strauss and Sons, 1971. 2nd ed. VIII. 320 p.
174. Oppenheim F. E. Outline of a logical analysis of Law. *Philosophy of science*. 1944. Vol. 11. № 3. 142 p.
175. Pintore A., Jori M. Law and Language: The Italian Analytical School. Deborah Charles Publications, 1997. 437 p.
176. Podlech A. Rechtslinguistik. München, 1976. Bd. 2. S. 105–116.

177. Probert W. Law, Language and Communication. Springfield (Illinois): Charles C. Thomas Publ., 1972. XXX. 376 p.
178. Rütters B., Fischer, Chr. Rechtstheorie: Begriff, Geltung, Anwendung. 5. überarb. Aufl. München: C.H. Beck, 2010. 640 s.
179. Sandrini P. Comparative Analysis of Legal Terms: Equivalence Revisited. University of Innsbruck, Austria. 10 p.
180. Sandrini P. Terminology and Knowledge Engineering. Proceedings of the 5th International Congress on Terminology and Knowledge Engineering TKE'99. TermNet, Wien, 1999. P. 9–43.
181. Social Processes: The Meaning, Types, Characteristics of Social Processes. URL : <http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/social-processes-the-meaning-types-characteristics-of-social-processes/8545>.
182. Solan L. M. Definitions / Rules in Legal Language // Encyclopedia of Language and Linguistics. London, Amsterdam : Elsevier, 2006. P. 403–409.
183. Solan L. M. Speaking of Crime: The Language of Criminal Justice. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 289 p.
184. Solan L. M. The Language of Judges. Chicago : University of Chicago Press, 1993. 218 p.
185. Studies of Legal Discourse / Ed. by B. Danet. Amsterdam: North-Holland Publ. Co, 1984.VIII. 267 p.
186. Tiersma P. Language of Legal Texts // Encyclopedia of Language and Linguistics. London, Amsterdam : Elsevier, 2006. P. 549–556.
187. Tiersma P. Textualizing the Law. International Journal of Speech, Language and the Law. 2001. Vol. 8. № 2. P. 73–92.
188. Wroblewski J. Sadowe stosowanie prawa. Warszawa, 1972. 412 s.

Класифікація мови права за сферами застосування

Процес матеріалізації суспільних правовідносин через мову права

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
ПВНЗ Університету Короля Данила
к.ю.н., доц. Острогляд О.В.

«_____» _____ 2020 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Ляшука Андрія Володимировича
на тему: «Мова як засіб вираження права»
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри теорії та історії держави і права, доктора юридичних наук, доцента Онищука І.І.; членів комісії: доктора юридичних наук, доцента Луцького Р. П., доктора історичних наук, доцента Гуменюк Т.І. – склали цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень Ляшука Андрія Володимировича на тему: «Мова як засіб вираження права» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Юридична техніка».

Упровадження у навчальний процес окремих аспектів дисертаційного дослідження А. В. Ляшука сприяло розширенню та поглибленню знань

майбутніх фахівців правової сфери про сутність мови права та її розуміння як знаково-символічної системи, розрізнення сфер використання мови права та можливі її стилістичні різновиди, а також формуванню інтересу у студентів до засвоєння змісту навчального матеріалу, активізації їхньої науково-дослідної діяльності під час підготовки до семінарських та практичних занять, написання кваліфікаційних робіт, участі у студентських науково-практичних конференціях і круглих столах.

Апробація результатів дослідження підтверджує їх теоретичну і практичну спрямованість, доводить доцільність подальшого їх впровадження у навчальний процес з метою підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців юридичної сфери.

Теоретичні й практичні аспекти дослідження висвітлені у наукових фахових виданнях України, періодичних виданнях інших держав, та у доповідях, тезах на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема:

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ляшук А. В. Графічні особливості юридичного письма. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск.1. Т. 4. С. 318-321.
2. Ляшук А. В. Обумовленість мови права соціокультурними процесами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019 № 54. С. 227-231.
3. Ляшук А. В. Мова права як комунікація. *Право і суспільство*. № 1. частина 2 / 2019. С. 18-23.
4. Ляшук А. В. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Випуск №2. С. 275-278. URL : http://www.pap.in.ua/2_2019/75.pdf.

5. Ляшук А. В. Мова як засіб вираження права: теоретичні засади. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. №. 10 (22). С. 62-70.
6. Liashuk A. Symbols as non-verbal means of the law language. *Legea si viata*. 2019. № 10/2 (334). С. 86-89.
7. Ляшук А. В. Сфери використання мови права. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. С. 93-97.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Ляшук А.В. Мова права: філософсько-правові засади. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. Ч. 1. С. 78-81.
9. Ляшук А.В. Мова права: філософсько-правова характеристика. *Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки*: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (Івано-Франківськ, січень 2017 р.). Івано-Франківськ: ГО «Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки», 2017. С. 31-32.
10. Ляшук А. В. Мова права: невербальний аспект. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 156-158.
11. Ляшук А. В. Символізм мови права. *Правове регулювання суспільства та проблем юридичної техніки*: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (Івано-Франківськ, лютий 2018 р.). Івано-Франківськ: ГО

«Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки», 2018. С. 40-42.

12. Ляшук А. В. Вплив соціокультурних процесів на розвиток мови права. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 5th International scientific and practical conference.* Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 762-769. URL: <http://sciconf.com.ua>.

Голова комісії:

д.ю.н., доц. Онищук І.І.

Члени комісії:

д.ю.н., доц. Луцький Р. П.

д.і.н., доц. Гуменюк Т.І.

Акт
про впровадження в правозастосовну, правоосвітню та правовиховну
діяльність результатів дисертації Ляшука Андрія Володимировича
на тему: «Мова як засіб вираження права»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Акт складено за результатами розгляду, обговорення та подальшого впровадження в правозастосовну, правоосвітню та правовиховну діяльність матеріалів дисертації А. В. Ляшука на тему: «Мова як засіб вираження права», виконаної за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень.

Репрезентований матеріал, а також пропозиції, отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження, мають ґрунтовний теоретико-методологічний та практично-прикладний рівень, що дає змогу використовувати їх у правозастосовній та правореалізаційній практиці.

Результати дисертаційного дослідження, підготовленого А. В. Ляшуком, можуть бути використані в процесі реалізації та застосування норм права, під час укладання текстів нормативно-правових актів, а також формування правничої термінології, тлумачення текстів нормативно-правових актів, правових знаків й символів.

Отож отримані результати мають відповідний теоретико-методологічний та практично-прикладний рівень і сприятимуть підвищенню ефективності правового виховання серед населення та юристів-практиків.

**Начальник Південно-Західного міжрегіонального
управління Міністерства юстиції
(м. Івано-Франківськ)**

В. О. Васильчук

«21» вересня 2020 року